

Carlo Sundin

BOKTRYCKSTYPER

UNDER

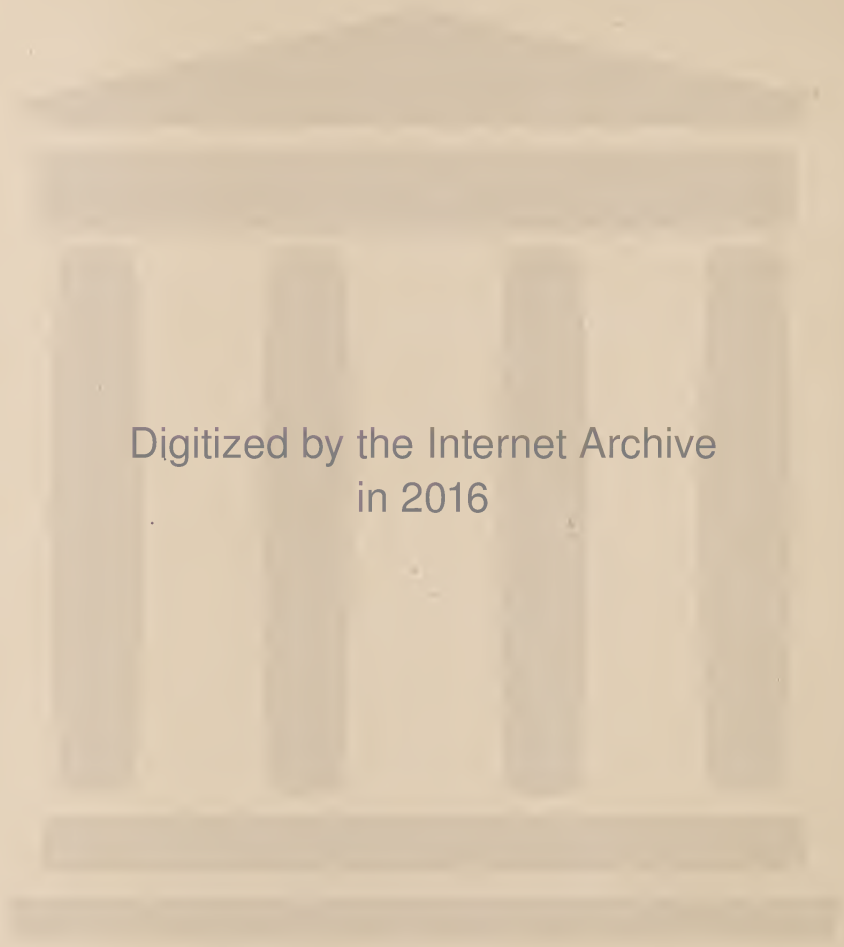
XV. TILL XIX. ÅRHUNDRADET

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

BOKTRYCKSTYPER

UNDER

XV. TILL XIX. ÅRHUNDRADET

Digitized by the Internet Archive
in 2016

<https://archive.org/details/boktryckstyperun00hass>

Z
250
.434

BOKTRYCKSTYPER

UNDER

XV. TILL XIX. ÅRHUNDRADET

KORT ÖFVERSIKT AF

BOKTRYCKSTYPERNAS UTVECKLING

OCH

ALLMÄNNA FORMER

AF

ALEXIS HASSELQUIST

KAPTEN. SEKRETERARE I FÖRENINGEN FÖR
BOKHANDTVERK

STOCKHOLM

FÖRENINGEN FÖR BOKHANDTVERK

1905

STOCKHOLM
TRYCKT HOS P. PALMQUISTS AKTIEBOLAG
1905

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

FÖRETAL

Vår svenska litteratur är synnerligen fattig på arbeten inom boktryckarkonstens område. Måhända torde man häri få söka orsaken, hvarför i allmänhet konsten att trycka böcker här så litet uppmärksammas. Den historiskt typografiska vetenskapen har varit alltför litet beaktad och dock är denna långt ifrån oviktig, ty genom densamma öppnas många vägar till ökad skicklighet och många nya uppslag och idéer vinnas. Jag tror äfven att en närmare bekantskap med äldre tiders bokarbeten och deras mästare i hög grad skall öka intresset för ett handtverk, som mer än något annat arbetat i kulturens och upplysningens tjänst.

En läsare torde i regeln skänka ringa uppmärksamhet åt den mängd typer, som i olika sammansättningar bilda ord och meningar. Och dock förtjena dessa ett särskildt studium. Hur mycket arbete, hur mycken talang och hur mycken sträfvän äro icke nedlagda, innan typerna erhållit det utseende, de nu hafva. På typerna, deras former och utseende hänger hela boktrycket, och intet studium erbjuder en så rik

källa till iakttagelser. Hela den moderna forskningen i boktryckarkonstens historia är grundad på undersökning af typerna och deras vexlande utseende.

En kort öfversigt af typsnittet och dess historia torde för bokvännen således vara af särskildt intresse. Det lilla arbete i detta ämne, som här föreligger, gör icke anspråk på att vara någon själfständig, vetenskaplig afhandling eller grundligare utredning af typernas historia, utan afser blott att utgöra en kort sammanfattning af de iakttagelser jag gjort vid studiet af utländska författares arbeten på detta område.

De studier, jag haft tid och tillfälle att göra i ett ämne, hvars litteratur är så rik och omfattande, att dessa icke kunna blifva grundliga nog, hafva emellertid om möjligt ökat mitt intresse för det vackra handverk, som med allt skäl benämnes boktryckarkonst, och det är detta intresse, som jag hoppas må utgöra ett skäl till öfverseende med de brister, som vidlåda mitt arbete.

A. H.

INNEHÅLL

Inledande Kapitel. Boktryckarkonstens uppfinning	1
Kap. I. Boktryckstypers framställande	5
» II. De äldsta stilgjutarne	12
» III. Munkstil eller gotiska typer	38
» IV. Äldre latinska eller romerska typer	58
» V. Äldre italienska eller kursivtyper	70
» VI. Franska typer under XVI. och XVII. århundradet...	76
» VII. Holländska typer under XVI. och XVII. århundradet	91
» VIII. Black letter eller engelsk munkstil	103
» IX. Senare engelska stilgjutare	111
» X. Senare italienska och franska stilgjutare	129
» XI. Återupptagande af de äldre typformerna	138
Tillägg. Typkägler och typernas benämningar	146

FÖRTECKNING PÅ ILLUSTRATIONER

1. — Inskrift på ett bokband 1436	2
2. — Bokstafven H	7
3. — Typsnitt af bokstafven H	7
4. — En färdiggjuten typ	7
5. — En färdiggjuten typ	7
6. — De olika delarnes benämning å typer och bokstäfver	7
7. — Stålstämpel med bokstafven H	8
8. — Matris till bokstafven H	9
9. — En hälft af ett gjutinstrument	10
10. — Andra hälften af ett gjutinstrument	10
11. — Sammansatt gjutinstrument	11
12. — Stilgjutning i Frankfurt 1568. Ur Jost Ammans <i>Stände u. Handwerker</i>	21
13. — Typer från blymatriser	24
14. — Stilgjutning omkring 1548	25
15. — Claude Garamonds gjutinstrument	27
16. — Stilgjutning i Frankrike 1718	27
17. — Stilgjutning 1683	29
18. — Prof på dålig gjutning	30
19. — Profiler af Claudins typer	31
20. — Typer från 15. århundradet	33
21. — Typer från 15. århundradet	33
22. — Typer ur astronomisk kalender 1448	39
23. — Den 42-radiga bibeln	41
24. — Psalterium af 1457	43
25. — Typer ur den 36-radiga bibeln	45
26. — Catholicon	46
27. — Cicero, tryckt af Schoeffer	47
28. — Prof på Rewichs typer	49
29. — Theuerdank, tryckt af Schönsperger	51
30. — Gotiska bokstäfver ur A. Dürers <i>Underweissung der Messung</i>	54
31. — » » » » »	55
32. — Typer ur A. Dürers Apokalypse	56
33. — Lactantius, tryckt i Subiaco 1465	59
34. — Cicero, tryckt i Rom 1467	59
35. — Cicero, tryckt af Ulrich Hahn 1468	59
36. — Latinska bokstäfver ur Schölogium, 1465	61

37. — Gasparinus, tryckt af Gering 1470	62
38. — Eusebius, tryckt af Jenson 1470	64
39. — Latinska bokstäfver tecknade af Dürer...	66
40. — Days Antiqua. Ur <i>Ælfredi Res gesta</i>	67
41. — Days kursiv. Ur <i>Ælfredi Res gesta</i>	67
42. — Kursiv af Aldus Manutius	73
43. — Cursive François af Granjon...	77
44. — Lettre de Forme ur <i>Champ Fleury</i>	78
45. — Lettres Bastardes ur <i>Champ Fleury</i>	79
46. — Tors teckning af bokstäfver...	80
47. — Latinska bokstäfver ur <i>Champ Fleury</i>	81
48. — Batarde brisée af Pierre Moreau	85
49. — Ronde af Pierre Moreau	85
50. — Bokstafven Z af G. Tory	89
51. — Prof på Plantins typer ur <i>De Acia Celsi</i>	92
52. — Van Dycks typer	95
53. — <i>M. Tullii Ciceronis Epistolarum</i> 1676	99
54. — Philosophie Flamand, graverad af Fleischmann, 1743	101
55. — <i>Recueil des Histoires de Troye</i> , tryckt i Holland	104
56. — <i>Golden Legend</i> . Caxton 1483	106
57. — Cirkulär af Caxton...	107
58. — Engrossing skuren af Cottrell	109
59. — Lettres de civilité af Ameet Tavernier	109
60. — Götiska bokstäfver af Joseph Moxon	112
61. — » » »	113
62. — Latinska bokstäfver af Joseph Moxon	114
63. — Caslons typer	116
64. — Gotiska typer, skurna af Caslon	117
65. — Gotiska typer från Andrews gjuteri	117
66. — Baskervilles antiqua och kursiv	119
67. — Antiqua af Vincent Figgins	123
68. — <i>Manuale Tipografico</i> af Bodoni	130
69. — Antiqua och kursiv från Nationaltryckeriet i Paris	133
70. — Cicero, gros œil ur <i>Manuel Typographique</i>	134
71. — Cicero poétique ur <i>Manuel Typographique</i>	135
72. — Les Elzevier från Mayeur, Paris	141
73. — Renaissance antiqua från Mayeur, Paris	141
74. — Antiqua och kursiv från Deberny, Paris	142

INLEDANDE KAPITEL.

BOOKTRYCKARKONSTENS UPPFINNING.

STRIDEN, om hvem äran af boktryckarkonstens uppfinning tillkommer, har förts under mer än 300 år, ofta med mycken skärpa, och är ännu icke avslutad. Anledningen till stridens långvarighet torde böra sökas deri, att man ej gjort sig klart, hvori hela tyngdpunkten i typografien ligger. De flesta författare anse, att boktryckarkonstens uppfinning bestod i användandet af rörliga typer och i konstruktionen af en för tryckning lämplig press. Det gamla sättet att genom afklappning göra aftryck af trätaflor hade den olägenheten, att man endast kunde trycka på en sida af bladet, och det är därför helt naturligt, att en press, med hvilken man kunde göra aftryck af bladets båda sidor, äfven utan begagnandet af rörliga typer skulle vara af stor vinst. Användningen af rörliga typer skulle helt naturligt varit mycket inskränkt utan tryckpress, och sannolikt är därför den senares uppfinning en följd af begagnandet af de förra. En uppfinning fram-

kommer som en naturlig följd af förutvarande omständigheter. Uppfinnaren af boktryckarkonsten torde icke kunna göra anspråk på att först hafva begagnat lösa bokstäfver vid tryck. Redan i biskop Ulfilas bibel, Upsala universitets Codex argenteus, förfärdigad vid midten af det 4. århundradet, sägas bokstäfverna vara inbrända i pergamentet med ett varmt jern, antagligen för att fästa silfret och guld. Man har funnit bokband från 1423, å hvilka texten blifvit intryckt med lösa metallbokstäfver. Tryckning af skrift var icke obe-

Nr. 1. — Inskrift på ett bokband af C. Forster och Johann Wirsing, tryckt 1436 med graverade typer (Efter Hartwig).

kant, ty till träsnitt fogades ofta text skuren i trätaflor. Man har sagt, att sådana graverade trätaflor hade blifvit sönnersågade, hvarigenom enskilda bokstäfver och således rörliga typer erhållits, men redan den nämnda omständigheten, att metalltyper sedan långt tillbaka varit i bruk, gör detta antagande föga sannolikt. För att kunna trycka ett större arbete fordras emellertid med nödvändighet ett större antal af samma bokstaf. Nu kan man mångfaldiga en bokstaf på flera olika sätt. Man kan ju skära i trä af samma typ en efter behovet afpassad mängd. Det har emellertid genom vidlyftiga försök

blott ådagalagts, att dylika typer icke kunna begagnas. Man kan icke göra dem tillräckligt noggranna, och då de dessutom vid begagnandet måste utsättas för fuktighet, blir noggrannheten genom träets svällande ännu mindre. Faulmann har sökt visa, att den 36-radiga bibeln är tryckt sida för sida. Man skulle då behöft bokstäfver för blott två sidor, hvilka mer än väl kunnat graveras för hand. Beräknar man, att till 2 sidor af denna bibel skulle behöfts 3600 bokstäfver, så måste hvarje bokstaf graverats 36 till 40 gånger. Då trätyper icke kunde användas, så kunde man å gjutna metallbitar gravera det antal bokstäfver, som behöfdes. Men sådana lösa bokstäfver voro redan bekanta och att gravera dem flera gånger mötte visserligen svårigheter, ty alla bokstäfverna måste stå på samma linie, men dock inga större. Ett sådant förfaringssätt var dock ytterst kostsam och tidsödande. Ej heller kan detta förfaringssätt anses som en uppfinning. Uppfinningen skulle kunna bestått i konstruktionen af tryckpressen, men denna var å andra sidan icke absolut nödvändig.

Konsten att gravera var känd redan af de gamle egyptierna, tryckning med färg användes af romarne redan i det 5. århundradet, lösa metallbokstäfver voro i bruk redan på Ciceros tid och alla dessa metoder voro hvar för sig i början af 1400-talet kända, alltså skulle typografiens uppfinnare, sedan papperet äfven införts, endast kombinerat dessa olika metoder och gifvit dem en ny tillämpning. I verkligheten hade han då icke upfunnit någonting.

Uppfinnarens af typografien förtjenst hvilat på en säkrare basis. Det återstår ännu ett sätt att mångfaldiga bokstäfver och det är det enda sätt, på hvilket användbara typer kunna erhållas. Detta sätt är gjutning af hvarje bokstaf, och härtill fordras ett gjutinstrument. Den förste praktiske typografen

var icke tryckare, utan skapare af typer, som kunde användas till boktryck, och han har skapat dem genom uppfinningen af ett härför praktiskt och dugligt instrument. I detta enda instrument ligger hela uppfinningen. Man har påträffat ett gjutinstrument, som begagnats af Claude Garamond omkring 1525 och hvilket i det allra närmaste, hvad konstruktionen angår, öfverensstämmer med de handgjutningsinstrument som begagnas af många ännu i dag, men allmänt användes på 1850-talet. Om de äldsta tryckarne användt för hand grave-rade typer och senare ett gjutinstrument blifvit uppfunnet, så skulle en sådan händelse ovilkorligen väckt stort uppseende och blifvit omtalad, men ingen förmåler något härom. Af boktryckarkonstens olika grenar är stilgjuteriets början oss mest obekant troligen därför, att denna viktiga gren af dess verksamhet lättast kunde hemlighållas.

Att GUTENBERG var boktryckare har ingen betviflat. Ingen har heller kunnat förneka att han var en på sin tid skicklig mekaniker. Man vet ock att han 1450 med affärsmannen JOHANN FUST afslöt i Mainz en öfverenskommelse, som rörde tryckningen af böcker. Den kloke och beräknande Fust skulle nog icke inlåtit sig i affärer med någon, som blott hade idéer att bjuda på. Den uppfinning Gutenberg erbjöd stod säkerligen på en framskriden ståndpunkt, och ganska sannolikt är därför, att de penningar Fust förskotterade användes för anläggande af ett stilgjuteri i jämförelsevis större skala. Det instrument, som vid detta tidiga skede begagnades, var väl efter all förmodan också konstrueradt af mekanikern Johann Gutenberg.

KAPITEL I.

BOKTRYCKSTYPERS FRAMSTÄLLANDE.

DET är icke meningen att i denna i korthet framställda öfversigt, som afser boktryckstyper och deras allmänna former, söka granska de olika åsigterna angående boktryckarkonstens uppfinning, men det erbjuder ett visst intresse att söka sluta sig till de metoder, på hvilka typer framställdes af konstens uppfinnare och hans efterföljare i det land, där denna uppfinning först såg dagen.

I äldre tider var boktryckarens och stilgjutarens yrken icke skiljda åt, boktryckaren fabricerade sjelf sitt material, men numera är i regeln typgjutning ett från boktryckeri skiljdt yrke. Vi vilja då först besöka stilgjutaren i hans verkstad och se, huru han för ett par tiotal af år tillbaka framställde de typer, boktryckaren sedermera vid tryckning använder.

Trycktyper gjutas af en blandning af olika metaller: smält bly, tenn, antimon och något koppar. Typernas användbarhet hänger på deras noggrannhet, den fullständiga likformighet

som tusen eller hundra tusen typer måste hafva sins emellan. Denna likformighet erhålla de genom att smält metall fullständigt fyller gjutformen. Att af kall metall framställa typer har hittills visat sig vara fullständigt omöjligt.

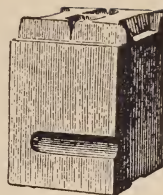
Stilgjutaren skall först bestämma sig för den karaktär hans bokstäfver skall hafva, och sedan denna blifvit bestämd, tecknas hela alfabetet efter samma grunder. Sedan bokstäfvernas noggranna teckning afslutats, vidtager skärningen af de stämpelar, efter hvilka typerna skola gjutas. Ingen operation inom typografien är mera viktig än denna. Den moderne stämpel-skäraren är dock icke klafbunden af de regler, som en gång uppställdes af Albrecht Dürer eller åtskilliga äldre franska teoretici. Han kan göra sina bokstäfver bredare eller smalare och gröfre eller finare, men han är nödsakad att göra alla bokstäfverna af en viss serie fullt likformiga med afseende på den karaktär, i hvilken de äro tecknade. Bokstäfverna måste vara lika i höjd, de måste stå på samma linie, hårstrecken lika såväl som schatteringen, böjningarne och vinklarne måste öfverensstämma, staplarne vara lika. Vidden bokstäfverna emellan måste i alla sammansättningar af olika typer förete fullständig harmoni och likformighet. Skönheten i texttyperna ligger just i dessas stora noggrannhet. En tecknare af bokstäfver, som skola användas till åtskilliga andra ändamål, kan tillåta sig många friheter, men bokstäfver, som skola användas som text till böcker, måste vara ytterst noggranna. De stämpelar, som måste skäras till en grad af typer inom ett visst typsnitt äro: 29 versaler, häri Æ och dylika ej inberäknade, 29 kapitåler och 29 gemena, hvartill kommer æ, œ, ff, fl med flere. Härtill komma siffror, punkter och andra tecken eller inalles cirka 120 stämpelar af olika slag och beskaffenhet.

Nr. 2. — Bokstafven H.

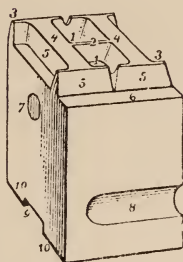

Nr. 3. — Typsnitt af bokst. H.

Nr. 4. — En färdiggjuten typ.

1. Uppunsning
2. Härstreck.
3. Schattering
4. Grundstreck el. stapel
5. Släpp el. gravdyrdjup

6. Skuldran el. klacken
7. Gjutmärke
8. Signatur
9. Göttappsrefflan
10. Foten el. typkroppen.

Nr. 5. — En färdiggjuten typ.

M slam

M } härstreck, Grundstreck
el. stapel

H schattering
schattering

y -punkt

I rak schattering

I böjd schattering

I trubbig schattering

t tvårstreck
släng.

e -hvalt

n sned schattering

d schattering
åt venster

d schattering
åt höger

d-figur el. oval

d slapel
lång el. kort

Öfre ytterlinje
Öfre grundlinje
Nedre grundlinje
Nedre ytterlinje

f I w j m y d Å ringen

öfversvängd smal bred fullt formad kort nedgående uppgående öfverstående

Nr. 6. — De olika delernes benämningar å typer och bokstäfver.

Bokstäfverna delas med afseende fäst på gravyrens höjd uti: 1.— Fullt formade såsom Q och j, hvilka upptaga större delen af bild- eller gravyrytan; 2.— uppgående bokstäfver såsom A, d, b, h, hvilka upptaga de öfre tre fjärdedelarne af bildytan; 3.— nedgående såsom y, p, g, q, hvilka upptaga de nedre tre fjärdedelarne af bildytan; 4.— korta bokstäfver såsom m, n, o, a, e, hvilka upptaga ungefär hälften af bildytan och äro placerade i dennas midt; härtill komma oregelbundna tecken ss.* , somej hafva någon bestämmd höjd, men en bestämmd plats.

Bokstafsstämpeln skäres i stål, som förut särskildt blifvit bearbetadt för att derigenom göras lämpligt till skärning. I ena ändan på en liten stålstång, hvars sidor sorgfälligt slipats i räta vinklar tillika med ändytan, uppritas med en fin stålnål bokstafsbilden, hvilken sedan kringgraveras med en stickel, hvarefter det invändiga af bokstafven borttages eller neddrifves med en puns eller kontrastämpel.¹ Förfärdigandet af stämplrar, hvars tekniska namn är patris (patrice, poinçon) måste ske ytterst noggrant och fordrar stor uppmärksamhet och skicklighet, ty det minsta fel blir, när trycket är färdigt, upprepadt hvarje gång samma bokstaf är tryckt. Bokstafvens teckning måste stå fullt ren och korrekt, men bokstafsbildens yta måste äfven vara fullt plan, ty i motsatt fall mottager icke hela ytan färg och trycker icke helt ut. Bokstafsbilden är å stålstången utskuren i relief och omvänd.

Nr. 7.
Stålstämpel
(patris) med
bokstafven H.

¹ Numera skäras stämplarne i allmänhet med maskin, de mindre i stål och de större i messing eller annan lättarbetad metall, efter hvilka stämplrar matrisen sedan fälles galvaniskt.

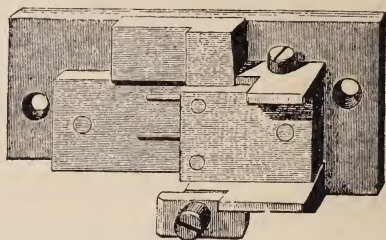
Nästa steg för att kunna gjuta typer är att åstadkomma en fördjupad form, i hvilken bilden är rättvänd, med ett ord en matris, modern till alla exemplaren af den enskilda bokstafven. Den framställles på det sätt, att stämpeln slås ned i ett stycke koppar af 4 cm. längd och 9 mm. tjocklek; bredden rättar sig efter bokstafvens bredd. Inslagningen sker å kopparbitens långsida på ungefär en tredjedel af dess längd från ena ändan. Kopparstången måste förut vara väl filad, slipad och polerad. Afbildningen af bokstafven står nu rätt. För att typerna vid sin sammansättning skola bilda en jämn yta måste de alla hafva samma höjd, men bokstafstecknet måste äfven stå rätvinkligt mot typkroppen och dessutom måste bokstäfver och tecken också stå på samma linie. Kopparstången måste därför justeras omsorgsfullt, så att alla matriser hafva samma djup, ytan blir parallel med botten af den inslagna bokstafven och alla dess sidor blifva parallela. Detta är ett af typgjutarnes mest mödosamma och makt-påliggande arbeten.

Nr. 8.
Matris till
bokstafven H.

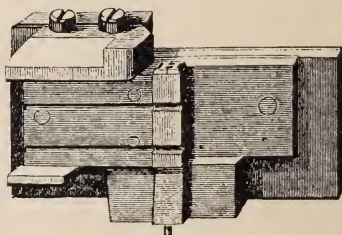
Formen till bokstafven, bilden eller hufvudet, är nu färdig, men det fordras äfven en form för att gjuta den staf, kroppen, som skall bära bokstafstecknet, hufvudet, och båda dessa formar måste så sammanställas, att vid gjutningen hufvud och kropp bilda ett helt. Men icke nog härmed, då flere typer efter hvarandra måste gjas, är det nödvändigt, att den färdiga typen hastigt kan uttagas ur formen för att lemna plats för en följande ny gjutning. Det är således stora kraf, som ställas på ett gjutinstrument. Det brukliga handgjutningsinstrumen-

tet, som allmänt begagnades för en 50 år sedan, är af mes-
sing eller stål, de tidigare instrumenten voro af messing. Det
består af två lika stora hälfter, hvilka noga passa tillsammans
till ett helt. De äro så inrätta-
de att, när de sammanställas,
uppkommer i midten en öp-
pen gång, hvari den flytande
gjutmetallen hålles. Detta så
kallade göt kan ställas för
olika typbredder, så att alfa-
betets alla olika bokstäfver
kunna gjutas i samma instru-
ment, men endast en kägel¹

Nr. 9. — En hälft af gjutinstrumentet.

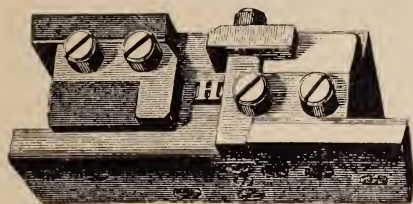
kan gjutas. Kägeln skapas alltså därigenom, att två af göt-
gångens väggar stå oryggligt fasta. Olika bredder kunna
deremot åstadkommas derige-
nom att götgångens två andra
väggar kunna närmas eller aflägs-
nas från hvarandra. Matrisen
anbringas under götgången så
att bilden ligger på det noggran-
naste under dess mynning. Ma-
trisen har undertill en fördjup-
ning, i hvilken fjädern, som
fasthåller densamma vid instru-
mentet, inskjutes och nämnda
matris fasthålles af ett läderband och kan lätt röras för
att, sedan metallen med en slef blifvit hälld i bokstafsfor-
men och densamma stelnat, formen skall kunna öppnas

Nr. 10. — Andra hälften af gjutinstrumentet
med typer kvarsittande i instrumentet.

¹ Kägel kallas typens storlek mellan öfre och nedre grundlinien.

och matrisen tryckas ut. Typen, hvars kropp är bildad af götgången och hvars hufvud är bildadt i matrisen, tages nu ut, gjutformens båda halfvor skjutas ihop, matrisen anbringas på sin plats och gjutningen fortsättes. Allt detta utföres med

Nr. 11. — Sammansatt gjutinstrument utan matris med den gjutna bokstafven H i instrumentet.

stor hastighet. En gjutare kan allt efter skicklighet gjuta ända till fem tusen typer om dagen. Det fordras stor skicklighet för att gjuta goda typer, ty metallen måste kraftigt indrifvas i matrisesens fördjupade bildyta, så att hvarje typ blir hel. Bokstafven står nu på

typen omvänd för att kunna stå rätt, när den blir aftryckt på papperet. Ännu återstår flere manipulationer, innan typen är färdig. Vid typens fotända fastsitter en pyramidformig bit, gjuttappen, från hvilken typen befrias genom afbrytning, hvarefter alla ojämnheter aflägsnas genom slipning och typerna noggrannt undersökas, så att intet fel från föregående arbete kvarstår. — Numera gjutas typer i maskiner, som år från år fullkomnas, fastän sjelfva gjutinstrumentets konstruktion i det stora hela är lika som förr. Äfven matrisesernas tillverkning har förbättrats och i flera hänseenden väsentligen förenklats.

KAPITEL II.

DE ÄLDSTA STILGJUTARNE.

Trätyper.

ILERE författare anse, som förut omnämmts, att det var trätafletrycket, som gaf uppslaget till boktryck och att de första typerna skulle varit skurna i trä. Ehuru teorien är fullständigt obevisad, kan den dock förtjena att omnämnas. BIBLIANDER är den förste¹, som påpekar, att bokstäfver af trä, som voro genomborrade och förenade den ena med den andra medelst en tråd, användes af de förste boktryckarne. Byggmästaren DAN. SPECKLIN², som författade en Strassburger Chronik, 1580—1589, säger sig hafva sett de första bokstäfverna, som voro skurna i trä. 1591 försäkrar ANGELO ROCCHA³, att liknande bokstäfver funnos i Venedig. PAULUS PATER⁴ säger sig hafva sett några, som tillhört

¹ *In commentatione de ratione communi omnium linguarum et litterarum.* Tiguri 1548.

² *Chronica Argentoratensis*, ed. Jo. Schitterus.

³ *De Bibliotheca Vaticana.* Romæ 1591.

⁴ *De Germaniæ Miraculo.* Lipsiæ 1710.

Fust i Mainz. De hade fordorm tillhört FR. HEWMANN, hvilken år 1508 från Karthäuserna i Marienthal köpt Gutenbergs apparater. Boktryckaren ALBINUS visade dem 1604 för historieskrifvaren SERARIUS och hundra år senare skall Paulus Pater hafva sett dem i Mainz. BODMAN såg samma typer i maskstunget tillstånd i Mainz så sent som 1781.

Dessa bevis ådagalägga emellertid icke, att någon bok blifvit tryckt med trätyper. HELBIG i Bryssel upptäckte 1855 i den ofvannämnde Hewmanns arbete bokstäfver af samma snitt som i den 36-radiga bibeln, men deraf kan man ej gerna draga den slutledningen, att denna bibel är tryckt med trätyper. Om äfven några tidigare tryckare, oinvigda i mysteriet med punsar och matriser, hafva hjälpt sig med trätyper, så är dermed alldeles icke sagdt, att hvarje sådant ofullkomligt experiment utmynnade i frambringandet af ett verk som *Speculum humanæ salvationis*.

Många författare påstå emellertid, att så var förhållandet. FOURNIER tror det på den grund, att samma bokstäfver icke hafva samma utseende, hvilket de måste hafva, om de voro gjutna. Emellertid visa samtliga de första tryckverken samma oregelbundenheter. Då den sista editionen af psaltaren, tryckt med de gamla typerna, utgafs 1516, så måste man ock antaga, att trätyper begagnades ända till detta år. WETTER¹ visar en sida tryckt med trätyper, hvilka genom sina krumsprång klart ådagalägga orimligheten af att antaga det Speculum, ett verk som fordrade 40,000 bokstäfver, skulle år 1440 kunnat tryckas efter en metod, med hvilken man till och med år 1836 med moderna hjälpmedel icke kunde åstadkomma en enda enkel sida. — JOHN ENSCHEDÉ, den rykt-

¹ *Erfindung der Buchdruckerkunst*. Mainz 1836.

bare typgjutaren i Haarlem, förklarar det vara omöjligt att i trä gravera bokstäfver af matematiskt noggrann kägel. Hela denna teori om trätyper är numera fullständigt vederlagd och förtjenar blott omnämnas som ett kuriosum.

De många olikheterna hos samma bokstäfver i de tidigast tryckta arbetena och svårigheten att förklara dessa ojämnheter hafva gjort, att ännu en teori uppkommit. Det är teorien om sculpto-fusi-bokstäfver, dessa fyrkantiga, gjutna bitar af metall, å hvilka bokstäfverna för hand blifvit graverade. MEERMAN¹ och hans meningsfränder stöda sin åsigt på yttranden af en del författare och det ofta upprepade ordet sculptus i de tidigare boktryckarnes slutord (colophon). I allmänhet hänger hela bevisföringen på detta ord sculptus. NIC. JENSON i Venedig kallar sig sjelf år 1471 »librorum exsculptor», JOHANN SENSENSCHMID i Nürnberg, 1470—1478, säger att *Codex Justiniani* är »insculptus» och att han »sculpsit» arbetet *Lombardus' Glossa in Psalterium*, FRIEDRICH CREUSSNER i Nürnberg säger 1473 i en slutskrift: Hoc opus exiguum diligens sculpsit Fredricus Nurmberge Creussner arte fabrili sua. Det är helt naturligt omöjligt att på grund af dessa enstaka uttryck med bestämdhet påstå, att de äldsta bokstäfverna äro sculpto-fusi. Deremot torde man kunna af de talrikt förekommande uttrycken hos boktryckarne draga slutledningar i helt annan riktning, hvartill jag återkommer längre fram.

Tänker man på det oerhörda arbete, som framställandet af typer efter dessa begge nu anförda metoder skulle fordra, så synes det egendomligt, att så intelligent folk som de gamle boktryckarne icke skulle kunnat hitta på något lättare sätt att skaffa sig bokstäfver. SKEEN har beräknat, att en person

*Sculpto-
fusi-
bokstäfver.*

¹ G. MEERMAN, *Origines Typographicae*. Hagæ Com. 1765.

skulle kunnat gravera bokstäfver på 4 st. blindt gjutna typer om dagen och skulle då behöft 5 år för att gravera 6000 bokstäfver. Skulle den 36-radiga bibeln vara tryckt sida för sida skulle en person behöfva 3 år för att gravera de till tvänne sidor behöfliga typerna. Det är ju icke otänkbart, att så kan hafva tillgått, men någon lysande affär att på detta sätt trycka böcker hade det icke varit och någon aldrig så litet van affärsman hade nog ej inlåtit sig härpå. — Jag har ej sett någon uppgift, i sammanhang med omnämmandet af sculpto-fusi-teorien, på hvilket sätt dessa blinda bokstäfver götos, och det måste förefalla egendomligt, att om man kunde gjuta dessa staplar så noggranna, att de tillfredsställde fordringar på typer, man då icke kunnat hitta på något sätt att samtidigt äfven gjuta bokstafven. Emellertid var gjutning icke något okänt förfarande, och sättet att gjuta blinda typer kan icke betecknas som någon epokgörande uppfinning, lika litet som att gravera bokstäfver å desamma. Man kunde tänka sig, att matrisen eller gjutformen varit upphofvet till denna uppfinning, men sådana formar voro heller icke okända.

Granskar man en del af de upplysningar boktryckare och författare från de första böckernas tid lemna, och ställer man en del händelser i ett litet skarpare ljus, så kommer man till den slutsatsen, att en genialisk uppfinning måste varit förenad med de första böckernas tryckande. I *Catholicon*, latinskt lexikon författadt af JOHANNES DE BALBIS DE JANUA, och tryckt i Mainz 1460, utgöras slutorden af ett lofprisande af tryckarkonsten som en gudomlig gåfva. Författaren till dessa slutord har varit kännare af konstens teknik, ty han talar om den beundransvärda öfverensstämmelsen i förhållandet och i storleken af patronæ och formæ. »Ipsa que de sursum demissa est arte» heter det i colophon på ett arbete från ANTON SORGS

*Yttranden
om uppfin-
ningen.*

i Augsburg tryckeri. Lüneburgsboktryckaren JOHANNES LUCE säger 1493 »Pater noster Ave maria pro eis qui hunc libellum imprimi procurarunt». I FUST och SCHÖFFERS Psalterium af 1457 heter det, att boken »absque calami ulla exaracione sic effigiatus» och detta uttryck återfinnes i ett missaltryck från Lausanne 1493, der det lyder sålunda: »nulla calami exaratione sed quadam artificiosa characterizandi ac imprimendi inventione». JOHAN KOELHOFF, tryckare i Köln, prisas i en bok 1473 som »Minervas smed». I ett tryck 1473 af GEORG HUSNER i Strassburg heter det »exsculptus aere litteris» och i ett annat från 1476 »litteris exsculptis artificiali certe conatu exaere». Nic. Jenson säger om bokstäfverna »litteris divine sculptis». Peter Schöffer talar om gjutning i sin Grammatica vetus rhythmica af 1468, der det heter »Moguntia sum fusus in urbe libellus». I förbindelse med metaller ställa alla författare tryckkonst, så till exempel säger WIMPFELING 1495 »Calchographiam hoc est impressoriam artem» och Parmeneser humanisten GRAPALDI säger 1494 att vi konstnärer, som skrifva med metallbokstäfver »chalchographos appellamus». Humanisten FRANCESCO FILELFO nämner i ett bref af den 8 Augusti år 1470 om de böcker »qui nunc labore nullo neque arundine, sed formis quibusdam, ut ipsi vocant, formantur». Boktryckare använda uttryck sådana som »formis ahenis», »ars nova formæ», »metallicis formis», »formis exsculpta», »stanneisformulis», »æneisformulis», »formatus arte impressoria». Vidare berättas om »metallicis litteris», »litteræ de metallo», »litteræ æreæ», »characteres ænei», »figuræ æneæ», »formis æneæ». Så nämnes äfven om »characteres stannei», och det säges »inventum stannei typis excudendi libros». Tryckarne sade trycket vara »artificialiter, terse, ni-

tide et emendate», »catissime», »magna diligentia atque anxietate», »gerecht suber vnd rein».

Dessa yttranden häntyda på, att tryckarkonsten varit ett metallarbete och att detta arbete varit förenadt med gjutning. Angående sättet för arbetets utförande lemna de inga exakta uppgifter, men en antydning gifves dock. Så nämnes i Catholicon patronæ et formæ. Man har varit af mycket olika mening om betydelsen af dessa uttryck. En författare¹ anser, att patronæ betyder de hela tryckta sidorna och formæ de gjutna blindna typerna, å hvilka bokstäfverna voro grave-rade. En annan² antager, att patronæ betyder de ur olika ämnen utskurna modellerna eller mönstren till bokstäfver och utsirningar af olika slag, som illuminatorer begagnade, formæ skulle afse de i ramar inneslutna rörliga bokstäfverna. MAD-DEN öfversätter patronæ med typer och formæ med form i vanlig typografisk mening. ANT. VAN DER LINDE öfver-sätter, som i allmänhet brukar vara vanligt, orden med patricer (stämplar) och matriser.

CARPENTIER uppför i sin förteckning på böcker från 14. och 15. århundradet i Paris flere, som äro förfärdigade med stämplar. Dessa stämplar, som innehöllo en eller flere bok-stäfver, kallades före boktryckarkonstens uppfinning Litteræ formatæ eller lettres de forme, hvilken benämning fransmän-nen öfverflyttade på den munkskrift, med hvilken de första böckerna trycktes. Ordet forma betecknade sålunda redan före boktryckarkonstens uppkomst det, hvarmed man tryckte bokstäfver och de på detta sätt tryckta bokstäfverna litteræ formatæ. Det ligger därför nära till hands att gifva forma

*Bok-
tryckar-
konst
metall-
arbete.*

*Böcker och
stämplar.*

¹ G. MEERMAN, *Origines typographicae*.

² C. A. SCHAAB, *Die Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst*, Mainz 1830.

betydelsen typ, metallbokstaf. Det talas också om »metallicis formis, stanneis formulis» etc., men äfven om »metallicis litteris, litteræ de metallo.» Litteræ och formæ äro således använda i lika betydelse. I dedikationen till den latinska öfversättningen af den arabiske läkaren Mesua's arbete *de medicinis universalibus*, tryckt af CLEMENS från Padua i Venedig 1471, säger NICOLAUS GUPATATINUS: »cartha litteræ inscribuntur æneis formulis eisdem ut libet dispositis», 3: på papperet skrivas bokstäfverna med metallformar, hvilka man ordnar efter godtfinnande. Författaren till slutorden i Catholicon säger, att de skapade formæ, typerna, noga stämma öfverens med patronæ, hvilket då måste öfversättas med stämpeln, der bokstafven var tecknad och graverad. För att erhålla denna öfverensstämmelse användes gjutinstrumentet, hemligheten i uppfinningen. — Ordet instrument förekommer i en process, som år 1477 fördes i Perugia, och der betecknas det särskildt »aptum ad jactandum litteras». ANTON KOBERGER och NIC. JENSON använda ock ordet instrument. Förstagången ordet instrument användes är i Dr. HUMERYS dokument, dateradt 1468 fredag efter St. Matthias' dag och utställdt efter Gutenbergs död. I detta dokument nämnes om »etliche Formen, Buchstaben, Instrument, Gezeuge und Anderes zu dem Druckwerck gehörig». Man kan svårigen frigöra sig från den tanken, att härmed afses ett gjutinstrument.

Metaller.

I de här ofvan anförda citaten omnämnas två metaller stannum, tenn och æs, koppar. Man tycker att deraf skulle framgå, att olika metaller användas af olika tryckare. Nu kan af tenn inga bokstäfver göras hållbara och koppar enbart kan icke användas, men brons kan härmed menas. I det gamla lexikonet Catholicon står såsom förklaring af ordet æs: »det är ett allmänt brukligt namn för hvilken metall som

helst». Det får väl därför antagas såsom sannolikt, att i det äldsta boktryckarspråket »litteræ æreæ» och »litteræ stanneæ» haft samma betydelse nämligen bokstäfver af metall. Förgäfvessöker man efter ordet bly, hvilken metall utan tvifvel användes till gjutning af typer.

PADRE FINESCHI¹ har gifvit ett utdrag ur en affärsbok från tryckeriet Ripoli i Florens år 1480, hvaraf det framgår, att stål, messing, koppar, tenn, bly och jerntråd användes vid denna tid för framställningen af typer. Stämplarne gjordes förmodligen af stål, messingen användes till gjutinstrumentet och kopparn till matriser, tenn och bly till typerna samt jerntåden till instrumentet. Dessutom står ock i förteckningen metallo, men för denna benämning har man ej kunnat finna någon förklaring. Under den teckning af en typgjutare, som JOST AMMAN utfört 1568, har Hans Sachs skrivit följande »metalliska» vers:

Ich geusz die Schrift zu der Druckerey
Gemacht ausz Wiszmut, Zin und Bley.

MELANCHTON och PEUCER berätta², att i året 1440 uppfanns boktryckarkonsten, hvilken bestod i att trycka böcker med karaktärer 3: typer »ex metallo nigri cinereique plumbi, æris et stibii», 3: »gjutna af en metall, som bestod af en blandning af bly, vismuth, koppar och antimon».

Att tryckarkonsten var ett metallarbete, framgår äfven af en fransk skrift författad i Ludvig den elftes tid, i hvilken det omtalas, att då kungen, Karl den sjunde, fått veta att i Mainz funnos folk, som voro skickliga uti att skära »poinçons et caractères», med hvilka de genom tryckning kunde mångfaldiga

¹ *Notizie storiche sopra la Stamperia di Ripoli.* Firenze 1781.

² *Chronicon Carionis auctum a Ph. Melanthon et C. Peucero.* Witeb. 1572.

de mest sällsynta manuskript, så gaf kungen direktören för myntet befallning att sända någon, som vore förfaren i konsten att gravera, till denna stad för att i hemligt lära den nya konsten och på ett listigt sätt föra den med sig tillbaka. Man sände Nic. Jenson, som var en af myntets skickligaste gravörer. Jenson kom dock icke att införa boktryckarkonsten i Frankrike, han uppträdde senare som boktryckare i Venedig och har som sådan särskildt gjort sig bekant icke blott som tryckare utan äfven och i all synnerhet som formskärare och typgjutare. Notisen är af vigt, ty den visar, att man i Paris lagt märke till att det hufvudsakligaste vid framställandet af de första tryckalstren icke var pressen utan typerna, metallarbetet.

Så mycket torde man utan betänkanke kunna enas om, att konsten bestod i ett arbete med metallgjutning och troligt är, att densamma redan från början stod på en mycket fullkomnad ståndpunkt. Den omständigheten, att vid slutet af 15. århundradet öfver 900 boktryckare funnos fördelade i 53 städer, tyder på, att då konsten började spridas, den icke var förenad med så stora svårigheter, som de ofvan angifna teorierna förutsätta. Men frågan uppstår, om typografien framkom ur sin uppfinnares hand fullkomnad, det vill säga i form af punsar, matriser och gjutinstrument. BLADES uttalar i sitt arbete öfver Caxton¹ som sin åsigt, att två typografiska skolor funnos på samma gång, en mera ofullkomlig, som utgjordes af tryckare i Holland och Nederländerna, hvilka antogo de mera fullkomnade metoderna hos den andra skolan, som grundats i Tyskland af de berömda Gutenberg, Fust och Schöffer. THEO. DE VINNE säger i sitt arbete öfver

Typografiska skolor.

¹ *Life and Typography of William Caxton.* London. 1861—3, 2 vol.

Der Schriftgiesser.

Ich geuß die Schrifte zu der Druckrey
Gemacht auß Wismat/Zin vnd Bley/
Die kan ich auch gerecht justiern/
Die Buchstaben zusamnn ordniern
Lateinisch vnd Teutscher Geschrifte
Was auch die Griechisch Sprach antriffe
Mit Versalen/ Puncten vnd Zügen
Daß sie zu der Trucken sich fügen.

E liij Der

Nyckeln till
upppfinnin-
gen.

boktryckarkonstens uppfinning¹, att nyckeln till uppfinningen ligger i det justerbara gjutinstrumentet, utan hvilket all typografi är omöjlig. Detta instrument var otvifvelaktigt målet för uppfinningen, men måhända nåddes detta mål först efter långa och mödosamma försök.

Om man vill beskrifva de första enkla sätten för gjutning af typer, är man hänvisad till gissningar. Ett par teorier hafva blifvit framställda, men de erbjuda mer eller mindre sannolikhet för sig.

Gjutning
med sand.

Gjutning med sand var ett sätt, som var välbekant för det 15. århundradets klensmeder och småsaksfabrikanter, och flere författare tro, att de tidigare tryckarne använde detta sätt vid typgjutning. BERNARD tror, att typerna till *Speculum* voro sandgjutna och att det härigenom kunde förklaras att bokstäfverna äro så olika såväl i kägel som linie. Mycket finnes i denna teori, som skulle kunna förklara egenheterna hos de böcker, som trycktes af de tidigare ofullkomliga holländska boktryckarne. Det är väl bekant, att större bokstäfver från 48 punkter götos i sand så sent som i slutet af 18. århundradet. En stor svårighet att öfvervinna vid denna eller någon annan af de enklare metoderna för gjutning af typer var att få dem fullkomligt lika höga. Några typer blifva lägre och mottaga mindre färg, och trycket blir ojemnt. Då emellertid jemförelsevis få fel af detta slag förekomma i *Speculum* måste man antaga, att, om sandgjutning användts, de kortare bokstäfverna underifrån höjts upp. OTTLEY² anser att håll gjorts i typerna och att de genom en tråd hållits på sin plats. Detta antagande stöder Ottley genom påvisande

¹ *The Invention of Printing*. New York 1876.

² *An Enquiry concerning the Invention of Printing*. London, 1863.

af ett egendomligt förbiseende hos tryckaren af Speculum i slutet af en sida, der sista raden är upp och nedvänd. Ett fel af denna storlek hade knappast kunnat begåts, om bokstäfverna blifvit satta typ efter typ. Man kan ock tänka sig att rad för rad sattes och inflyttades i formen; bokstäfverna behöfva för en dylik manipulation visst icke hänga tillsammans med en tråd, och vid en sådan förflyttning skulle ju en rad lätt kunna af en händelse hafva vändts.

Ett annat sätt skulle vara att gjuta i lerformar, ungefär samma sätt, som man begagnat sedan urminnes tider för att gjuta statyer eller andra saker af metall. Man anser, att äfven detta sätt att gjuta skulle förklara olikheterna hos vissa bokstäfver. LAMBINET¹ anser, att de första tryckarne upptäckt ett sätt att gjuta en hel sida af ett arbete ungefär liknande vår nutida stereotypering. Denna hypotes har understöds af FIRMIN DIDOT, den ryktbare boktryckaren, samtida med Lambinet, men man får väl antaga, att denna fantastiska idé funnit gensvar hos den entusiastiske fransmannen, därför att han var uppfinnare af stereotypien och som i denna sin metod trodde sig se en hel revolution i konsten att trycka böcker.

Skulle något af dessa här nämnda sätt för framställande af typer varit begagnadt af de tidigaste boktryckarne, så tillhöra dessa den obildade skolan, den mera mognade skolan synes genast kommit till insigt om nyttjandet af stämplar, matriser och ställbart gjutinstrument. Ett noggrant studium af de tidigaste trycken, som utgingo från Mainz, öfvertygar oss om, att de första tryckarne visst ej voro några fullkomliga typgjutare. Men säkert kan man sluta sig till, att de hade hemligheten i sin hand, äfven om deras första punsar voro

*Gjutning i
lerformar.*

¹ *Origine de l'imprimerie.* Paris 1810. 2 vol.

af trä eller koppar, deras första matriser af bly och det första gjutinstrumentet blott var en klumpig tillämpning af en senare tids vinkelhakar.

Bly-
matriser.

Försök hafva gjorts att inpressa en i trä skuren typ i bly i halfstelnadt tillstånd, och det har visat sig, att en på detta

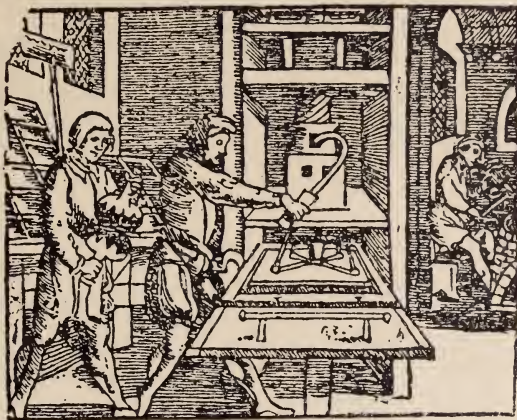
A B C D

Nr. 13. — Typer från blymatriser (circ. 1500?) nu i Enschedés gjuteri i Haarlem.

sätt framställd blymatris, som gjorts fyrkantig och dessutom justerats, kan användas i gjutmaskin för att framställa ett visst antal typer i bly eller tenn. *Magazin Encyclopédique* af 1806 omnämner, att från sådana matriser kan gjutas 120 till 150 brukbara bokstäfver. Dr. FRANKLIN omtalar¹, att han, då tillräckligt antal bokstäfver saknades i tryckeriet, begagnade de bokstäfver han hade som punsar och göt nya typer i matriser af lera. Dessa typer voro fullt brukbara. I ENSCHEDÉ's gjuteri i Haarlem finnes ännu i dag en sats matriser, som angifvas vara blymatriser från punsar af koppar och öfver fyrahundra år gamla. SMITH meddelar i *Printer's Grammar* 1755, att en tryckare i Lübeck för eget behof göt typer i blymatriser, förfärdigade genom i trä utskurna punsar, hvilka inpressades i bly.

¹ *Works of the late Dr. Benjamin Franklin, consisting of his life, written by himself.* London 1793.

Det finnes sålunda många skäl för det antagandet, att man gradvis börjat använda bättre material. Först torde punsarne hafva gjorts af trä och matriserna af mjukt bly. Då denna metod öfvergifvits, har man begagnat punsar af koppar till

Nr. 14. — Stilgjutning och tryckning omkr. 1548.

formandet af blymatriser; så har behovet af en hårdare metall än bly gjort sig kännbart, och man har då användt koppar eller messing till matriserna och stål till punsarne.

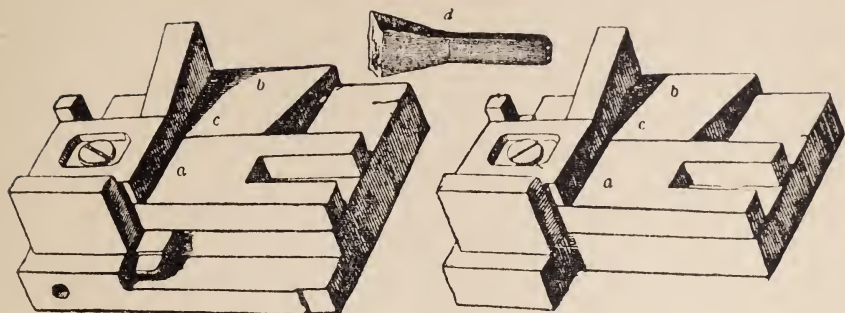
Af hvilken metall än de äldsta matriserna voro, en sak är dock tydlig, att man har förstått att justera dem. Då man betraktar de tidigast tryckta verken förvånar man sig öfver typernas regelbundenhet, hvad såväl beträffar kâgel och höjd som linie. Enbart detta förhållande är nästan tillräckligt att bevisa, det typerna blifvit gjutna från matriser i gjutinstrument, och man kan med stor säkerhet antaga, att icke allenast matriserna utan äfven gjutinstrumentet kunde med matematisk

*Matrisers
justering.*

*Afbildning
af ett
stilgjuteri.*

noggrannhet justeras. Principen af en tvådelad gjutform var säkerligen känd. De ofullkomliga tillbehören af sand eller lera kunde omöjligen tillfredsställa anspråken på typernas noggrannhet. Hettan hos det smältande blyet måste hafva ledt till begagnandet af en hård metall och typernas olika bredd till antagandet af ett system, efter hvilket gjutformen kunde förändras i afseende på typbredden, utan att den oföränderliga likformigheten i kägel och höjd rubbades. Den äldsta afbildningen af en stilgjutares verkstad finnes å en i British Museum befintlig teckning af ungefär år 1548, och den näst äldsta är utförd af JOST AMMAN 1568¹, men stilgjutningen hade då varit i verksamhet i öfver hundra år. Man har af denna senare teckning sökt sluta sig till en hel del förhållanden. Faulmann tror, att de å hyllan synliga sikten användes till formsand, att blymatriser voro i bruk, att ingen gjuttapp fanns å typerna, utan att dessa afsågades till sin rätta längd och uttalar slutligen som sin åsigt, att gjutningen af typer icke erbjöd större fördelar än skärningen af bokstäfver för hand. Nu är emellertid, som förut nämnts, förhållandet det, att för icke alltför länge sedan större bokstäfver götos i formsand, hvarför de å teckningen befintliga sikten kunna vara afsedda därför. Såväl teckningen som den under densamma varande förut anförda versen gifver vid handen, att typgjutarens yrke sannolikt var ett synnerligen framstående. I den bok, i hvilken teckningen förekommer, är dessutom afbildad en »rothgiesser», hvarför dessa begge gjutare väl ej utförde sitt arbete på samma sätt. Däremot har man i den omständigheten, att gjutformen, som typgjutaren håller i sin venstra hand, tydligen är anbragt i en låda, sökt

¹ *Eygentliche Beschreibung Aller Stände, Künsten, Handwercken u. Händeln.* Franckfurt am Mayn 1568.

a. Götgängen, i hvilken typen gjutes. — b. c. Götet, i hvilken den smälta metallen ihålles. — d. En gjuten typ.

Nr. 15. — Claude Garamonds gjutinstrument. Paris 1540 (Efter Duverger.)

Nr. 16. — Stilgjutning i Frankrike 1718. (Ur Thiboust's *Typographie Exellentia*).

göra den slutledningen, att instrumentet var af messing eller af en metall, som atkylades långsamt. Af det sätt, hvarpå typgjutaren håller instrumentet synes framgå, att detsamma utgjordes af två hälfter, hvilka sammanhöllos under gjutningen. Å den förra teckningen, å hvilken såväl typgjutaren som boktryckaren äro afbildade i samma rum, synes instrumentet hafva en form, som liknar de äfven på vår tid använda. Att emellertid af dessa begge teckningar draga några bestämda slutsatser, torde icke vara att tillråda. Boktryckaren E. DUVERGER gifver i sin bok om boktryckarkonstens uppfinning¹ en afbildning af en gjutform, som han sammansatt efter ett i hans ego befintligt instrument, som skall hafva användts af den franske boktryckaren GARAMOND i Paris 1540. Gjutinstrumentet, som föga skiljer sig från de af oss än i dag brukliga, har således i princip sedan 1540 eller under 450 år icke undergått någon förändring, och jag kan ej neka till, att det då ligger nära till hands att antaga, att detsamma äfven 100 år före nämnda tid var af samma konstruktion. Från en senare tid meddelar oss MOXON² en afbildning af en typgjutare under arbete, och typgjutning i Frankrike finnes återgifven af THIBOUST 1718.³

*Typernas
utseende.*

En del af förut nämnda hypoteser hafva grundats på det förhållande, att i de äldsta tryckverken så många af typerna hafva olika utseende, och man kan fråga sig om anledningen dertill, då man antager, att matriserna kunde noggrant justeras och instrumentet tillriktas. Dessa olikheter kunna dock i de

¹ *Histoire de l'Invention de l'Imprimerie par les monuments.* Paris 1840.

² *Mechanick Exercises or the Doctrine of Handy-Works applied to the Art of Printing.* London 1683.

³ *Typographie Excellencia. Carmen notis Gallicis illustratum à C. L. Thiboust, Fusore-Typographo-Bibliopola.* Paris 1718.

A. Slef. — B. Gjutskyddare af läder. — *a, b, c, d.* Smältugn. — *e.* Panna. — *f.* Skorsten. —
g. Eld. — *i.* Lufthål. — *k.* Askhål.

Nr. 17. — Stilgjutning 1683. (Ur Moxon's *Mechanick Exercises*.)

flesta fall icke hänföras hvarken till olikheten i gjutmodellen ej heller till ofullkomligheter hos matrisen eller gjutinstrumentet, utan till mer eller mindre slitna typer och till vanan eller ovanan hos gjutaren. Hvar och en, som är förtrogen med

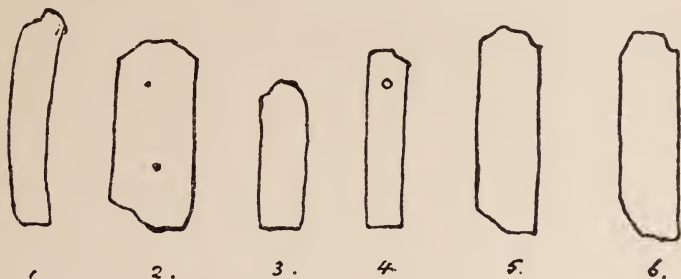
Nr. 18. — Prof på olikheter i typers utseende förorsakade genom dålig gjutning.
(Efter Reed.)

typgjutning med handinstrument, vet, att detta är synnerligen svårt och erfordrar stor vana och ett godt handlag. Med samma instrument och samma matris kan en skicklig gjutare af tjugu typer erhålla nitton brukbara, men en ovan gjutare kan af samma antal kanske blott framställa en duglig. Vill man taga denna omständighet i betraktande, skall man nog icke blifva förvånad öfver olikheterna i de typer, som förekomma i åtskilliga äldre verk såsom i den 42-radiga bibeln, i Mainzpsaltaren eller i Catholicon.

Ehuru några typer ej finnas i behåll från den äldsta tiden, så kan man dock genom några fynd, som gjorts, få ett begrepp

om utseendet af de tidigare typerna. År 1878 påträffade man i Saône-floden, midtemot det ställe, hvarest det äldsta boktryckeriet i Lyon hade haft sin plats i det 15. århundradet, ett antal gamla typer, som man har skäl antaga varit använda af de äldsta boktryckarne i Lyon. Boktryckarkonsten infördes i Lyon redan 1473. Den vidstående afbildningen är återgifven efter teckning hos T. B. REED. Typerna kommo

Lyon typer.

Nr. 19. — Profiler af Claudins typer.

i händerna på CLAUDIN i Paris, som egnat dem en noggrann undersökning och anser dem vara från boktryckarkonstens äldsta dagar. Reed anser att det ej kan vara tvifvel om, att de äro gjutna i en form. Metallen är bly med tillsats af något hårdare ämne. Påfallande är den olika höjden, men de äldsta boktryckarne, som själfva göto sina typer, bekymrade sig icke mycket om den höjd, deras kolleger använde, och det fanns nog olika typhöjder i Lyon. I Nr. 4 finnes ett litet hål och samlingen innehåller flere typer, såväl bokstäfver som spatier, hvilka visa denna egendomlighet. Om detta hål är tillkommet under gjutningen eller efteråt, om sådana typer voro blott modelltyper eller typer i bruk, om hålet användts att sticka ett segelgarn eller en metalltråd igenom för att

dermed hålla typerna kvar på sin plats under tryckningen eller om det var afsedt för något annat ändamål, det är lätt att gissa sig till men omöjligt att afgöra.

Kägeln är i regeln större än som fordras af bokstafven, hvilken står på kägeln midt. Gjuttappen synes icke hafva varit fäst vid typen blott med en tunn rygg, som lätt kan brytas utaf, utan har tydligen hängt samman med typen, som fått sågas af för att erhålla sin bestämda längd. Emellertid afvika dessa typer helt litet från dem, som brukas i vårt århundrade. Ehuru gröfre och klumpigare och mindre hållbara, äro de dock, hvad angår sättet för deras framställande, slägt med typerna från våra moderna typgjuterier.

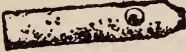
De gamla Lyontyperna äro icke den enda vägledningen för bedömande af formen på 15. århundradets typer. Två andra fynd hafva gjorts i nyare tid och hvilka egendomligt nog visa oss typerna i verksamhet. J. P. A. MADDEN gjorde år 1875 en värdefull upptäckt i en gammal bok tryckt af CONRAD WINTERS VON HOMBURG i Köln omkring 1476 med titel *Tractatus de morali lepra* af JOHANNES NIDER, och år 1886 gjorde bibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Cambridge HENRY BRADSHAW i en bok med titel *De Laudibus Gloriosa Virginis Mariæ*, tryckt troligen i Köln år 1468, en liknande upptäckt.¹ I begge dessa böcker finnes ett aftryck af en typ. Dessa ha af bollarne, tamponerna, hvarmed färgen inrefs, blifvit upplyftade samt lagda tvärs öfver och så blifvit aftryckta. Äfven dessa typer hafva ingen signatur, äro skurna tvärt af och visa intet tecken till spår efter gjuttapp. Begge

Aftryck af
typer.

¹ Af denna bok eger Kgl. Biblioteket i Köpenhamn ett exemplar, hvilket dock är tryckt före det bokstafven upplyftades eller ock sedan felet blifvit uppdagadt och rättadt.

typerna äro lika höga, något högre än det nu brukliga engelska måttet och närmar sig Nr 2 af Lyontyperna. Höjden, 24 millimeter, är ungefär densamma som bestämdes 1723 i »le

nō quī inuenit sed q̄ u p̄dibit. Inuenit autē maria accipit in se su
pm̄ graciā genūs : que
Quid ergo timet q̄
moe nō ē ubi diuinū
nō pudoris. Quid timet
omnia. Quid timent cui iudex causa affector integritas testis in
noticia. Ne ergo timeas maria nec miteris cō angel⁹ ad te ve

Nr. 20. — *Ur Liber de Laudibus ac Festis Gloriosæ Virginis*. Köln, 1468. (Efter T. B. Reed.)

réglément de la librairie». Kägeln är ungefär den moderna engelska och öfverensstämmer fullständigt med kägeln på de bokstäfver, öfver hvilka typen ligger. Angående hålet på

tonitibus p̄fus nihil de p̄p̄is in tēdo dicere
in sequentib; sed būtaxat autenti cor in ac
pagma verba fideliter curabo onede si
potissimū: nisi qñ alium doctorem noia
p̄ cuius verba statim sequunt verba bi
me. q̄ ipse omnes videtur doct̄e m̄grōi
tellerē ubi de differentijs p̄dōrum agitur

Nr. 21. — *M. Maddens Lettres d'un Bibliographe*. Ser. iv, p. 237.

sidan, så kan man icke göra sig klart, hvartill det tjenat. Att detsamma, om det nu verkligen är ett hål, icke användts till att träda en tråd igenom, bevisar ju den omständigheten, att typen blifvit upplyftad.

Typmängd
för tryck-
ning.

Slutligen kommer frågan om den qvantitet af typer, som vore nödvändiga för tryckningen af ett arbete. Meningarna härom äro mycket delade. Den 42-radiga bibeln är vanligen i lägg om fem ark eller tjugo sidor. Till hvarje sida åtgår 2,688 typer eller 60,000 typer till hvarje lägg. Skulle man nu antaga, att ett lägg vore under tryckning, medan det andra sattes, så skulle åtgå till begge läggen 120,000 bokstäfver. I DURANTIS *Rationale* af 1459 åtgå ungef. 5,000 typer för hvarje sida. BLADES¹ anser, att de gamle tryckarne följde skrifvarnes exempel, hvilka blott kunde utföra en sida åt gången och att Caxton tryckt sin *Recuyell of the Histories of Troye* sida för sida. Emellertid tror han ock, att ULRICH ZELL i Köln tryckt tvenne sidor på en gång. Huru som helst, om man äfven tryckte sida för sida, hvilket flere författare anse, att ett stort antal af inkunabler bevisa, så är det icke troligt, att man blott hade typer för endast tvenne sidor. Men härvid är också att märka, att en gjutning typer icke blott upptog de vanliga bokstäfverna i alfabetet utan ock ett stort antal dubbla bokstäfver och abbreviationer. Man tror sig häraf kunna draga den slutsatsen, att en fullständig gjutning typer betingade ett antal af omkring 138 matriser. Blades anser 163 matriser och SKEEN i *Early Typography* förmodar, att 300 voro behöfliga för en fullständig gjutning.

Tryckning
af en eller
flere sidor.

Frågan om man tryckt sida för sida eller om man tryckt två sidor på en gång synes mig svår att med bestämdhet afgöra. Men är man öfvertygad om att typografiens uppfinnare konstruerat gjutinstrumentet och att således typer till ett obegränsadt antal kunde gjutas, så skulle ej något annat hinder mött för tryckningen af två sidor på en gång, än att

¹ *Life of Caxton.*

pressen icke varit tillräckligt stor dertill. Nu har man emellertid i Upsala universitetsbibliotek funnit två blad, hvilka suttit inklistrade på permarne af en paleotyp, hvilka blad ursprungligen varit ett enda, men af bokbindaren ituskurits. Å hvarje blad äro tryckta tvenne aflatsbref. Då de fyra sättningarne synes vara olika, hvilket tyckes framgå af begagnandet af minuskler och majuskler, torde man alltså hafva tryckt fyra aflatsbref på en gång, hvilket motsvarar två sidor af t. ex. den 42-rad. bibeln. Jag är därför, trots hvad trycket i flere inkunabler kunna gifva vid handen, böjd för att tro, det två sidor på en gång blifvit tryckta. Blades anför, att i Caxtons ofvannämnda arbete *Recuyell of the Histories of Troye* tvenne sidor å samma ark icke äro parallella, hvilket han anser de måste vara, om de vore tryckta på en gång. Men anledningen kan ock vara, att bundstegen, som användts till arbetet, icke voro systematiska. Äfven påpekar han, att å samma ark den ena sidan icke är uttryckt, hvilket deremot den andra är. Äfven detta kan ju bero på slarf vid invalsning eller tryckning. Antager man således, att två sidor tryckts på samma gång, så behöfdes minst det antal typer, som åttingo för sättning af tvenne lägg.

Man har ansett att stormningen af Mainz och denna stads plundring varit en af anledningarna till boktryckarkonstens hastiga spridning, i det att en stor mängd arbetare då blefvo sysslolösa, lemnade Mainz och medförde kunskap om konsten till flera olika länder. Man har säkerligen betydligt öfverskattat denna tilldragelses inflytande på konstens vidare spridning. De näst Mainzertryckarne äldsta tryckarne etablerade sig i de nära liggande städerna, Bamberg, Eltville, Strassburg o. s. v., och voro säkerligen alla elever från Mainz. Till Italien införskrefvos tryckare och från Frankrike sändes en särskild man för att lära

*Bok-
tryckar-
konstens
spridning.*

*Försälj-
ning af
matriser.*

sig konsten. I de äldsta tryckorterna användes typer från Mainz, och man är böjd för det antagandet, att matriser härifrån försåldes. I den från Ripolitryckeriet bevarade affärsboken finnes angifvet, att 1477 betalades tio floriner i guld till Johann från Mainz för en uppsättning af latinska matriser. Vid en annan tidpunkt betalades 110 livres för två uppsättningar af latinska och en uppsättning götiska matriser. Nic. Jensons typer användes af Erhard Ratdolt, Johann Schönsperger och Anton Sorg m. fl., och troligt är, att de till desamma köpt sina matriser. I allmänhet voro tryckarne sina egna stilgjutare, och hvarje tryckare hade sina egna typer. Men så småningom kommo vissa typsnitt i rop, vissa tryckarcentra blefvo marknadsplatser, der handel med typer bedrefs, och så uppkom gradvis skilnaden mellan tryckning och stilgjutning, hvilket ledde till yrkets skiljande i särskilda industrier.

* * *

Materialet för en undersökning af de äldsta tryckarnes arbetsmetoder, till hvilka jag här sökt lämna konturerna, är ytterst ofullständigt och litet upplysande. Fakta äro mycket få, och meningarna äro ofta så olika, att det icke är möjligt att draga annat än allmänna slutsatser. Det finnes intet ytt-
rande från en tid, som ligger konstens uppfinning nära, som är tillräckligt upplysande, och de notiser, som förekomma i historiska arbeten, äro blott lämnade i förbigående. Några tekniska termer hade icke ännu utbildats och de notiser, som förekomma, äro nästan alla på latin och mycket oklara. Skulle man emellertid försöka att på grundval af de yttranden, som förekomma i boktryckares arbeten och med stöd af de åsigter jag i det föregående framställt, fullständiga dessa fackmäns sparsamma meddelanden, så skulle ett sådant kunna lyda:

Non styli aut calami suffragio sed formis æneis, patronis divine fusis, hic liber impressus et confessus est o: Icke med tillhjälp af griffel eller rörpenna utan med bokstäfver (formis) af metall, gjutna på ett gudomligt sätt i formar (patronis), är denna bok tryckt och utförd.

JOHANN KOELHOFF d. y. utgaf 1499 en *Cronica van Coelen* (Köln). Då han i det bekanta kapitlet vid år 1450: Van der boychdrucher kunst, i hvilken meyster ULRICH ZELL citeras som sagesman, omnämner »den konst, som nu allmänt brukas», så har han talat om en konst, som i vår tid i det närmaste utföres med samma medel som begagnades af den store uppfinnaren af boktryckarkonsten.

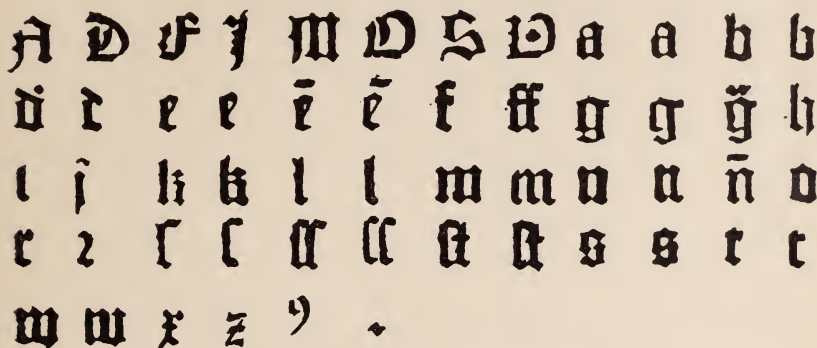
KAPITEL III.

MUNKSTIL ELLER GOTISKA TYPER.

*De äldsta
tryck-
verken.*

DET äldsta tryck med typer, å hvilket datum kan beräknas, är ett fragment af en astronomisk kalender, upptäckt af Dr Zedler 1901 i landsbiblioteket i Wiesbaden. Kalendern, som har sin härstamning från klostret Schönau i Rheingau, är för år 1448 och måste alltså vara tryckt 1447. Det äldsta tryck med typer, å hvilket ett bestämdt årtal blifvit utsatt, är ett aflatsbref för år 1454. I detta har datum för hand blifvit inskrifvet: Fritslar 12 Nov. Vidare finnes ett större arbete, Biblia sacra vulgata, i folio med 42 rader på sidan i tvenne spalter, som har en slutskrift, i hvilken en illuminator från Mainz, HEINRICH CREMER, skrifver på latin följande: »Denna bok är illuminerad, bunden och fulländad genom Heinrich Cremer, Vikarie vid Kollegialkyrkan S:t Stephan i Mainz i Herrans år 1465 vid festen för den ärorika Jungfru Marias Himmelsfärd (15 Augusti). Gud ske tack. Alleluja etc.» Af denna latinska bibel hittades först ett exemplar

i Bibliothèque Mazarine i Paris. Bibeln erhöill af denna anledning namnet Mazarins bibel, men har identifierats såsom ett verk af de första tryckarne i Mainz. Vidare känner man en bibel med 36 rader på sidan och i tvenne spalter, som

Nr. 22. — Typer ur den astronomiska kalendern för år 1448.

enligt senaste forskningar skall vara ett eftertryck af den 42-radiga och således tryckt senare. Förutom dessa verk finnas fragment af donater ¹ jämte den berömda turkkalendern. ²

Det äldsta tryck med typer, å hvilket fullständigt datum blifvit utsatt, är *Psalterium*, Psalmorum Codex, i hvilket arbete slutskriften lyder: »Denna Psalm Codex, utsirad med sköna (färgade) initialer och genom rubriker (i rött tryckta öfverskrifter) tillräckligt utmärkt, är framställd genom den konstnärliga uppfinningen af tryckning och att bilda bokstäfver (adinventione artificiosa imprimendi et caracterizandi)

*Psalterium
af 1457.*

¹ Utdrag ur arbeten af AELIUS DONATUS, en romersk grammatiker i 4. årh., hvilka användes för skolornas bruk under medeltiden i hela Europa och kallades Donatus pro pueris.

² *Eyn manung der cristenheit widder die durken.*

utan något bruk af rörpenna och till Guds ära med flit fulländad af Johann Fust, borgare i Mainz och Peter Schoeffer från Gernzheim, i Herrans år 1457 på Maria himmelsfärds-aftonen» (den 14 Augusti).

Alla dessa ofvannämnda tryckverk hafva släktskap med hvarandra. Typerna äro icke alla af samma storlek, men af märkbart lika utseende såväl i snitt som teckning. Hvem eller hvilka, som kunna hafva grundade anspråk på att vara deras upphofsman, är numera icke fullt utredt, men de anses nu allmänt vara utförda af antingen Gutenberg eller af Fust och Schoeffer eller af dem alla tre gemensamt. De lemna alla tydliga bevis, för att den egentliga och verkliga uppfinningen af tryckerikonsten var en uppfinning af framställandet af praktiska typer.

Den 42-rad. Bibeln.

En af dessa böcker, den 42-radiga bibeln, förtjenar särskild uppmärksamhet, emedan den allmänt anses som den första tryckta boken. Den innehåller i två folioband 645 blad i spaltade kolumner utan paginasiffror, kustoder, signaturer och initialer. De senare äro i pergamentexemplaren inmålade med ornamenten i guld och lysande färger, i pappersexemplaren i rött och blått eller i båda dessa färger omväxlande. Egendomligt nog finnes af denna bibel två upplagor. Den ena har 42 rader på hvarje sida, i den andra innehålla de första sidorna i hvarje kolumn 40 rader, den tionde sidan 41 och de öfriga 42 rader. Bokstäfverna äro de mindre missaltyperna, hvars skarpa vinklar på såväl pergamentet som papperet tyda på, att de äro metalltyper, och deras fullkomligt lika utseende sins emellan visa ovillkorligen hän mot typgjutning. I den förut nämnda Kölnerkrönikan säges, att den första bibeln var tryckt »mit eyne grover schriff, as is die schriff dae man un Myseboycher mit druckt».

In principio regni ioakim filie iosie regis iuda factū ē verbū istud a dño dicens. Hec dicit dñs. Sta in attio domus dñi: et loqueris ad omnes ciuitates iuda de quibz veniūt ut adorēt in domo dñi uniuersos sermones: q̄s ego mandauī tibi ut loquaris ad eos. Noli subtrahere verbū: si forte audiāt ⁊ cōuertant̃ unusquisq; a via sua mala: et peniteat me mali qđ cogito facere eis ppter maliciā studior̃ eorū. Et dices ad eos. Hec dicit dñs. Si non audieritis me ut ābuletis in lege mea quā dedi vobis ut audiat̃ sermonē seruor̃ meor̃ pphetarū quos ego misi ad vos de nocte cōsurgens et dirigēs et nō audistis: dabo domū istā sicut sylo: et urbē hāc dabo ī maledictionē

Sättningen af denna bibel är förträffligt utförd, raderna äro väl utslutna och en närmare granskning af tryckverket skall öfvertyga hvar och en, att det är resultatet af en stor och fullkomnad uppfinning. Den 42-radiga bibeln är och skall alltid i afseende på papperets godhet, färgens svärta, sidornas ornamentala anordning samt det noggrant och väl utförda trycket, vara en vacker förebild för hvarje boktryckare, som i sitt arbete vill se något mera än ett konstfattigt handverk.

Hvilket värde detta arbete eger, kan man sluta sig till af de pris, som betalats för detsamma. Under sista hälften af 1800-talet har boken betingat ett pris af från 10,000 till 72,000 kronor, beroende på de förhållanden, under hvilka den sålts.¹

¹ Vid Perkins-auktionen i London 1873 såldes ett ex. på pergament för 3,400 £ (c:a 61,000 kr.) samt ett på papper för 2,690 £ (c:a 48,500 kr.). Vid Thorold-auktionen 1884 betingade ett felfritt exemplar på papper 3,900 £ (70,000 kr.). Vid Ashburnham-auktionen den 28 Juni 1897 köpte Antiquarien QUARITSCH verket på pergament för 72,800 kronor. Vid auktion 1898, äfven den på Lord Ashburnhams efterlemnade samlingar, såldes ett exemplar på papper för 54,000 kronor. Naturligen äro prisen beroende på om arbetet är illuminerad eller icke, om det är tryckt på pergament eller papper samt om det är skadadt eller defekt. I början af 1800-talet hade priset icke öfverskridit 1,800 kr. År 1817 vid Mac Carthy-auktionen betalades 6,260 Francs. År 1769 vid Gaignat-auktionen kostade ett exemplar blott 1,200 Francs. År 1889 betalades för ett obetydligt skadadt exemplar 2,000 £, och i Mars 1891 såldes ett ex., hvori femton blad voro ersatta med skrifna, för 14,800 Dollars.

I sammanhang härmed kan några meddelanden om de äldsta tryckverken vara af intresse. Af den 42-radiga bibeln känner man 42 fullständiga exemplar, hvaraf 16 på pergament, och af dessa tillhöra 8 exemplar offentliga bibliotek i Paris, Berlin, Leipzig, Göttingen, London, Mainz och St. Paul (Kärnten). I enskilda samlingar torde befinna sig åtta exemplar. Exemplaret med Heinrich Cremers begge slutskrifter befinner sig i Nationalbiblioteket i Paris. Kungl. Biblioteket i Stockholm eger fjorton pergamentsblad af den 42-rad. bibeln.

Psalterium af år 1457, den första upplagan af detta arbete, trycktes endast på pergament i stor folio och af denna känner man blott sex exemplar, hvilka alla befinna sig i offentliga biblioteks ego. Två exemplar, af hvilka det ena befann sig i Aschaffenburg, det andra i Mainz, försvunno spårlöst under de franska revolutionskrigen. På denna sällsynta bok kan således intet värde sättas. Ett exemplar inköptes 1817 af konungen af Frankrike från Grefve MAC CARTHYS i Toulouse samlingar för 12,000

hāt Qui recenſes uenerūt: quos nō co=
luerūt p̄res eos. Q̄ū qui te genuit dereli=
quiſt: et obliuiſ es dñi creatoris tui. Ūi=
dit dñs ⁊ ad iramindia cōtātus eſt: quia
p̄uocauerūt eum filij ſui ⁊ filie Et ait ab=
ſcondam facie meā ab eis: et conſiderabo

Det är ett egendomligt faktum att denna bok, som man i vår tid i så hög grad beundrar, hundra år efter sin tryckning var nästan alldeles bortglömd, men om man kastar en blick på en odekorerad sida af boken, så skall man förstå detta. Bokstäfverna äro utan tvifvel kopierade såväl till form som storlek efter ett skrifvet manuskript, ja man har kanske äfven följt detsamma hvad beträffar sidans storlek och textens uppställning. Tryckaren har för initialer och öfriga dekorationer lemnat tomma rum, hvilka skulle ifyllas genom köparens egen försorg. Komplette är boken först då, när illuminatorn lifvat upp den svarta och dystra texten med i guld och flere färger målade och utsirade initialbokstäfver och med färgrika och lysande randornament. Dessa dekorationer, hvilka äro ditsatta för hand, gifva boken ett tilldragande utseende, men utan dessa förefalla bokstäfverna icke vackra och utan dessa dekorationer var boken icke fullständig samt kunde icke väcka intresse hos den tidens läsare och konstälskare. Texten är svårläst, ty den löper i en följd och är icke afdelad, förkort-

francs och 1798 köpte Lord Spencer för 3,000 rehnska gulden det af SCHELHORN i prämonstratenserklostret Roth vid Memmingen upptäckta exemplaret. Lord Spencers bibliotek såldes oktober 1892 till Mrs HENRY RYLAND för 225,000 £ (c:a 4,000,000 kr.) och är nu i Manchester tillgängligt för allmänt begagnande. — Den andra upplagan af detta arbete utkom 1459 och häraf förekommer blott ett enda ex. i marknaden. Detta såldes 1817 vid Mac Carthy-auktionen för 3,350 Francs, vid Sykes-auktionen för 136 £ 10 sh. och köptes af Quaritsch i London 1884 på Thorold-auktionen för 4,950 ♂ (90,000 kr.) Exemplaret lär sedermera 1896 sålts för 5,256 £ (95,000 kr.) Peter Schöffers utgaf 1490 en tredje upplaga, och 1502 en fjärde och hans son Johan 1516 en femte upplaga. — Kgl. Biblioteket eger af den år 1457 tryckta upplagan, den första, 40 pergamentsblad.

Den 32-radiga bibeln anses vara tryckt i blott ett hundra ex., hvaraf en tredjedel på pergament. Af pergamentsexemplaren känner man endast sex och af pappersexemplaren blott nio. Exemplar af denna bibel ega biblioteken i London, Paris, Frankfurt a/M, Leipzig, Jena, Würtemberg, München och Wien. Ett exemplar har funnits i Lord Spencers bibliotek och ett annat i annan enskild eger. I Bamberg finnas tio blad af boken. Något pris har jag ej funnit vara åsatt å densamma.

ningar förekomma mycket ofta, och själfva bokstäfverna äro klumpiga och hopträngda nästan till otydlighet. De hvita mellanrummen i och omkring hvarje bokstaf, som åt våra moderna typer gifver så mycken relief och tydlighet, finnas icke, och bokstäfverna blifva härigenom svarta och svårlästa.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q
R S T U a b c d e f g h i l m n o p q r
s t u v

Nr. 23. — Typer ur den 36-rad. Bibeln.

Den förut nämnda 36-radiga bibeln är ett af tre folioband bestående arbete utan angifvande af tryckare eller tryckort. Hvarje sida innehåller två kolumner med 32 rader. Bibeln blef först bekant 1760 genom Schelhorn. Då bokstäfverna i denna bibel äro större än i den 42-radiga, har man tidigare ansett, att den 36-rad. bibeln var äldre, men professor DZIATZKO har lyckats bevisa, att den är ett eftertryck af den 42-radiga och således utförd senare.

Den systematiska och grundliga forskning af boktryckarkonstens äldsta skeden, som under senare år bedrifvits, har i hufvudsak varit riktad på dessa äldsta tryckverk, och framförallt på typerna och genom jernförande studium af desamma söker man bringa klarhet i det dunkel, som trots allt ännu hvilat öfver Gutenberg och hans uppfinning.

Dessa spetsiga gotiska typer hafva i Tyskland hufvudsakligen användts till liturgiskt tryck. Ett det vackraste prof på detta typsnitt lemnar *Missale ordinis S. Benedicti*, tryckt i

*Spetsiga
Gotiska
typer.*

Fleo es cui etū dī a fluo is. qui enim flet lacrimis fluit. flere enim ē ubertim lacrimas fundere quasi fluere. h̄ plorare ē cū uoce flere. Plangē est cū lacrimis pectus aut faciem rondere. Lugere est cū aliquibus dictis miserabilibus et habitus mutacōne flere. merere est cū silentio dolere. vñd merere quasi mente carere. Et lugere quasi luce egē. A fleo es h̄ fletus. et h̄ et h̄ flebilis et h̄ le. et flebiliter adhibiū. et h̄ flebilis tatis. Ouid. flebile p̄ncipiū melior fortuna sequatur. Potest tamen h̄ p̄hibiū ad futuū p̄ferri. et tunc dī. melior fortuna sequetur. fleo componiē de fleo. Effleo es. i. ualde flere. Perfleo es. i. p̄fē flere. Reflexo es. fleo et eius composita omnia faciūt p̄teritū in cui et sup̄ in etū. Et omnia sunt neutra. h̄cet inueniant̄ transitiue constructa cū accusatiuis scz causam de signantibus. ul' tunc habent illa uerba in se vim ūboy transitiuoy. vñd inueniunt̄ passiuā ab eis

Fletus. a fleo es dī h̄ fletus tus tui. et fletus a p̄ncipiū passiuē significacōnis. et componiē in

Fleumion est || fletus. i. non fletus. et p̄d fleumionis inquietus cum rubore et dolore et tensione et duricia. a flegi quod est inflamans.

• **Marcus Tullius Cicero** Arpinatensis. Consulque
romanus. ac oratorum maximus. **Ad M. Tullium**
Ciceronem filium suum. **Officiorum liber incipit.**

Prefatio generalis in libros omnes.

Sanctissime te marce fili. annum
iam audientem erat tempus. idque
athenis. abundare oportet. pre-
ceptis. institutisque philosophie. propter
summam doctrinam auctorem. et
verbis. quorum alterum te scientia
augere potest. altera exemplis.

tamen ut ipse. ad meam utilitatem semper cum grecis latina
conuixi. neque id in philosophia solum. sed etiam in dicendi exercita-
tione feci. id tibi censeo faciendum. ut par sis in utru-
usque orationis facultate. Quam quidem ad rem. nos ut vi-
demur. magnam adiumentum attulimus hominibus nostris.
ut non modo grecarum linguarum rudes. sed etiam docti. ali-
quantum se arbitrentur adeptos. et ad discendum et ad
iudicandum. Quamobrem discas tu quidem a principe huius
etatis philosophorum. et discas quamdiu voles. tandem autem
velle debebis. quoad te quantum proficias non penitebit.

Bamberg 1481 af JOHANN SENSENSCHMID för abbot ULRICH III på Michelsberg. Denna missaltyp, som förekommer i midten af boken, är nära 2 cm. hög och torde i skönhet knappast öfverträffas. Boken är ett mästestycke och kan fullt jämföras med Fust och Schöffers Psalterium.

År 1460 utkom i Mainz dominikanermunken JOHANNES DE BALBIS DE JANUA (från Genua) *Summa quæ vocatur Catholicon*. Arbetet är en medeltidens ordbok eller snarare ett slags konversationslexikon¹. Det synes, som om meningen var att framställa icke ett praktverk utan en billig och nyttig bok, derpå häntyder den enkelhet, hvarmed ett pergaments-exemplar, som numera finnes i hofbiblioteket i Wien, är utstyrdt. Bokstäfverna äro af en enklare, rundare form och närma sig något den latinska stilen. Hvad som är anmärkningsvärdt är det synbara sträfvandet att göra en noggrann och konstfärdig efterbildning af en handskrift, ty skrifvarens alla egendomligheter äro i typer eftergjorda. Intet arbete torde uppvisa så många ligaturer som Catholicon. Bokstafs-formen är emellertid vacker och af ett klart, rent och skarpt snitt. Samma form på bokstäfver återfinnes i flere af Schöffers arbeten. År 1459 utkom hans GUILLELMI DURANTI *Rationale divinatorum officiorum* och med samma typer, de så kallade Duranti-typerna, 1465 CICERO *De officiis*. I flere populära verk af tidigare tyska boktryckare förekommer denna form

¹ Detta arbete anses vara tryckt af Gutenberg. Man stöder denna åsigt förutom på slutskriften bland annat äfven därpå, att typerna, med hvilka Catholicon är tryckt, senare öfvergingo till Gutenbergs släktningar Heinrich och Nicolaus Bechtermünze, hvilka med samma typer tryckte 1467 en tysk-latinsk ordbok, som 1469 utkom i en ny upplaga. — Med samma typer äro ock mindre arbeten tryckta, bland andra ett aflatsbref af år 1461. — Catholicon, som 1465 betingade ett pris af 41 gulden, ungefär 290 kronor, köptes af Sir JOHN THOROLD för 65 £ 2 sh. och vid försäljningen af hans samlingar 1884 betingade arbetet ett pris af 400 £ (7,200 kronor). Kgl. Biblioteket i Stockholm eger af detta arbete 8 pergamentsblad.

på bokstäfver. Något särskildt namn på bokstafsformen har man ej. Franska bibliografer kalla dessa bokstäfver Lettre de somme¹, engelska kalla dem Semi-gothic. Man kallar den rund gotisk till skilnad från spetsig gotisk.

Er heiligen vnd heylsamen fart ober mer gen Jhe
rusalem vnd groß lob besunder wurde vnd merck
lich frucht so dar vñeyin andechtigen pilger mag
A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T
V S W X a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z

Nr. 28. Prof på Rewichs typer ur B. von Breidenbachs Resebeskrifning. Mainz 1486.

Man började dock så småningom fordra en mera utarbetad och mera fullkomnad form på bokstäfver. Målaren ERHARD REWICH från Utrecht slog sig ned i Mainz och utgaf der 1486 en beskrifning på BERNHARD VON BREYDENBACH's resa till Palästina², i hvilken färd han deltagit. De bokstäfver, som i detta arbete blefvo synliga, synas vara första steget till en serie nya former, som slutligen öfvergingo i den moderna tyska karaktären. Typerna anses vara tecknade af Rewich och skurna af Schöffner. Detta slags stil förekommer endast i denna bok, som äfven utgafs på såväl latin som holländ-

Rewich's
typer.

¹ Några förmoda, att detta uttryck härstammar från *Summa fratris S. Thomæ de Aquino*. Den första delen af detta arbete är utan datum och tryckarens namn. Typerna äro desamma som i bibeln 1462, den s. k. Mainzerbibeln. Secunda Secundæ trycktes af Schöffner 1467 i Mainz med samma typer som i *Rationale*.

² Tillsammans med *Johann*, grefve till Solms och Ritter *Philipp von Bicken* och domprosten och uppbördskommissarien BERNHARD VON BREYDENBACH till Breitenstein företog REWICH 1483 en resa till Palästina. Dessa sina gynnares färd beskrifves i »heylige reysen gen Iherusalem», hvilken bok på latin här följande titel: »Sanctarum peregrinationum in montem Syon ad venerandum Christi sepulcrum in Iherusalem opusculum».

ska och tyska. Rewichs namn står icke, som brukligt var, i slutet af boken, utan i andra resan anmärkes i förbigående: »By diesen herrn vnd andern yren Knechten, was der Maler Erhard Rewich geheissen, von Vtricht geboren, der all diss gemelt in diesen buch hatt gemalet. Vnd die Truckerey in synem Huss volfüret». Detta meddelande är så till vida intressant, som det lemnar ett otvetydigt bevis på att Rewich hade ett privat tryckeri. Förutom dessa typer har Rewich skurit ett antal träsnitt, af hvilka Peter Schöffers begagnade sig i sin 1492 utgifna Sachsen-Chronik.¹ Några författare hafva ansett, att dessa begge böcker visa prof på den första Schwabachstilen, hvilket dock icke torde vara förhållandet, äfven om de kunna anses bilda öfvergången.

Theuerdank-typer.

Modellen eller åtminstone motivet till den typform, hvilken bär namnet tysk, torde lemnats i *Theuerdank*, ett poem, som trycktes i Nürnberg 1517 af HANS SCHÖNSPERGER.² Bokstäfverna i denna bok äro vackert och smakfullt tecknade samt utsmyckade med sirliga slängar och fulla af prydnader, men

¹ CR. BOTHO's »Cronecken der Sassen» utgafs 1492 på nederländska språket. Arbetet är anmärkningsvärdt därför, att typerna hafva en med Rewichs typer liknande form och särskildt äro initial- och versaltyperna af en egendomlig och konstmessig form. Hvad bilderna beträffar, hade Schöffers af Rewich erhållit 3 å 4 stadsbilder, ett par riddare-, ett par dam- och ett par biskopsbilder, och med detta dussin bilder var han i stånd att lemna trogna afbildningar af städer från forntid och medeltid, kungar och furstar, grefvar med deras fruar, erkebiskopar och biskopar. Men man får ej förundra sig öfver, att flere städer hade samma utseende och att döda och lefvande ej voro hvarandra olika.

² Bokens fullständiga titel lyder: »Die Geuerlicheiten vnd eins teils der geschichten des löblichen streytbaren vnd hochberimbten helds und Ritter Theuerdannekhs». På baksidan finnes tryckt: »gedruckt in der Kayserlichen Stat Nürnberg durch den Eltern Hannsen Schönsperger zu Augspurg». Boken är ej försedd med årtal, men med en den 1 mars 1517 daterad tilläggnan. Boken är utgifven till erinran om Kejsar MAXIMILIAN I:s förmålning med MARIA af Burgund 1477, och skildrar allegoriskt alla de äfventyr riddar Theuerdank (kejsar Maximilian) hade att utstå, innan han lyckades eröfra sin käreasta (Hertiginnan Maria). Den första och äfven andra upplagan af 1519 äro mycket eftersökta icke minst för de 118 vackra träsnitten af HANS SCHÄUFFE-

Mit seiner ritterlichen hânnde
 2 Darnach doh Er wider zu lannde
 Mit grossen rom behabtem preys
 2 Nendelhart der bös alte greys
 Im hoflichen entgegen ging
 Mit süessen Worten In empfieng
 1 Als ob Er het ab Im ein frend
 Es was aber Im von hertzen tend

Fraktur.

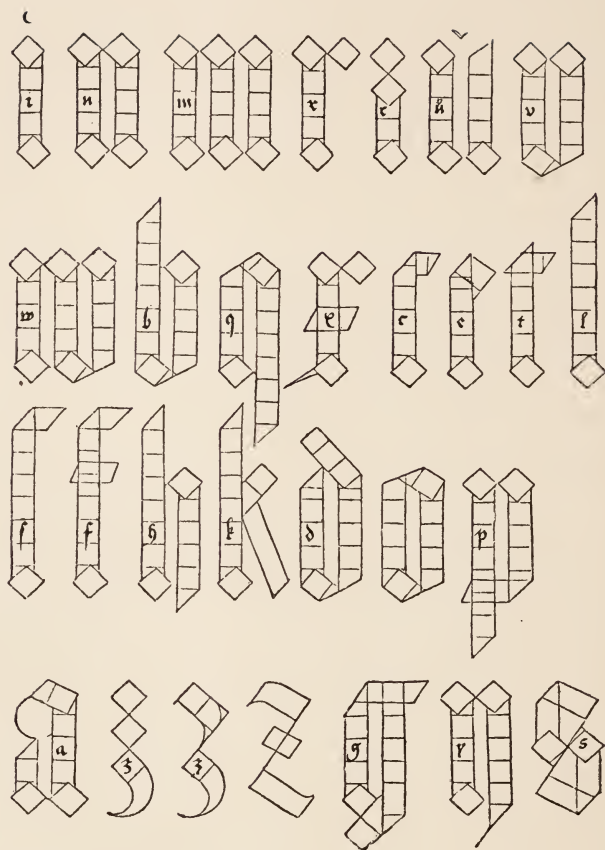
som textstil torde denna utsirade form knappast vara att anse som en förbättring af den gamla och enkla. Den vann med sina egendomligheter emellertid så småningom insteg hos alla tyska boktryckare. Tager man hänsyn till stilens kantighet är namnet fraktur, som tyskarne gifvit denna tysk-gotiska form, väl funnet. Frakturstilens hemort är Nürnberg, hvarest i början af 16:de århundradet blomstrade en skola af skönskrifvare under mästaren PAUL FISCHER. Denne undervisade i skönskrifning bland andra VINCENZ ROCKNER, hofsekreterare hos kejsar MAXIMILIAN I. Denne Rockner utarbetade en profstil, hvilken så behagade kejsaren, att Hans Schönsperger från Augsburg blef kallad att resa till Nürnberg för att skära densamma. Frågan gällde icke att göra en ny stil, utan att noga efterbilda det kalligrafiska manuskriptet med skönskrifvarens alla snirklar och nyckfulla linier, en uppgift, som andra formskärare förklarade vara omöjlig att utföra. Stilen skulle användas att trycka det af MELCHIOR PFINZING, prest vid S:t Sebald i Nürnberg, författade arbetet *Theuerdank*. Schönsperger lyckades så väl med sitt arbete, att man länge ansett boken vara tryckt från trätaflor. Titeln är skuren i trä, men att texten är tryckt med typer, visar ett upp och nedvändt i, som förekommer i densamma. Man torde vara ense om, att *Theuerdank* är ett typografiskt konstverk, om man än icke helt och hållet kan gifva de tyska författare rätt, som säga, att arbetet öfverträffar, hvad som frambragts af en ESTIENNE och en ALDUS. Schönspergers stil kunde emellertid icke blifva

LEIN. — En tredje upplaga trycktes 1537 i Augsburg af H. STAINER med samma träsnitt men med andra typer. Sedermera hafva äfven upplagor tryckts i Frankfurt af CHR. EGENOLFF 1553, och af Egenolff's arfvingar 1563, 1589 och 1596. Träsnitten i dessa fyra senaste upplagor äro delvis nya, och texten är omarbetad af BURCARD WALDIS. Samtliga dessa sju upplagor utbjödes 1898 för 1,800 fl. eller 2,700 kronor.

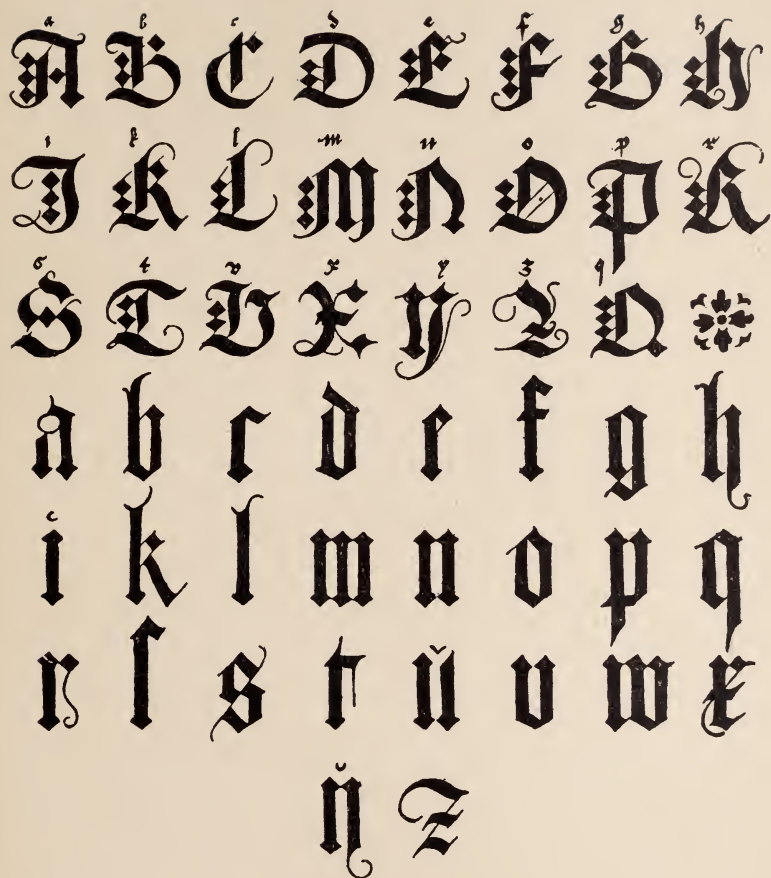
populär, men JOHANN NEUDÖRFER, elev af Paul Fischer, och formskäraren HIERONYMUS (antagligen Hölzel, som arbetade 1503—1523) förenklade den kejsrerliga kanslistilen och gaf honom den form, som kännetecknar vår tids fraktur.

Det var emellertid en konstnär förbehållet att förädla och förbättra textstilen. I boktryckarkonstens historia förtjänar *Albrecht Dürer*, mästaren i Nürnberg, framför många andra ett rum, icke därför att han väckt några nya idéer till lif eller fört konsten in på nya banor, utan därför att han ställt sitt konstnärsskap i boktryckets tjänst och härigenom adlat tryckarkonsten. Då man läser en förteckning på hans arbeten, blir man slagen af förvåning öfver den lärdom, de kunskaper och den stora arbetsförmåga, som de gamla mästarne besutto. Af *Albrecht Dürer* hafva vi taflor, kopparstick och träsnitt i en stor mångfald i behåll, och dertill kommer ett ganska stort antal böcker. Dessa behandla en mängd olika bibliska ämnen, en gifver undervisning i städers befastande, en visar den mensklige kroppens proportioner och en annan är en lärobok i teckning och geometri. Att Dürer var boktryckare får man antaga, då i slutet af hans 1498 utkomna arbete »*Heimlich Offenbarung johanis*» står »Gedruckt zu Nürnbergk durch Albrecht Dürer maler». Han utgaf år 1525 en bok, *Underweissung der messung mit dem zirckel vn richtscheyt*, i hvilket arbete han äfven behandlar tecknandet af bokstäfver i riktiga proportioner. Ehuru han omnämner, att boken är afsedd för »bauleut auch maler vnd ander, so das sie recht bustaben leren machen», och således icke vänder sig till boktryckare, så har han dock visat sitt intresse för vackert formade bokstäfver, och otvifvelaktigt är, att han utöfvat ett väsentligt inflytande på fullkommandet af den tyska bokstilen. Den nu nämnda boken är tryckt med fraktur

*Dürers
bokstäfver.*

Nr. 30. — Alb. Dürers metod att teckna götiska bokstäfver.
 (Ur *Underweissung der messung*. $\frac{1}{2}$ skala.)

Nr. 31. — Albert Dürers götiska bokstäver.

(Ur *Underweissung der messung*. $\frac{1}{2}$ skala.)

och beskriver sättet att gå till väga vid formandet af såväl »lateinisch» som »textur». Den äldsta frakturstilen torde vara att finna i detta arbete. I sin *Apocalipsis cum figuris* har Dürer gifvit de gotiska bokstäfverna en mera rund och för-
enklaad men på samma gång kraftigare form, och denna den store mästarens stil är nu bland tyska tryckare välbekant under benämningen Schwabachschrift.

Ein ende hat das buch der heim
lichen offenbarung sant iohāsen
des zwelffboten vnd ewangeli-
sten. Gedrucket zu Nurnbergk
durch Albrecht dūrer maler nach
Christi geburt M.cccc.vnd dar-
nach im xcviij iar

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U
V W X Y Z a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v w x y z

Nr. 32. — Prof på Albrecht Dürers typer (Schwabach). Ur hans 1498 tryckta Apokalypse.

Johannes
Froben.

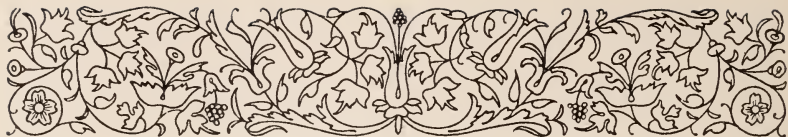
Ett prof på ovanlig förmåga i formskärning och typgjutning har JOHANNES FROBEN gifvit genom sin i Basel 1491 tryckta bibel i oktav, hvilken har bokstäfver med gotisk form af ungefär lika storlek som vår non-pareille. Det är knappast troligt, att den lärde FROBEN sjelf har skurit denna stil, utan han har låtit skära den för att kunna trycka en bibel i ett lätt och handterligt format. Froben har man gifvit namnet Tysklands Aldus, dermed häntydande på hans mångfaldiga

förbättringar i typografien, hans artistiska, vackra och korrekta arbeten.¹

Den tyska bokstafsformen kom icke ur bruk i Tyskland därigenom, att den latinska eller romerska bokstafsformen (antiquan) infördes. Bildade läsare föredrogo visserligen de romerska bokstäfverna, men folket, som nu begynte köpa och läsa böcker, gillade dem icke. Öfverallt utom i Italien hafva skolböcker, bönböcker och åtskilliga andra andaktsböcker tryckts med spetsiga gotiska typer. Läsare, hvilka blifvit vana vid dessa bokstäfver, hafva svårt att vänja sig vid någon annan karaktär på stilen. Denna åsigt lefver ännu i dag. Bonden läser med förkärlek sin gamla bibel och sin postilla, tryckt med spetsiga tyska typer och flere landsortstidningar tryckas ännu med fraktur, icke därför att man skytt kostnaden att anskaffa nya typer, utan helt enkelt därför att abonnenterna på landet icke vilja hafva någon förändring införd. De läsa lättare den tyska än den latinska stilen. Den tyske statsmannen Bismarck säger, att han jemfört den tid, som togs i anspråk för att läsa en tysk och en latinsk textsida och fann då, att den latinska sidan tog icke blott längre tid utan äfven uppmärksamheten mera i anspråk. Detta förhållande synes nog egendomligt, då den latinska bokstafven med sin enkla form måste vara lättare att läsa, men vanan spelar här en stor rôle. Användandet af glasögon bland unge män lär vara mera utbredd i Tyskland än exempelvis i England, Frankrike och Italien och man anser, att den tyska typformen till stor del bär skulden härför.

*Den tyska
bokstafs-
formen.*

¹ JOHANNES FROBEN föddes i Hammelburg i Franken 1460, fick sin bildning vid högskolan i Basel och verkade som boktryckare i nämnda stad 1491 till 1527. För titelfattningar och randutsirningar i sina böcker använde Froben den tidens förnämsta konstnärer, isynnerhet HANS HOLBEIN, hvilken icke blott tecknade, utan äfven själf förde grafstickeln och formskärarens knif.

KAPITEL IV.

ÄLDRE LATINSKA ELLER ROMERSKA TYPER.

IKLOSTRET vid Subiaco — den plats, der S. Benedictus instiftade den sedan så ryktbara Benediktinerorden — insatte påfven som kommandatarie en spanjor JOHANNES DE TURRE CREMATA eller TORQUEMADA, hvilken kardinal förtjenar en plats i typografiens historia, ty Italien har honom att tacka för sin första tryckta bok. ARNOLD PANNARTZ, bördig från Prag, kom 1464 jemte en yrkesbroder, KONRAD SWEYNHEIM, på inbjudan af Torquemada till Subiaco och anlade der i S. Scolasticas kloster ett tryckeri. 1464 trycktes en donat och *Cicero De oratore* och 1465 utkom LACTANTII *De divinis institutionibus* och 1467 följde AUGUSTINI *De civitate Dei*. Typerna, som i dessa böcker begagnades, hafva den romerska formen. Man känner icke, efter hvilken modell de skuro sina bokstäfver, men dessa voro mycket kantiga, och antagligt är, att de begge tyska tryckarne vid förfärdigandet af de nya typerna omedvetet gifvit dem något af den gotiska

*Italiens
förste
tryckare.*

a NIMADVERTI sepe Donate plurimos id existiare:
 quod etiam nonnulli philosophorum putauerunt: non irasci
 deū. quoniam uel benefica sit tantūmodo natura diuina:
 nec cuiq̃ nocere prestātissime atq; optie congruat pōtari.
 uel certe nil curet oīno. ut neq; ex beneficencia eius quicq̃

Nr. 33. — Ur Lactantius, tryckt af Sweynheim och Pannertz, Subiaco 1465.

r Rebatius familiaris meus ad me
 scripsit te exquisisse quibus i lo/
 cis esse: molesteq; ferre q; me pp/
 ter ualitudinem tuā cū ad urbem
 accessisse non uidiesses: et hoc tē/

Nr. 34. — Ur Cicero, tryckt af Sweynheim och Pannartz, Romæ 1467.

c Dgitanti mihi sepe nu/
 mero & memoria uetera repetenti perbeati fu
 isse. Q. frater illi uideri solēt qui in optima
 RE. PV: quom & honoribus & rerum ges
 tarum gloria florerent eum uite cursum

Nr. 35. — Ur Cicero, tryckt af Ulrich Hahn, Romæ 1468.

formens utseende. Ehuru bokstäfverna voro något redigare och öppnare, var snittet ändock nästan lika tjockt och hoptryckt som hos de gotiska typerna. Skriften måtte icke ha varit populär, ty när dessa tryckare kommo till Rom 1467 och i bröderna PIETRO och FRANCESCO DE MASSIMIS palats förlade sitt tryckeri, graverades andra typer, som ej voro så svarta och hopträngda, men knappast så vackra. Under tyngden af ekonomiskt betryck skiljdes de båda tryckarne från hvarandra. Sweynheim dog 1475, och efter 1478 har man förlorat hvarje spår af Pannartz¹.

En tysk tryckare ULRICH HAHN kom till Rom 1467 och använde äfven till sin första bok romerska typer, men dessa voro dåliga, och ifall ingen bättre romersk stil blifvit framställd, hade nog munkstilen bibehållit sig öfverallt.

Ehuru de första romerska typerna användes till tryck i Italien, så är det dock tvifvel underkastadt, om dessa tryck gäfvö anledning till den romerska formens införande i Tyskland. Det finnes nemligen en hel mängd böcker, som utan angifvande af tryckort, tryckarens namn eller årtal, äro tryckta med romerska typer i Tyskland och hvilka utmärka sig för en egendomlig form på R. Den framstående franske bibliografen MADDEN, som har egnat dessa böcker ett särskildt studium, är af den mening, att de härstamma från »Brüder zum gemeinsamen Leben» i klostet Weidenbach i närheten af Köln.² Han hänvisar till RABANUS MAURUS' *De Universo*, en med dessa typer tryckt bok, hvilken finnes i franska national-

¹ Namnet ARNOLD PANNARTZ återfinnes dock ensamt å en edition af *Ciceronis orationes* Romæ 1472, ehuru det lär varit först 1473, som Pannartz skiljdes från den person, med hvilken han haft kompanjonskap.

² Munkorden *Fratres vitæ communis*, efter sin hufvudbonad äfven kallad »Kugelherren», stiftades af Gerhard den store med särskildt mål att söka sprida och utbreda

bibliotekets ego och i hvilken står skrifvet: »Est Ambrosii de Cambray iuris utriusque doctoris et canonici parisiensis 1467, 20. Julii.» Beräknar man den tid, som åtgick för att förfärdiga typerna, trycka boken och sända den till Paris, så

Sicut narratur in historia triptita: libro primo
 Constantinus factus cristianus: cultum di-
 uinum in tantum dilexit & tabernaculum ad-
 istar ecclesie factum secum deferri iubebat. Cui sacer-
 dotes & ministri ecclesie assistebant: precibusq; inten-
 debant. Romanorūq; diuerse cohortes eius exemplo
 similiter fecerūt. varium tamē diem secundum diuer-
 sas opiniones elegerūt. Vnde sacerdotes & diaconi do-
 minicam diem coluerūt. Alii vero feriam sextam pre-
 tulerunt. q̃a dominus in ea passus est. Vnde apud Ro-
 manos feria sexta prius celebrabatur. nec rationabili

Nr. 36. — Från Sophologium »à l' **R** bizarre». 1465—70. (Efter Reed.)

skulle man hafva skäl till det antagandet, att dessa typer götos redan 1465, hvaraf skulle följa, att romerska typer skuros samtidigt i Italien och Tyskland. Emellertid torde dock dessa så kallade »**R**-bizarre»-typer vara de första romerska bokstäfver, som begagnats i Tyskland. Professor

kunskaper. När boktryckarkonsten blef känd, omfattades densamma med stort intresse af denna munkorden, som inlagt stora förtjenster om konstens utbredande. Det första af sina tryckerier anlade orden i det gamla klostret Marienthal eller Marienhausen i Rheingau vid Mainz. Sedan anlade orden tryckarverkstäder i Brüssel, Lybeck, Nürnberg, Rostock m. fl. platser. De köpte 1474 Bechtermünze's tryckeri och med hans typer tryckte de såväl i Marienthal som i Weidenbach. Den mycket omdebatterade Speculum anses af många hafva utgått från denna ordens tryckerier.

K. DZIATSKO¹ har nyligen lyckats visa, att R-tryckaren är identisk med Adolf Rusch i Strassburg, Mentelins svärson. Då Dziatskos forskningsmetod lemnar i klar bevisföring föga öfrigt att önska, torde Rusch få anses vara den förste tryckare i Tyskland, som använt latinska typer².

De Spira.

De första romerska typer med någorlunda vackert snitt gjordes af JOHANNES och VINDELINVS DE SPIRA, hvilka började sin verksamhet i Venedig 1468. I deras arbeten börjar den runda, enkla romerska formen tydligare framträda. Ehuru proportionerna hos deras bokstäfver kunde vara vackrare, så utgör dock deras edition af *Sonetti di Petrarca* år 1470 ett vackert prof på deras skicklighet både som typgravörer och tryckare, stilen är redig och lätt att läsa, trycket klart och vackert, och editionen är dessutom utstyrd med en ornamental prakt, som söker sin like.

*Ulrich
Gering.*

Den förste franske tryckaren, ULRICH GERING, tysk till börden, hade lärt konsten i Basel, och han försökte äfven år

Misisti nuper ad me suauissimas Gaspa-
rini pergamenis epistolas, nō a te modo
diligent emēdatas! led a tuis quoq; ger-
manis impressoribus nitide & terse trā-
scriptas. Magnam tibi gratiā gasparinus

Nr. 37. — Ur Gasparinus, tryckt af Ulrich Gering, Paris 1470.

1470 att använda romerska typer, men hans bokstafsform var icke vacker. Dessa typer använde han endast till de böcker han tryckte åt universitetet i Sorbonne, hvars tryckare han

¹ *Der Drucker mit dem bizarren R. Samml. bibl.-wiss. Arbeiten*, 17.

² ISAK COLLIJN, *Adolf Rusch i Strassburg. Upsala 1904.*

var, men då han etablerade sig sjelf 1473 använde han till alla arbeten, som voro afsedda för allmänheten, runda gotiska typer. Några författare förmena, att Joducus Badius var den förste, som i Frankrike införde den romerska bokstafsformen, hvilket dock icke torde vara förhållandet, ty då han år 1498 uppsatte sin press i Paris och etablerade sin berömda verkstad »Prelum Ascensianum»; hade en eller kanske två franska tryckare redan antagit den romerska stilen.

Den första verkligt vackra form på romerska typer gjordes af NICOLAUS JENSON, GALLICUS, som han i Italien kallades, åren 1470—1482. Nic. Jenson var myntstämpelskärare, anställd vid det franska myntverket i Tours och ansedd som en af dess bästa gravörer. Af konung Karl VII i Frankrike sändes han till Mainz, som jag redan påpekat, för att lära boktryckarkonsten och sedan införa den i Frankrike. Jenson återvände icke till Frankrike, utan reste till Venedig, der han upprättade ett tryckeri; man antager att hans gynnares, Karl VII:s död, förhindrade honom att etablera sig i Paris. Jenson visade sig berömmet att vara Parisermyntets skickligaste gravör fullt värdig, ty hanskar sin tids vackraste romerska stil och denna, tillika med en vacker gotisk stil i 4 olika grader, prisades för stor skönhet af tryckare i alla länder. Jemför man Jensons typer med de moderna bokstäfverna, se de måhända råa och otympliga ut, men teckningen är enkel och vacker, och man måste gifva allt erkännande åt rundningen, klarheten och liniernas renhet i de bokstäfver, han använde samt deras allmänna likformighet, då de sammanställas till ett helt. »Characteres Veneti» reformerade boktryckarkonsten och det anseende Jenson gaf åt tryckeriverksamheten fortlefde lång tid efter hans död. De VINNE säger om den tidens boktryckare: »Den gamla pressen var ytterst primitiv och tryckmetoden ovetenskaplig, men i

*Nicolaus
Jenson.*

många tryckerier var tryckaren mästare. Han arbetade långsamt, men noggrant, var fullt herre öfver metoden och ofta frambragte han underbara saker. » Samma yttrande kan man tillämpa på Jenson. Han arbetade långsamt, men med ytterlig noggrannhet, var mästare i sin konst och äfven herre öfver sin metod och kunde därför som följd deraf med primitiva

**E VSEBIVM Pamphili de euangelica præparatione
 latinum ex græco beatissime pater iussu tuo effeci .
 Nam quom eum uirum tum eloquétia: tū multarū
 rerum peritia: et īgeni mirabili flumine ex his quæ
 iam traducta sunt præstāntissimum sanctitas tua iu-
 dicet: atq; ideo quæcūq; apud græcos ipsius opera
 extēt latina facere īstituerit: euangelicā præparationē
 quæ in urbe forte reperta est: primum aggressi tra-**

Nr. 38. — Ur *Eusebius*, tryckt af Nicholas Jenson, Venedig 1470.

instrument frambringa förvånande resultat. Jensons typer vunno öfverallt stort erkännande, så att tryckare i Lyon, Paris och i Flandern visste, att de bäst hos de lärde rekommenderade sina böcker genom tillkännagifvandet, att de voro tryckta med »typer af den äkta venetianska formen». Man har framkastat den förmodan, att Jensons typer, sådana de förekomma i hans 1470 tryckta *Eusebii Præparatio*, skulle varit förebilden till de första i Tyskland använda latinska bokstäfverna, hvilket dock torde hafva mycket liten sannolikhet för sig. Omöjligt är det ju icke, att begge dessa stilar kunnat utgå från samma hand.

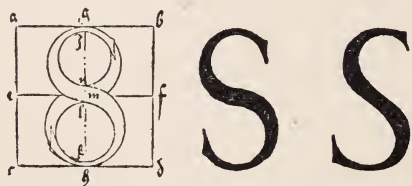
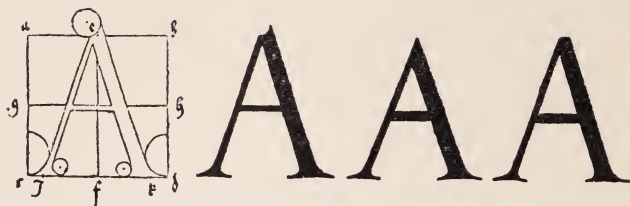
Ehuru man ej kan säga, att Jenson uppfann den romerska

stilen, så gjorde han dock genom sitt förädlade typsnitt den samma populär, och hans typer blefvo öfverallt antagna och utträngde alla andra. Till och med i våra dagar har man insett dess stora förtjenster och visat benägenhet att använda de Jensonska typerna.¹

Den romerska bokstafsformen vann till en början intet bifall hvarken hos tryckare eller hos den allmänhet, som började köpa böcker. Hos tryckare, som redan förskaffat sig trycktyper, och hvars kaster voro väl försedda med munkstil, var denna motvilja naturlig och lika naturligt var att de försökte öfvertyga sina läsare om förtjensterna hos de bokstäfver, af hvilka de hade så godt förråd. Den tiden öfverflödar därför också på reklamer för munkbokstäfver, dessa »härliga bokstäfver», »som hade den vackraste form» och »som voro odisputabelt de bästa af alla typer». Men religiösa fördomar hade äfven stor del i denna motvilja. En bok med romersk stil smakade något af kätteri. Italiens fritt tänkande lärde och filosofer ansågos för hedningar, därför att de försökte sprida gammal romersk litteratur. Enär dessa böcker voro tryckta med romersk stil, blef följden, att hvarje bok med romersk stil blef föremål för ett visst misstroende. Motviljan inskränkte sig icke blott till romersk litteratur och stil. Paris äldste boktryckare rönt aktiv förföljelse af stadens kyrkliga myndigheter, då de försökte trycka böcker på grekiska och hebreiska. Albrecht Dürer, som föredrog den romerska bokstafsformen, kunde icke vare sig med sin auktoritet eller sitt exempel göra denna bokstafsform populär, så djupt inrotad var motviljan mot densamma.

*Romerska
bokstäfver.*

¹ Den berömda engelsmannen WILLIAM MORRIS har använt Jensons bokstäfver som modell till sina latinska typer, hvilka af flere stilgjuterier sedermera såväl i Tyskland som i England och Amerika eftergraverats.

Nr. 39. — Albrecht Dürers sätt att teckna latinska bokstäfver.
(Ur *Underweysung der messung*).

Elfredus Rex optat salutem Wulf-
figeo episcopo dignissimo beneuolē
et amāter. Et te scire volo quod mihi
sæpenumero in mentem venit, qua-
les sapiētes diu abhinc extiterunt in
Anglica gente, tam de spirituali gra-
du, quàm de temporali, quāq; foelicia tūm tempora fu-

Nr. 40. — Ur *Ælfredi Res gestæ*, 1574. Days Double Pica (Text) Antiqua.

*eius Insulæ negotijs implicabuntur. Iam vero cum Dayus
Typographus primus (& omnium certè quod sciam so-
lus) has formas æri inciderit: facilè quæ Saxonice lite-
ris perscripta sunt, iisdem typis diuulgabuntur. Quorum
sanè lectio & veteris tibi linguæ, ac quondam domesticæ
memoriam renouabit, & haud paruam suppeditabit ab-
strusæ cognitionis suppellectilem. Facile autem erit vo-*

Nr. 41 —. Ur *Ælfredi Res Gestæ*, 1574. Days Double Pica (Kursiv).

Jensons götiska typer.

Äfven i Italien användes munkstil långt efter införandet af romersk stil, dock endast till andaktsböcker. Till och med Jenson fann det nödvändigt att trycka böcker med götiska typer, och prof på hans härliga götiska stil finnes i den bibel han år 1476 tryckte. Jensons götiska typer blefvo hastigt omtyckta. De hade den gallerverksformiga, helgjutna karaktär, som man städse finner hos inskrifterna i de götiska byggnaderna. År 1486 finna vi dem använda i BOETII *De consolatione philosophiæ*, som är tryckt af ANTON KOBERGER i Nürnberg. Erhardt Ratdolt, Johan Schönsperger och Anton Sorg, samtliga i Augsburg, använde såsom förut är nämnt Jensons götiska typer. En af de vackraste böcker, som blifvit tryckta, *Livre des heures*, hvilken utgått från PIGOUCHETS och KERVERS tryckeri i Paris, är tryckt med de spetsiga götiska typerna. Englands och Nederländernas första böcker trycktes med samma typer.

Romerska typer i England.

I England begagnades först romerska typer af RICHARD PYNSON, som 1518 tryckte sin *Oratio in Pace nuperrima* af RICHARD PACE.¹ WYNKIN DE WORDE använde 1524 till sin WAKEFIELD'S *Oratio* äfven romersk stil med marginalnoter i kursiv.² Man förmodar att dessa stilar förskrifva sig från Frankrike, då något säkert bevis icke finnes för att dylika typer eller öfverhufvud typer alls vid denna tid skuros i England. JOHN DAY³ anses vara Englands förste stilgjutare, då ett af hans arbeten kan betraktas som det första historiska dokumentet om engelsk stilgjutning. Detta arbete är ärkebiskop Parkers ASSER MENEVENSI' *Ælfredi Res Gestæ*, en

¹ *Oratio in Pace nuperrima, etc. Impressa Londoni, Anno Verbi incarnati MDXVIII per Richardum Pynson, Regium Impressorem.* 4to.

² Sannolikt första gången äfven kursiv användes i England.

³ Han föddes 1522, begynte sin verksamhet omkring 1546 och dog 1584.

utmärkt edition af år 1574. Verket innehåller ett företal af ärkebiskopen, hvori Day omnämnes som stilgjutare (»has formas æri inciderit: facile quæ Saxonice literis perscripta sunt, iisdem typis divulgabuntur».) Företalet är satt med kursivtyper, men förutom antiquan finnes en denna liknande typsort, saxonbokstäfver, hvilka äro synnerligen jemnt och vackert skurna. Dessa typer äro sedan använda i flere andra och olikartade arbeten.

KAPITEL V.

ÄLDRE ITALIENSKA TYPER ELLER KURSIV TYPER.

Aldus.

ALDUS PIUS MANUTIUS, stamfar för en berömd typograf-familj, föddes 1447, studerade i Ferrara och i Rom. Till följd af en varm kärlek till vetenskapen begaf han sig till Venedig 1488 för att der anlägga ett tryckeri. Det var isynnerhet Greklands klassiska författare, som väckte hans stora uppmärksamhet och intresse. Han var hvarken tryckare eller stämpelskärare, utan en lärd, konstälskande och förfaren bokhandlare och författare, som blott derigenom, att han satte värde på vackra typer och ett godt tryck, blifvit ansedd för en af sin tids skickligaste boktryckare. Aldus Manutius hade enligt de flesta författareshs åsikter inga praktiska utan blott teoretiska kunskaper i boktryckarkonsten. Han var kapitalisten, som tog boktryckaren i sin tjänst, men hade dock de kunskaper och den konstnärliga begåfning, som äro nödiga för att leda och höja fackmannens arbete. Penningar och intelligens jänte smak och företagsamhet är en tryckerichef

mera i behof af än praktiska fackkunskaper i stilgjutning, sättning och tryckning. Aldus stiftade i sitt hus en akademi, hvars medlemmar till största delen bodde hos honom. Här blefvo handskrifter granskade, renade från falska läsararter, lämnade till tryckning och arkvis korrigerade. Sjelf författade Aldus en grekisk och en latinsk grammatika, en grekisk ordbok och en vägledning i hebreiska språket. I början af 1500-talet lät han FRANCESCO DA BOLOGNA¹ skära och gjuta en romersk arkivstil, »Cancellaresca Romana cursiva», för att med densamma trycka en upplaga af Virgilius i skrifstilsmanér. Han erhöll för denna allmänt omtyckta stil af Venedigs senat och påfven ett privilegium på 10 år, i hvilket bokstäfverna kallas Cursivi et Cancellarii, ut scripti calamo esse videantur: emedan de se ut, som om de voro skrifna med rörpenna. Dessa bokstäfver voro fina och sammanträngda samt enklare än de götiska och romerska. Meningen var att kunna trycka samma text i oktav, som man förut måst trycka i qvart. Som modell för bokstäfverna utvalde han ett mycket vackert manuskript af Petrarca och typerna, som först användes till en edition af *Virgilius* 1501, blefvo mycket beundrade. Aldus' italienska typer skilja sig från vår kursiv i flera afseenden. De uppstigande såväl som de nedstigande bokstäfverna äro onödigt långa, bokstäfvernas lutning är ytterst liten, dubbla eller sammansatta bokstäfver samt olika form på samma bokstäfver förekommer ofta. Men den mest anmärknings-

*Kursiv-
stilen.*

¹ FRANCESCO RAIBOLINI DA BOLOGNA, först guldsmed, sedan myntmästare på grund af sin skicklighet i stämpelgravering, blef slutligen en på sin tid berömd målare. Han föddes i Bologna 1450, dog derstädes 1518 och tillhörde den äldre Bologneserskolan, hvars förnämste mästare han var. Hans taflor befinna sig i museerna i Paris, Berlin, München, Rom m. fl. platser. — Angående denne konstnärs förhållande till Aldus se A. Panizzi i hans afhandling *Chi era Francesco da Bologna?* London 1858.

värda egenheten är, att denna stil uteslutande bestod af »gemena». Till versalerna begagnades antiquan, och de upprättstående kapitälerna stodo skilda från sjelfva texten oftast ett godt stycke. Den olikformighet, som blef en följd genom sammanställning af stående och lutande bokstäfver, torde icke förorsakat Aldus några bekymmer. Likt Caxton, som »följde blott manuskriptet», blef Aldus trogen de italienska bokprentarnes vana att särskilja kapitälerna från sjelfva texten. Aldus hade stor aktning för klassiska former och troligen ansåg han, att det skulle varit en lika stor förolämpning mot författaren att förändra de romerska kapitälernas utseende genom att luta dem, som det skulle varit att omflytta eller ändra orden i sjelfva texten. Första gången kursiv stil användes var i en upplaga af Virgilius, tryckt i Venedig 1501. Aldus lät gravera sex olika grader mellan åren 1501—58. Sjelf ändrade han aldrig dessa bokstäfver, men hans son företog sig detta. De förbättringar han åstadkom äro af tvifvelaktigt värde, ty den förbättrade stilen förefaller genom sin svärta otydlig. Aldus afsåg att använda sin kursiv som textstil och som sådan användes den också under årtal såväl af honom sjelf som af hans efterföljare.

Aldus' privilegium.

Aldus' privilegium blef ej respekteradt, ty en firma i Florens, familjen Giunta,¹ eftergjorde hans typsnitt. I Lyon gick man till och med så långt, att man med de kopierade typerna eftertryckte flera af Aldus' bästa arbeten. Det var naturligt, att en stil, som hastigt eröfrade en så stor popularitet, skulle

¹ LUCAS ANTONIO GIUNTA (Junta, äfven Zonta) kom från Florens till Venedig. Han var antagligen en bror till Filippo Giunta, som synes hafva grundlagt officinen i Florens. I nämnda stad hade denna tryckarefamilj samma goda anseende som Aldus i Venedig. Medlemmar af denna familj anlade sedermera i Lyon, Burgos, Salamanca och Madrid tryckerier och bokhandel.

LIB. IIII.

F allere et incultos aris advertere crines.
 S alit et heu superi. cum tu cludare minaci
 C asside ferratusq; sones. ego diuitis aurum
 H armoniæ dotale geram? dabit aptior ista
 F ors deus. argolicasq; habitu præstabo maritas.
 C um regis coniux, cum te mihi sospite templa
 V otuius implenda chorus. nunc induat illa.
 Q uæ petit, et bellante potest gaudere marito.
 S ic eriphylæos aurum fatale penates
 I rrupit. scelerumq; ingentia semina mouit.
 E t graue Tisiphone risit græuis futuris.
 T ænaris hic celsus equis. quam dispare cœtu
 C yllarus. ignaro generarat Castore prolem.
 Q uassat humum. natem cultu parnasia monstrant
 V ellera. frondenti crinitur cassis oliua.
 A lbaq; puniceas interplicat insula cristas.
 A rma simul, prensasq; iugo moderatur habenas.
 H inc, atq; inde moræ iaculis, et ferrea curru
 S ylua tremuit. procul ipse graui metuendus in hasta
 E minet. et clypeo uictum Pythona coruscet.
 H uius apollinæ currum comitantur Amyclæ.
 Q uos Pylos, et dubijs Malæa uitata carinis,
 P luidentiq; habiles Cariæ resonare Dianæ,
 Q uos Pharis, uolucrumq; parens cythereia mæsse,
 T aygetiq; phalanx et oliuiferi Eurotæ
 D ira manus. deus ipse uiros in puluere crude
 A rcas alit. nudæq; modos uirtutis, et iras
 I ngenerat. uigor inde animis, et mortis honoræ
 D ulce sacrum. gaudent natorum in sata parentes.
 H ortanturq; mori. deflet iamq; omnis ephæbum

P

*Kursiv-
stilen i an-
dra länder.*

efter privilegiets utgång snart eftergöras. Man finner den sålunda å åtskilliga orter och bland dessa i Lyon, Paris, Antwerpen, Nürnberg, Leipzig, Basel, m. fl. I Tyskland finner man den hos ANDREAS WINKLER i Breslau, JOHANN CRATO och ALEXANDER KAUFMANN i Nürnberg, ERNST VÖGELIN i Leipzig m. fl., ehuru den dock i detta land icke vann någon större spridning.

I Frankrike deremot blef den mycket beundrad. GEOFFROY TORY, som i Rom studerat italiensk konst, återvände full af beundran för densamma till Paris och använde de Aldinska typerna 1570 i en edition af *Qvintilianus*, i hvilken han prisade de nya bokstäfvernas skönhet och företrädde framför andra typer. I Lyon finna vi stilen använd hos SEB. GRYPHUS och i Paris af ROBERT ESTIENNE.

GRANJON i Lyon såväl som Tory i Paris gáfvo kapitälerna i sin kursiv samma lutning som de små bokstäfverna, men Torys släkting CLAUDE GARAMOND ansåg det önskvärdt att fylla ut de tomrum, som uppstodo genom att luta en del kapitäl och verkställde detta genom förlängda och böjda linier. Denna bokstafsform användes år 1640 och kallas på engelska Swash letters.

I England användes stilen först af DE WORDE i Wakefield's Oratio af 1524.¹ Texten i denna bok är tryckt med latinsk och marginalnoterna med kursiv stil. Formen på den engelska kursiven hemtades i likhet med flere antiquastilar längre fram nästan uteslutande från Holland.

Ehuru flere tryckare började använda kursivtyper som textbokstäfver, blefvo de dock aldrig moderna, ty Jensons

¹ *Roberti Wakefeldi . . . oratio de laudibus et utilitate trium linguarum Arabice, Chaldaice et Hebraice.* Londini apud WINANDUM DE VORDE (1524).

romerska typer voro mera läsliga och föredrogos. Så småningom började den kursiva stilen användas blott för att inuti den romerska stilen starkare framhäfva vissa meningar eller ord. Ett hundra år efter dess tillkomst användes af romersk stil omkring $\frac{9}{10}$ och af kursiv cirka $\frac{1}{10}$. I närvarande tid gjutes öfverhufvudtaget ungefär $\frac{1}{20}$ kursiv stil.

KAPITEL VI.

FRANSKA TYPER UNDER XVI. OCH XVII. ÅRHUNDRADET.

DEN i 16:de århundradet brukliga franska skrifstilen blef af stämpelskäraren i Lyon NICHOLAS GRANJON 1556 skuren och gjuten för att trycka »La Civilité puérile et honnête», efter hvilken bok barnen lärde sig läsa och skriva. Skriften har efter boken blifvit benämnd Caractère de civilité eller Cursive françois. Förtjensten hos denna nästan oläsliga skrift ligger hufvudsakligen deri, att den var mycket svår att framställa och således ställde stora fordringar på gravören, men nekas kan ej, att den har en viss konstnärlig prägel, och man måste beundra de svängda och cirklade kapitalerna. Plantin i Antwerpen hade i sin ego en liknande typsort, skuren af Ameet Tavernier i flere grader med initialer af mycket godtyckliga former, hvilken han begagnade till att trycka företal och dedikationer. Det sällsamma utseendet hos dessa typer gaf för några år tillbaka en förläggare anledning att ur en källare i Lyon framleta matriserna till dessa typer, som

*Cursiv
françois.*

här legat förvarade i nära 200 år, och deraf gjuta en kast typer, som han använde att trycka företal i sina böcker.

I början af 1500-talet utkommo flera arbeten med uppgift att bestämma de riktiga proportionerna hos bokstäfver. Så utgafs af FRA LUCA PACIOLI år 1509 ett arbete *De divina proportione*, tryckt i Venedig, med uppgift att framställa de

*Bokstäfver-
nas propor-
tioner.*

« Sçai-tu, Maître Oblandin, disoit — Same Sironde
à son mari, que Sire Thiboulc est devenu fou?
Quoi? le Seigneur Du Chateau? Oui, Vrai-
mem: Alexr, son Page, l'a conduit ici hier
au soir, lorsque tu étois à la Nille. Notez
Maître, me dit-il (en secret) a l'esprit grand-
ment dérangé, il nous faut en gister promptem-
Je lui ai donné celui de notre fauchette et ma
chambre à Alexr. Ce secret est bon à garder,
dit Oblandin à Same Sironde. Sec fourniez

Nr. 43. — Cursive François af Granjon.

latinska versalerna i riktiga proportioner. Författaren till detta arbete hade antagligen samma afsigt med detsamma som ALBRECHT DÜRER afsåg med sin i Nürnberg år 1525 utgifna »*Underweisung der Messung mit den Zirkel und Richtscheit*». Dürers afsigt var att gifva tecknare och ritare en ledning, huru de skulle kunna med riktiga proportioner utarbета latinska versaler och bokstäfver till den götiska

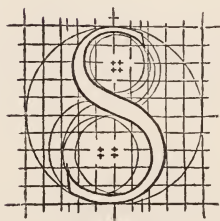
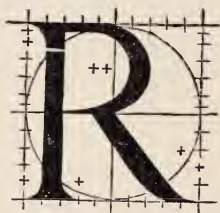
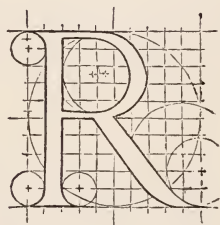
A a b c d e f
g h i k l m n
o p q r r s t
v u x y z v g

honneur et
service a dieu

a b c d e f g
 h i k l m n o
 p q r s t u
 v y z . 9 . ze.

Assez demande
 qui bien sert

O. H.

Nr. 46. — Geofroy Torys sätt att teckna bokstäfver. (Ur *Champ Fleury*, 1529.)

A B C D E F

G H I K L M

N O P Q R

S T V X Y

Z ; I H Σ .

Nr. 47. — Latinska bokstäfver af Geofroy Tory. (Ur *Champ Fleury*.)

*Champ
Fleury.*

munkskriften. Han utgick från den vanliga skrifformen och visade, huru man med cirkel och lineal skulle framställa bokstäfverna. I Saragossa i Spanien utgafs ett liknande arbete 1548 af J. DE YCAIR med titel *Orthographia Practica*. Arbetet innehöll prof på olika stilar och var äfven det mera afsedt för skrifvare och målare än för tryckare. Deremot har GEO-FROY TORY¹ tänkt på boktryck, då han utgaf sin år 1529 tryckta *Champ fleury*.² Tory önskade genom detta arbete reformera icke allenast den franska orthografien utan äfven typografien. Arbetet väckte ett ofantligt uppseende och fick många läsare samt anses ännu i dag som en värdefull skatt i den franska litteraturen. Idéerna i denna bok äro mycket egendomliga. Tory härledde alla bokstafsformer från de bokstäfver, som bilda namnet på den mytologiska gudomligheten IO. Från denna raka linie och denna cirkel härledde han alla bokstäfver, men jämförde tillika en versalbokstaf med den menskliga figuren. Tory delade en qvadrat med flere horisontala och vertikala linier. I detta plan inpassade han den

¹ Jag har sett uppgifter, att Tory blott skulle hafva varit bokhandlare och icke boktryckare. Tory föddes i Bourges 1480. Att han var gravör och tryckare torde numera icke vara något tvifvel underkastadt, men han var äfven en lärd och kunnig kritiker. Han utgaf 1507 *La Géographie* af POMONIUS MELA, som GILLES DE GOURMONT tryckte och 1510 VALERII PROBI *grammatici Opusculum*. Om man får sätta tro till A. BERNARD, så var Tory en mästare i många hänseenden och odlade allehanda vetenskaper med oerhörd framgång. Flere boklärde påstå, att han som märke använde ett croix de Lorraine ±, som var mycket litet och som försvann i ornamenten å hans planscher. Detta kors har dock användts äfven af andra, men säkert är, att det äfven begagnats af Tory. I ett arbete om hertiginnan af Milano af PAUL IORE, som utkom 1549 hos Robert Estienne, finnes en del porträtt, som man tillskrifver Tory ensam. Han dog emellertid 1533 och man torde komma sanningen närmast, om man säger, att Tory bildat en skola och att det är från hans atelier, som flere arbeten med nämnda märke härstamma. En bok, som man med anspråk på säkerhet anser Tory hafva tryckt i maj 1531 är *l'Entrée d'Eléonore d'Autriche à Paris* af GUILLAUME BOCHETEL.

² Den fullständiga titeln lyder: *Champsfleury, auquel est contenu l'art et science de la deue proportion des lettres . . . selon le corps et le visage humain.*

menskliga figuren och med ledning häraf formade han med cirklar och linier sina bokstäfver. Om än boken icke hade något värdefullt nytt i kalligrafisk väg att uppvisa, så funnos dock skäl, hvarför den blef så mycket uppmärksammas. Tory reformerade den franska ortografien och uppgjorde regler för begagnande af accenter, apostrofer och cédille i franska språket. Hans bok utgör en propaganda för den romerska stilen och torde till stor del vara orsaken, att munkstilen så snart kom ur bruk i Frankrike. Arbetet är försedt med ett bihang, som består af förklaringar öfver hebräiska bokstäfver med vokaler, grekiska, latinska, franska och en stor mängd andra bokstäfver, persiska, arabiska, caldeiska m. fl., och slutligen regler för att rita monogram. Af de alfabet, som illustrera detta bihang, förtjena särskildt omnämnas: *lettres latines*, ritade efter de principer boken framhåller; *lettres cadeaux*, initialbokstäfver, hvilkas namn Tory härledt från *quadreaux*, fyrkantiga, dessa måste vara i höjd och bredd fyra gånger så stora som textbokstäfverna; *lettres de forme* eller spetsiga gotiska; de skulle vara, de korta bokstäfverna fem gånger så höga som breda samt »de långa», de upp- och nedstigande, sju gånger så höga som breda; med bredden menas staplarnes tjocklek; *lettre bastarde*, som var den från den gotiska bokstafven härledda skrifstilen. Slutligen bör nämnas *lettres Tourneures*, den runda gotiska uncialstilen, som i vår tid begagnas som initialer. Af illustrationerna i hans bok framgår, att han var god artist och skicklig tecknare.¹ Tory ritade också bokstäfver, initialer o. d. för HENRI ESTIENNE²

¹ De fyra första alfabeten äro skurna i trä på ett synnerligen förtjenstfullt sätt af Jean Perréal, kallad Jean de Paris, målare hos konungen.

² Robert, son till Henri Estienne, arbetade tillsammans med sin styffader, Simon de Colines, till 1526, hade derefter eget tryckeri och blef 1539 kgl. boktryckare. På

(Henricus Stephanus), död 1519, och troligen äfven åt andra framstående franska boktryckare. Många anse som nämndt att Tory hvarken var boktryckare eller stämpelskärare utan blott bokhandlare, men att han som författare lade i dagen ett lefvande intresse för typografiens utveckling, ligger i öppen dag.

*Bok-
tryckare-
privilegier.*

Ehuru boktryckarkonsten i Frankrike rönt mycken förföljelse, funnos dock flere regenter, som voro gunstige mot den nya uppfinningen. Frans I befäste de privilegier Ludvig XII¹ gifvit boktryckarne och gaf dem än större friheter, men nämnda konung sökte ock höja boktrycket i konstnärligt hänseende. Genom ediktet af den 31 Augusti 1539, artikel 7, bestämde han, att alla böcker skulle värdigt utstyras och tryckas med vackra bokstäfver samt vara på ett omsorgsfullt sätt korrekturlästa. Såsom bevis på den stora aktning han skänkte boktryckarnes yrke berättas, att då han vid ett besök i ROBERT ESTIENNES tryckeri fann denne sysselsatt med att läsa korrektur, förbjöd han att störa honom, utan väntade tåligt, tills han läst sitt korrektur. Konungens intresse för boktryck lade grunden till det storartade tryckeri, som under namn af L'imprimerie royale, impériale och nationale öfverlevvat alla förändringar i det franska statsskicket. I denna typografiska skola hafva ett ganska stort antal framstående och skickliga

grund af sina bibelectioner förföljd af de andlige måste han 1552 lemna Frankrike och slog sig ned i Genève, der han dog 1559.

¹ Ludvig XII skrifver i en order, dagtecknad Blois 9. April 1513, hvori han gifver universitetets boktryckare rättigheter och privilegier, följande: »Pour la considération du grand bien, qui est advenu en nostre royaume, au moyen de l'art et science d'impression, l'invention de laquelle semble estre plus divine que humaine, laquelle, grâce à Dieu, a esté inventée et trouvée de nostre temps, par le moyen et industrie des libraires, par laquelle nostre sainte foy catholique a esté grandement augmentée et corroborée, la justice mieux entendue et administrée, et le divin service plus honorablement et curieusement fait, dict et célébré . . . au moyen de quoy nostre royaume précède tous autres», etc.

C'est là ma
place au so-
leil, disoit un
pauvre en-
fant. Voila le
comencement
de l'usurpati^{on}

A B C
c d d e f f g
h h i i k l
m n n o o p
q r r s t v u v
x x y y z z

Nr. 48. — Batarde brisée af Pierre Moreau, skuren omkr. 1640. (Efter Fournier.)

Si c'est un aveugle.
meur qui n'est pas
naturel de vivre sans
chercher ce qu'on est,
il est encore plus
grand de vivre mal
en croyant Dieu.

A B C D E
f f g g h h i i k k
l l m m n n o o
p p q q r r s s a
t t u u v v x x
y y z z

Nr. 49. — Ronde af Pierre Moreau, skuren i Paris 1640. (Efter Fournier.)

*Claude
Garamond.*

stämpelgravörer danats och fått sin uppfostran. En af de mest framstående var CLAUDE GARAMOND, som blifvit känd under namnet »stilgjuteriernas fader». Garamond tyckes vara den förste, som gjort gjutandet af typer till ett särskildt och från boktrycket skiljdt handverk. Han uppgjorde icke allenast ritningar till nya typer, utan graverade och göt dem efter beställningar från boktryckare. Hans mest bekanta typer äro de trenne olika grader grekiska typer han år 1544 på Frans I befallning skar efter ritning af konungens kalligraf ANGE VERGÈCE, en infödd grek. Dennes skicklighet i textning lär gifvit upphof till ordspråket: »han skrifver som en engel» (ange). Den romerska stil jemte kursiv, som utfördes af Garamond, utmärker sig för stor formskönhet och åtnjöt stort och berättigadt anseende.

En släkting till Garamond, GUILLAUME LE BÉ, hvilken dog 1598, var likaledes en mycket berömd tecknare och form-skärare. Hans son, HENRI GUILLAUME, samt dennes son och sonson voro äfven tecknare och gravörer.

JACQUES DE SANLECQUE, 1573—1648, en släkting till Le Bé, är särskildt bekant för sina nattyper och de orientaliska typer han utförde för orientalisterna Le Jaye. Äfven hans romerska typer vunno mycket anseende. Hans gjuteri förblef under 17:de och 18:de århundradet i familjens ego och egde fortfarande bestånd under fyra generationer.

Bland andra bemärkta franska typgjutare märkes JEAN COT 1670 och PIERRE ESCLASSANT 1666. Ingen af dessa gjorde dock någon som helst ändring i de romerska bokstäfvernas utseende. Stämpelgravörerna i Frankrike under 16:de och 17:de århundradet voro nemligen fullt sysselsatta med graverandet af typer till utländska språk, och man är förvånad öfver det förträffliga utförandet af den stora mängd typer till

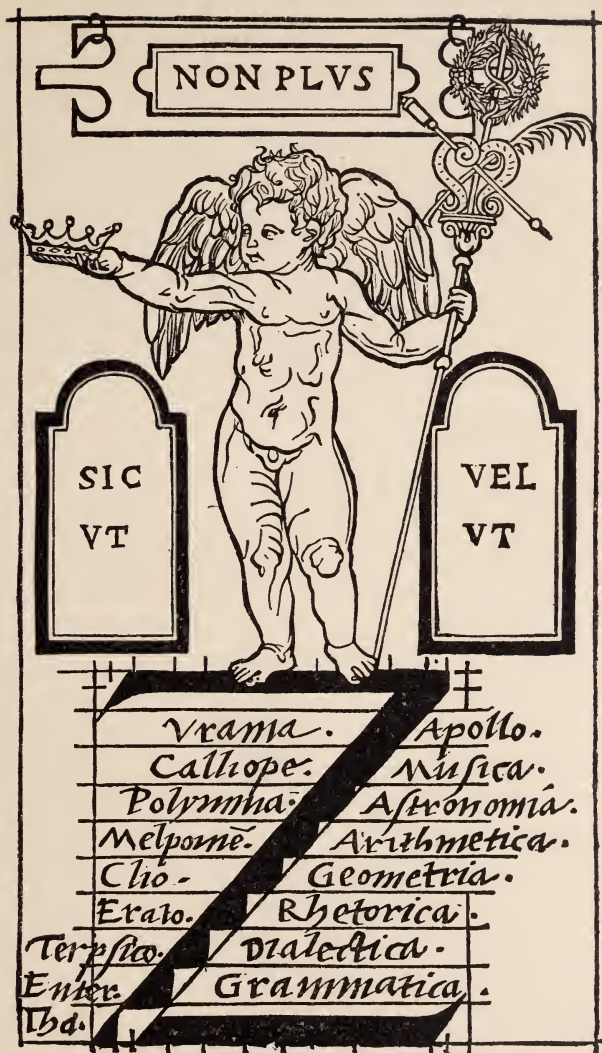
grekiska, hebreiska, arabiska, syriska, turkiska m. fl. orientaliska språk, som under denna tid utfördes i Frankrike. Det enda folk, som täflade med fransmännen i typgjutning, var holländarne, ty i Tyskland och Italien hade densamma helt och hållet förfallit, och i England funnos inga stämpelskärare af betydighet. I Frankrike började man redan tidigt använda skrifstilen äfven för boktryck. En parisisk skrifflärare, PIERRE MOREAU, graverade 1640 fyra skrifstilar, en stor och liten Bastarde, en Ronde och en Bastarde brisée. Särskildt Ronde torde vara af intresse, då denna form på stil ju ännu i våra dagar i föryngrad gestalt haft mycken användning och varit omtyckt. Moreau tryckte med Bastarde *Imitation de Jésus Christ* af THOMAS A KEMPIS, och 1648 tryckte hans enka Virgilius, till hvilken användes Ronde. Han blef utnämnd till Kgl. boktryckare, men hans smak vann icke mycket erkännande och för tryckning af böcker föredrog man antiquan.

Skrifstilar.

År 1692 befallde Ludvig XIV sin vetenskapsakademi, att för det tryckeri, som han redan förut i Louvren hade inrättat och som hittills begagnat Garamonds bokstäfver, nya typer skulle ritas. Det är troligt, att upphofsmannen till denna förordning var en lärd, som förstått vinna konungens samtycke till sin idé. Denna stil skulle emellertid blifva den mest fulländade och vackraste, hvarför akademien uppdrog åt en af sina medlemmar Jaugeon att för den kungliga officinen rita bokstäfver af felfri och originel form. Inom kort offentliggjorde Jaugeon resultatet af sitt arbete, hvaraf framgår, att han studerat Tory's Champ Fleury, ty liksom denne mästare använde han en mängd geometriska figurer för att framställa sina bokstäfver. Men då Tory fordrade 100 fyrkanter för konstruktionen af en bokstaf, använde Jaugeon icke mindre än 2304 fyrkanter för att bilda en romersk versal. Kursiven

*Jaugeons
bokstäfver.*

formades genom romboider och parallelogrammer. I den romerska stilen voro åtta cirklar nödvändiga för att upprita ett A och elfva för ett G. Systemet var utan tvifvel mycket vetenskapligt, men PHILIPPE GRANDJEAN och hans lärjunge ALEXANDRE, hvilka begge voro anställda som stämpelskärare å den kungliga boktryckeriofficinen, vägrade att använda detsamma, då de på giltiga grunder ansågo det omöjligt att upprita så många cirklar och fyrkanter på en plats, som blott skulle rymma en enda bokstaf. Deremot vann de första orden i Jaugeons nämnda afhandling deras fulla bifall: »Rådfråga ögonen, de äro formens bästa domare». Ehuru Jaugeons linier förkastades, gillades emellertid hans bokstafsform, och typerna blefvo graverade i alla grader. Stilen benämndes »Romain du roi», konungens antiqua. Då den bildar ett af hufvudmomenten i den romerska skriftens utveckling, torde den förtjena en något närmare beskrifning. Bokstäfverna skilja sig från Garamonds genom bättre proportioner och kursiven isynnerhet gör sig väl gällande genom enkelhet och klarhet. Dock företer den senare en del egendomligheter, som t. ex. den sneda schatteringen å öfre grundlinien på b, d, h, k, l, hvilken verkar oskönt och onaturligt, men antagligen tillkommit för att vid första påseendet skilja den kungliga skriften från alla andra. Flere af egenheterna hos »konungens antiqua» gillades af franska gjutare, särskildt schatteringen, som af Garamond gjorts trubbig, men nu af Jaugeon förändrades så, att stolpen eller grundstreckket slutar med en fin tvärlinie eller rak schattering. Förändringen kan synas obetydlig, men den gifver emellertid typen ett stelare utseende, verkar som om densamma vore ritad efter lineal, och detta utseende af linieradt förvillar ögat och försvagar läsbarheten. I ett annat afseende är den ock af tvifvelaktigt

värde. Den raka schatteringen är ömtålig, tjocknar snart eller brytes lätt af under nötning och lemnar då stapeln »åt sin egen tyngd». När dylika typer trycktes illa, som nog ofta var fallet, och vid tryckningen användes mjuk färg och dåligt papper, blef skriften nästan oläslig. Akademien var emellertid stolt öfver sitt arbete och förklarade i en afhandling om stämpelgravyr, *Description et perfection des arts et metiers*, att den nu lyckats bringa bokstafsformen till en fulländning, som den förut icke egt och detta genom de regler, som uppställts angående bokstäfvernas storlek, proportioner, styrka, deras hårestreck, vidden dem emellan, m. m. » för att dermed utveckla arbetarens förstånd och smak ».

KAPITEL VII.

HOLLÄNDSKA TYPER UNDER XVI. OCH XVII. ÅRHUNDRADET.

CHRISTOPH PLANTIN var född fransman och bördig från Montlouis vid Tours, lärde i Paris boktryckerikonsten och öppnade i Antwerpen år 1554 ett tryckeri, som inom kort blef berömdt öfver hela världen. Hans namn bör icke förbigås, ehuru han icke har framställt några nya typformer. Hans bokstäfver hafva vi redan lärt känna, ty han lät gravera dem i Paris af Le Bé och använde äfven till flere tryck Granjons cursive françois. De typer han använde vunno genast stort anseende för sin skönhet, och härtill har naturligen det omsorgsfulla och väl utförda trycket varit sjelfva orsaken, då den bokstafsform, som Plantin begagnade, ju redan förut var känd och erkänd.¹

*Christoph
Plantin.*

¹ Det mest bekanta arbete, som utgått från den Plantinska officinen, är den berömda polyglottbibeln, som han på uppdrag af Filip II tryckte. Denna utkom 1569—1572 i åtta band. — Plantin utnämndes till hofboktryckare, prototypographus, hvilken syssla var förenad med uppsigt öfver andra boktryckerier. Han dog år 1589. En dotter till Plantin var gift med Jan van Morst (Moretus), hvilken jemte sonen Balthasar Moretus fortsatte tryckerirörelsen i Antwerpen.

B Iberico vestro cælo ad Belgicas
oras peruenit rumor quæstionis
in palæstrâ tuâ litterariâ agitata,
circa vnicum Cornelij Celsi vo-
cabulum, A C I A; quod certè acri
dignum examine, vtpote anti-
quatum, acutissimas ingeniorum acies videtur
retudisse. Subijt animum, obtusæ mentis meæ
cuspitem & calamum simul acuere, ne de diffi-
cultate coram te motâ monitus, viderer vel lan-
guere, vel muneri meo (quod tibi debeo) nimis
deesse. Accinxi me ergo confestim examini, &

A 2 qua-

Nr. 51. — Ur J. J. Chifflet *De Acia Celsi*, tryckt af Balthasar Moretus, officina Plantiniana, Antwerpen 1633, (från originalet).

*Familjen
Elzevier.*

I slutet af 1500-talet uppstod en annan tryckerifirma, som snart öfverglänste alla andra boktryckare. Det var familjen ELZEVIER.¹ Elzevierernas arbeten äro ännu i dag fortfarande

¹ Stamfadern för familjen var LOUIS ELZEVIER, pedell och bokhandlare vid högskolan i Leiden, 1592—1617. Han efterlemnade sex söner, af hvilka MATHIEU och BONAVENTURA äro grundläggarna till den berömda firman. De upptogo för adressens skull uttrycket ex officina elzeviriana. Matthieu drog sig från affärerna år 1622 och lemnade sin andel deri åt sin äldste son ABRAHAM. Hans andre son ISAAC var redan boktryckare. 1625 sålde han sin materiel till Bonaventura och Abraham och från detta

beundrade och värderade. Om än andra orsaker hafva bidragit till att göra deras namn ryktbart, så har dock allmänt ansetts, att grunden till ryktbarheten var i första hand de nya bokstafsformer de införde, och man är då förvånad öfver, att namnet på den person, som tecknade och graverade deras stämplar, icke förrän på senare tider blifvit uppdagadt.

Namnet CHRISTOPHER VAN DYCK synes mig böra nämnas med lika mycken aktning, som namnet Elsevier, ty honom tillkommer äran att hafva tecknat och graverat stämplarne till de typer, hvars eleganta former och vackra proportioner väckt samtidens och efterverldens beundran. Ehuru en af de förnämste stilgjutarne, har han det oaktadt blifvit en af de minst kända, men då hans namn nu blifvit ur glömskan framdraget, så måste man väl instämma med Daniel Elzeviers enka, som gifver honom namnet »sin och vår tids störste mästare». För mycket länge sedan stod frågan om namnet på den artist, som graverat de elzevierska typerna på dagordningen. A. DIDOT ansåg det vara Claude Garamond och P. ADRY att det var någon af de båda Sanlecque. Det visade sig emellertid, att det icke kunde vara någon af dessa. Då WILLEMS, Elzevierernas häfdatecknare,¹ i slutet af 1870-talet besökte Plantinska museet och derstädes undersökte några dokument, föllo hans ögon på ett bref, hvars signatur och datum genast tilldrog sig hans uppmärksamhet. Brevet, som var afsändt från Amsterdam den 3 Januari 1681 och skrifvet i Daniel Elzevirs enkas namn, bar ingen adress, men synes

ögonblick är det berömda huset Elzevier konstitueradt. Med året 1626 begynner den lysande tiden af Elzevierernas historia.

¹ *Les Elzevier, Histoire et Annales Typographiques* par ALPHONSE WILLEMS, Bruxelles, Paris, La Haye 1880. Till detta arbete är utgifvet ett tillägg, *Supplément à l'ouvrage sur les Elzevier de A. Willems* par G. BERGHMAN, Stockholm 1897.

påtagligt vara ämnadt till BALTHASAR MORETUS' enka. När Daniel Elzevir, den siste store typografen inom familjen, dog den 13 Oktober 1684, beslöt sig hans enka, ANNA BEERNINCK, för att fortsätta affären. Men inseende det omöjliga uti att leda hela denna invecklade affär, ansåg hon nödvändigt att afyttra en del, bland annat ett stilgjuteri, som Daniel själf ärft af en släkting och medarbetare, LOUIS ELZEVIR. Det var vid detta tillfälle som ANNA BEERNINCK, knappt tre månader efter sin mans död, lät skrifva det ofvan nämnda brevet till enkan Moretus, hvilket hade följande lydelse:

Amsterdam, den 3 Januarii 1681.¹

Mevrouwee:

Wesende te rade geworden om mijne schrift gjeterije te verkopen, also ick mijselve niet bequaem oordeele alles te beheeren, bestaet uyt 27 soorten van stempels en bij 50 sorten van matrijsen, en gemaect wesende bij Christoffel van Dyck, de beste meester van sijnen en onsen tijdt, en bij gevolge de beroemste gieterije, die ooyt is geweest, so hebbe zulks UE. wel willen bekend maken, en de proeven en catalogus

¹ Brevet lyder i öfversättning:

Amsterdam den 3 Januari 1681.

Min fru:

Då jag icke känner mig vuxen att leda allt, har jag beslutit att sälja mitt stilgjuteri, som består af 27 sorter stämplar och 50 sorter matraser, alla utförda af Christoffel van Dyck, sin och vår tids störste mästare. Gjuteriet är följaktligen det ryktbaraste och mest berömda som någonsin funnits. Jag har velat underrätta Eder härom och sända Eder profverna och förteckningen, för att, om det behagar Eder, Ni kunde taga tillfället i akt och göra Eder fördel deraf.

Jag förblifver

Min fru Eder etc.

Pro enkefru Dan. Elzevir.

Kleene Kanon Cursijf.

*Margaritam in Imperii
cura Sublevabat. Hollan-
dis, Zelandisque atque in
Burgundis Præfectu Desi*

Ascendonica Romeyn.

Quod quisque in ano est, sci
unt. Sciunt Id qui in Aurum
Rex reginæ dixerit : Sciunt
quod Juno; Neque & futura
in Æ ABCDEFGHIKLMN
OPRSTVWXU Y Σ Ϡ ϡ *
([§ † ? † e ABCDEFGHIKLMNO

Dubbelde Augustijn Kapitalen.

ABCDEFGHIK
LMNOPQTRU
JVWXYZÆ, J.;

daervan senden, op dat UE. genegentheyt tot deselve hebbende UE. tijdt kan waernemen, en profijt doen.

Waarmede blijve

Mevrouwe UEd

Pro de weduwe van Dan. Elsevier.

Brefvet var åtföljdt af ett ungef. 40×50 cm. stort enkelt och på en sida tryckt blad upptagande profver på 40 olika typer och 8 fleurons. Titeln på detta blad lyder: *Proeven van Letteren Die gesneden zijn door Wylen Christoffel van Dyck, soo als de selve verkocht sullen werden ten huysen van de Weduwe Wylen Daniel Elsevier, op't Water, by de Papenbrugh, in den Olmboom, op Woensdag, den 5 Martii, 1681.*¹

Van Dyck var, som synes, före upptäckten af detta bref känd och erkänd som stilgjutare, och det var endast obekant, att denne graverat typerna till Elzeviers boktryckeri. Den förste, som med beundran nämner van Dyck, är engelsmannen JOSEF MOXON. Han utgaf ett större arbete, *Mechanic Exercices*, hvars andra del, som utgafs år 1686, omfattar boktryckarkonsten. I ett annat arbete, *Regulæ trium ordi-*

Joseph
Moxon.

¹ Svaret på detta bref finnes angifvet i en annons i Harlems Gazette för den 17 Juni 1683. Annonsen lyder: »Werdtk bekend gemaect dat d'uytstekende en seer beroemde Letter Gieterij van Zalr. Christoffel van Dyck, die verkocht is by d'Erfgenamen van wylen Daniel Elsevier, met noch verscheide andere uystekende Matrysen, t'zy Griex als Romeyn, in 't leven van gem. Elsevier bijeenvergaderd weder is opgerecht t'Amsterdam. —

Die sig adresseren aen Jan Bos, ten huysen van Sr. Joseph Athias alwaer hy den geheelen dag in dienst is; de prys van de letters is, als van Dyck en Elsevier genomen hebben».

Öfversättning: Till kännedom meddelas, att afidne Christopher van Dycks utmärkta och ryktbara stilgjuteri, försåldt af afidne D. Elzeviers arfvingar, tillika med andra förträffliga matriser till såväl grekiska som romerska stilar, samlade af nu lefvande fru Elsevier, åter har upptagit sin verksamhet i Amsterdam. —

Man hänvänder sig till Jean Bos, som bor hos Herr Joseph Athias och träffas der hela dagen. Prisen på stilar äro desamma som under van Dycks och Elzeviers tid.

num literarum typographicorum, behandlar han proportionerna hos romersk, kursiv och munkstil. Då han börjar sin entusiastiska beskrifning af van Dycks typer med åtskilliga beaktansvärda erinringar om teckning af bokstäfver, torde hvad han skrifer förtjena att anföras.

»Jag bekänner, att det är nästan omöjligt att afgöra, om ett snitt är riktigt eller oriktigt, ty hvarken de gamle, från hvilka vi hemtat kännedomen om bokstäfverna, icke heller någon annan tillförlitlig auktoritet har gifvit oss några mönster, hvaraf vi kunna lära känna den riktiga formen. Mången skall därför påstå, att hvar och en, som tecknar bokstäfver något så när lika romersk eller kursiv stil, måste hafva äfven frambragt en riktig form.

Härpå svarar jag, att ehuru vi ej kunna peka på någon äldre auktoritet för en riktig bokstafsform, så måste vi dock medgifva, att de romerska bokstäfverna äro beräknade att göras af cirklar, cirkelbågar och raka linier, och i sådant fall måste de bokstäfver, som innehålla dessa figurer, antingen delvis eller helt och hållet anses hafva en riktig form snarare än de, som icke äro gjorda af dessa figurer. Emedan de senast förfärdigade holländska bokstäfverna äro så allmänt ansedda för de bästa såväl för sin form — de innehålla just de nämnda matematiska figurerna — som för det lagom grofva snittet, som är vid läsning en lisa för ögat, och emedan äfven groflek och finhet samt vidden bokstäfverna emellan blifvit väl afvägd och allt, som gör bokstäfverna regelbundna och vackra, i dessa typer mera framträda än hos något annat folks bokstafssnitt, så anser jag, att de mönster, efter hvilka de äro skurna, äro just mönster för en riktig bokstafsform.

För min egen del tyckte jag så mycket om dessa bokstäfver, synnerligast de, som äro skurna af Christoffel van Dyck

från Amsterdam, att jag började granska proportionerna så väl bokstäfverna emellan, som mellan delarne af hvarje särskild bokstaf. Jag blef så betagen i deras likformighet och harmonie, fann så mycken regelbundenhet i hvarje del och så goda skäl för hans föreskrifter och hans metod, att jag undersökte de flesta af hans bokstäfver med förstoringsglas, hvilka så förstörde bokstafven, att jag lätt kunde med bestämdhet och in i detalj uppmäta storleken och formen på hvarje dess del samt proportionen mellan hvarje del och det hela. Till min tillfredsställelse har jag kunnat sammanställa mina iakttagelser i min bok *Exercises on Letter-Cutting* (Studier i bokstafsgravering). I dessa studier har jag visat verlden den verkliga formen på Christoffel van Dycks bokstäfver och graverat dem i koppar.

Jag drager nu den slutsatsen att, emedan boksyste män skänkt sitt bifall åt de holländska typerna och deras senaste snitt och då dessa bokstäfver äro så utförda, att de kunna tjena till mönster, så äro alla invändningar emot dem besvarade; och för våra ritare bör det nu icke vara någon svårighet att erhålla en vacker och riktig bokstafsform, ty å bokstäfver som *English, Great-Primer* och större synes formen tydligt, å de små, som *Pearl, Nompere* etc., blir det svårt att med obehägnadt öga se de riktiga proportionerna, men genom förstoringsglas skola dessa små bokstäfver synas lika stora som de större med obehägnadt öga: därför bör det ej bli svårt att äfven hos de mindre finna den riktiga formen. Till min förvåning har jag funnit, att van Dycks *Pearl* bokstäfver, genom glaset förstörde till stora bokstäfver, till alla delar voro så lika dessa, som om de varit uppritade med cirkel och passare.»

Då vi nu hört den engelske författarens loford, torde det

vara af intresse att läsa Willems omdöme om van Dyck. Han skrifver följande:

»Alla som uppskatta och värdera de mästestycken, som utgingo från Elzevierernas tryckeri, hafva nog mer än en gång

M. T. C. T. TITIO TITI F. LEGATO S.D.

ET si non dubito quin apud te mea commendatio prima satis valeat, tamen obsequor homini familiarissimo, C. Aviano Flacco: cujus causa omnia cum cupio tum mehercule etiam debeo. De quo & praefens tecum egi diligenter, cum tu mihi humanissime respondisti, & scripsi ad te accurate antea: sed putat interesse sua, me ad te quam saepissime scribere. Quare velim mihi ignoscas, si illius voluntati obtemperans, minus videbor meminisse constantiae tuae. A te idem illud peto, ut de loco, quo deportet frumentum, & de tempore, Aviano commodas: quorum utrumquæ per eundem me obtinuit triennium, dum Pompeius isti negotio praefuit. Summa est, in quo mihi gratissimum facere possis, si curaris ut Avianus, quum se a me amari putat, me a te amari sciat. Erit id mihi pergratum. Vale.

Nr. 53. — M. Tullii Ciceronis Epistolarum (Tom. II, p. 343) Amsterdam, 1676.
Tryckt af Daniel Elzevir.

frågat efter namnet på den artist, som ritade och graverade de typer, hvars linier äro så vackra, proportioner så lyckade och vidden dem emellan så väl afvägd, dessa typer, hvilka trycka mästerskapets stämpel på de Elzevierska editionerna och ställa dem öfver sina likar. Säkerligen var den man, som har skapat dessa i sitt slag så eleganta och så fulländade typer, att uttrycket Elzevieriskt, under hvilket de äro bekanta, är i vanligt språkbruk lika med fullkomlighet, ingen

medelmåttig artist, och han förtjenar att hans namn, lika mycket som Elzeviererna sjelfva, bevaras åt efterverlden.

Detta nyligen så okända namn, Christopher van Dyck, är nu förbundet med typographiens historia och skall inrymmas i den ärorika rad af konstnärer, som gjort Nederländerna så mycken heder. Om Frankrike med beundran nämner namnen Claude Garamond och de båda Sanlecque, så kan Holland vara stolt öfver att ega en mästare, lika framstående som den förstnämnde och utan tvifvel i mycket öfverträffande de begge sistnämnde.»

Då man läser detta beröm, blir man kanske till en liten del besviken, när man ser det facsimil, som Willems utgifvit af det förut nämnda profbladet på van Dycks typer. Ehuru väl utförd, visar denna reproduktion icke de berömda typernas förtjenster. Men man måste betänka, att originalbladet blifvit illa medfaret af ålder, att typerna voro slitna och att originaltrycket nog ej var det bästa¹ och härtill kommer att allt vid reproduktionen icke förbättrats utan snarare försämrats.

Van Dyck synes hafva vid tecknandet af sina bokstäfver beräknat, att dessa skulle motstå slitningen vid trycket. Staplarne voro stadiga, bokstäfverna vida, för att icke allt för snart fyllas med färg, hårlinierna ganska tjocka. Den höjda schatteringen slöt sig så till stapeln, att den icke lätt kunde afbrytas. I det Elzevierska tryckeriet användes ju typerna mycket, der trycktes med hård pression och mycket färg och

¹ Enschedés stilgjuteri i Harlem utgaf 1768 ett stilprof, som framställde prof på typer, hvilka voro allt annat än vackra. 1870 utkom från samma gjuteri ett prof på stilar, gjutna efter samma matriser som det gamla. Den nya omsorgsfulla gjutningen och det goda trycket i detta senare stilprof visar, att typerna voro omsorgsfullt ritade och synnerligen väl skurna. I allmänhet torde kunna sägas, att dåligt tryck var under 17. och 18. århundradet mycket vanligt, och det är ej då underligt, att äfven detta nämnda profblad på van Dycks typer ej var så synnerligen omsorgsfullt utfördt. —

följden blef, att bokstäfverna blefvo grofva och svarta. Typerna blefvo under sådana förhållanden aldrig utslitna, och ehuru stilen måhända icke blef så vacker, var den dock alltid läslig, då bokstäfverna alltid visade hela linier. Af detta kan man förklara den popularitet de Elzevierska typerna ständigt åtnjutit. Dessa typer voro afsedda att i första rummet vara läsbara och de voro äfven, som T. C. HANSARD¹ säger, af en rent af »oförskämnd hållbarhet».

Den allmänna smakens obeständighet illustreras genom det öde, som drabbade van Dycks stämplat, hvilka hamnade i familjen Enschedés ego. Före år 1770 voro de alldeles ur bruket. En tysk stämpelskärare, JOHAN MICHAEL FLEISCHMANN, kom från Nürnberg till Amsterdam, där han arbetade för VAN DER POTTE och RUD. WETSTEIN. Då Wetstein afgick med döden, öfvertog Enschedé hans stilgjuteri och förnyade det kontrakt med Fleischmann, som hans föregångare hade

* *Fleischmanns typer.*

Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quando etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia?

Nr. 54. — Philosophie Flamand. graverad af Fleischmann, 1743.
Stilen gjuten efter matriser i Enschedés gjuteri.

ingått. Enschedé säger om denne stilgjutare, att allt sedan boktryckarkonstens uppfinning har icke funnits en så framstående stämpelgravör. Fleischmann företog sig att helt och

¹ LUKE HANSARD öfvertog 1800 John Hughes parlamentstryckeri i London, der han arbetat som sättare och faktor, och föranledde byggandet af ett nytt parlamentstryckeri, som utmärkte sig genom sin storlek och sin praktiska anordning. Han dog 1828. Hans äldste son, THOMAS CURSON HANSARD är författare till flere arbeten om boktryckarkonst och har icke blott i England verkat för konstens tekniska utveckling utan äfven gifvit impulser dertill i Tyskland. Bland hans arbeten kan nämnas *Treatises on Printing and Typefoundry*, Edinburgh 1841.

hållet ändra Enschedés gjuteri. Van Dycks stämplar blefvo så småningom lagda i källaren, nya typer graverades hufvudsakligen efter franska mönster och röntte efterfrågan såväl i Holland som England. Af Enschedés prof på typer, utgifvet i Harlem år 1768, kan man göra en jämförelse mellan van Dycks och Fleischmanns typer. De senare äro bredare och kraftigare, vidden typerna emellan är större, snittet är klart och rent, och det kan ej förvåna att de snart blefvo mycket omtyckta, då de erbjödo hela nyhetens behag, men nekas kan ej, att van Dycks typer, då de sammanställas, verka lugnare och jemnare och att såväl hans romerska som kursiva stil är lättare och behagligare att läsa. De nya typerna erbjödo dock en del fördelar, de voro djupare graverade och följaktligen blef icke blott trycket renare och klarare, utan typerna voro betydligt varaktigare. Omkring 1810 blefvo af en af Enschedés efterkommande den sista återstoden af van Dycks stämplar såsom obrukbara förstörda och 60 år senare var det Willems förbehållet att kunna påvisa den dåliga smak, som var anledningen till denna handling af vandalism. Gjutare i Holland och Belgien insågo nu fastän försent, att de förstörda typerna dock hade sina goda egenskaper, och man började snart att göra försök att efterbilda dem.

*Andra
holländska
stämpel-
gravörer.*

Bland andra holländska stämpelgravörer och stilgjutare bör nämnas DIRCK VOSKENS och hans son, hvilka utöfvade sin konst i Amsterdam och kommo i sådant rop, att beställningar tillströmmade från in- och utlandet i sådan mängd, att de hade mera att göra, än de hade förmåga att utföra. ISAAC VAN DER POTTE, likaledes bosatt i Amsterdam, hade äfven ett godt rykte som stilgjutare. RUDOLF WETSTEIN köpte i Basel och Genève af typgjutare material till ett stort gjuteri, som han inrättade i Harlem, och sedan öfvergick i familjen Enschedés ego.

KAPITEL VIII.

BLACK LETTER ELLER ENGELSK MUNKSTIL.

ENGLANDS första bok Recuyell of the histories of Troye trycktes på engelska språket i olikhet med hvad som skedde i Tyskland, Italien och Frankrike; dock trycktes den icke i England utan i Nederländerna. Grundläggaren af den engelska typografien är WILLIAM CAXTON, född 1412, en lärd köpman, som af sin principal sändes 1442 som agent till Nederländerna. År 1464 finna vi honom som konung Edvard IV:s sändebud hos Philip den Gode, hertig af Burgund. På uppmaning af konung Edwards syster, Margarethe af York, beslöt Caxton att till engelskan öfversätta ett af hofkaplanen ROUL LE FEVRE författadt arbete *Recueil des histoires de Troyes*. Caxton slutade sin öfversättning den 19 September 1471 och vid denna tidpunkt lärde han sig boktryckarkonsten, såsom han sjelf säger i företalet till boken »med stora kostnader och utgifter, för att kunna trycka denna

*William
Caxton
och hans
typer.*

bok». ¹ Tryckningen var antagligen fullbordad år 1474. År 1475 följde en annan bok, äfven tryckt på fastlandet, *The Game and Playe of the Chess* (Schackspelet). Typerna till dessa böcker äro olika den vanligen i England begagnade

q **Want Je regarde et congnoie les oppi-
ons des Hommes nourris en aucunes sin-
gulieres histoires de troyes / Et voy et
regarde aussi que de Jcelle faire vng re-
cueil Je Indigne ay receu le commande-
ment de tres noble et tres v'tueux prince
Philippe par la grace faiseur de toutes**

Nr. 55. — Ur den första upplagan af *Recueil des Histoires de Troye*, tryckt i Holland före Caxton.

munkstilen och likna närmast de typer, som JOHN BRITO i Brügge begagnade. En stor likhet med Caxtons typer erbjuda också COLARD MANSIONS, en annan boktryckare i nu nämnda stad, hvilken troligen samtidigt med Caxton i Köln lärde sig boktryckarkonsten. WILLIAM BLADES ² har egnat typografien under Caxton och hans samtida en synnerligen grundlig undersökning och lemnat icke blott en fullständig kronologi öfver den första engelska tryckarens arbeten utan äfven en förteckning på hans olika typer. Som en nödvändighet framhåller Blades, »att en bibliograf måste igångsätta

¹ »I have practysed and lerned at my grete charge and dispense to ordeyne this said book in prynte». Recuyell of the Histories of Troy.

² *The Life and Typography of William Caxton, England's first Printer*, 2 vol. London 1861—63.

grundliga och metodiska studier öfver de tryckmetoder och de typer, som begagnats af olika tryckerier, för att han skall kunna af dessas karakteristiska egenskaper sluta sig till datum hos en bok, i hvilken intet finnes utsatt». Blades har indelat Caxtons typer i sex olika slag.

Type 1. — Denna typ begagnades aldrig i England, men användes till de arbeten, som trycktes i Brügge mellan 1472 och 1476. Man antager att modellen till typerna är ritad af Colard Mansion, som ock företrädesvis lär hafva använt dem. Med dessa typer skola Recuyell och Chess Book vara tryckta.

Type 2. — Denna begagnades 1477 i Westminster för tryckningen af *Dictes and Sayings of the Philosophers*, den första i England tryckta bok med utsatt datum. Man antager, att den odaterade Jason är tryckt tidigare. Snittet är troligen skuret af Colard Mansion och är en imitation af den Gros Bâtarde, som han använde i sitt tryckeri. Med denna typ anses Caxton i Brügge före sin flyttning till England hafva tryckt *Les quatre Derrenieres Choses*. Denna typsort anses vara använd 1477 till 1499, då en omgravering och omgjutning af ett stort antal dåligt tecknade bokstäfver synes vara gjord. Dessa omgjutna typer kallar Blades Type 2* och anser att de äro de första typer, som hafva blifvit gjutna i England. Nämda typer användes från 1479 till 1481.

Type 3. Denna vackra typ synes vara använd från omkring 1479 till 1483 hufvudsakligen till öfverskrifter, men ock till kyrkohandböcker och till hans *Advertisement*. Dessa bokstäfver äro de första Lettre de Forme, som förekomma i England. Endast gemena bokstäfver finnas och till versaler användes »Gros Bâtarde».

Type 4. — Dessa bokstäfver användes af Caxton från

he was knolwen for Ihesu Crist / And
 as to the thirde Vocally / for as moche
 as by the boys he was allyd Ihus /
 But as to the reason of the name / he
 was not knolwen / For Ihesus is as mo
 che to saye as sayour / And this vn
 derstoode not they / After the resurrec
 tion / this name treble was claryfyed
 and declared / The fyrst to the certayn
 te / The second to the publycation / The
 thirde to the reason of the name / The first
 name is sone of god / And that / thys
 names ben appropried to hym / seynt hil
 larye in his booke that he made of the
 trynitye saith thus / Verū filium dei vni
 genitū / In diuerse maners / this name
 sone of god is knolwen / as it is wit
 nessid of god / God the fader witnes
 sith it / that he is his sone / Thapostles
 preche it /

1480 till 1484 och man har stora skäl antaga, att de både äro ritade och gjutna i England. En omgjutning af en del af dessa har äfven egt rum, type 4*, men bokstäfverna hafva icke som vid type 2* blifvit blott uppretoucherade. Med type 4* är tryckt 1483—85 bland annat the *Golden Legend*.

**If it plese ony man spirituel or temporel to bye ony
pyes of two and thre comemoraciōs of salisbury use
enpryntid after the forme of this presēt lettre whiche
ben wel and trulȝ correct, late hym come to westmo-
nester in to the almonesrȝe at the reed pale and he shal
haue them good chepe . . .**

Supplico stet cedula

Nr. 57. — Cirkulär af William Caxton. Type 3.

Type 5. — Bokstäfverna äro äfven Lettre de Forme, men något smalare än type 3.

Type 6. — Dessa typer äro från matriser till type 2 och 2* med en del bokstäfver nygraverade och nygjutna.

En belgier, JOHN LETTON, var en af Caxtons medhjälpare och tryckte i London 1480—1481. WILLIAM MACHLINIA var en annan. WYNKIN DE WORDE, död 1534, var från Lothringen, och han fortsatte Caxtons verksamhet. Af honom känner man 400 arbeten. En tjerde medhjälpare var RICKARD PYNSON från Normandie, som åren 1493—1531 tryckte 515 arbeten och af Henrik VII utnämndes till hofboktryckare. Den

form på bokstäfver dessa använde likna närmast de gotiska typer, som begagnades af boktryckare i Rouen, i hvilken stad andaktsböcker trycktes för att säljas i England. Den engelska lagen trycktes i Frankrike. Det franska språket användes i England af hofvet och den högre samhällsklassen, och det är icke underligt om franska tryckare i England kunde intressera sina läsare för den franska formen på typer. Munkstilen bibehöll i England och Nederländerna sin popularitet långt efter, sedan den var fallen i misskredit i Frankrike. Till en början tvungna att gå till Holland för att erhålla typer eller matriser till sina typer, måste de engelska tryckarne taga intryck af de holländska formskärarnes smak. De första engelska Testamentena och Biblarne trycktes i Köln och Basel med bokstäfver af tyskt snitt, men den tyska formen vann aldrig insteg i England.

Att den engelske läsaren i 16. århundradet föredrog munkstilen, berodde nog derpå, att alla populärare arbeten trycktes med denna stil. Den första upplagan af TYNDALL'S Nya Testamentet 1525 trycktes med munkstil. Tyndall's Pentateuch 1530 trycktes delvis med latinsk stil, men synes ej hafva haft någon framgång. COVERDALE'S Bibel 1535 var tryckt med munkstil, likaså var förhållandet med CRANMER'S stora Bibel 1540, tryckt af GRAFTON och WHITCHURCH. Med denna typform trycktes alltså detta tidskedes auktoriserade andaktsböcker. Under den katolska drottningen Marias regering användes till bönböcker latinska typer, men under den protestantiska drottningen Elisabeth föredrog man allmänt munkstilen. Tryckarne å sin sida föredrogo emellertid den latinska stilen såsom varande lättare att trycka med, och de började därför använda den till titlar, företal o. d., för att så småningom vänja sin publik vid dessa typer. Så är titelsidan

till en andaktsbok, tryckt för drottning Elisabeths räkning af DAY¹ 1578, satt med latinska bokstäfver.

I slutet af 16:de århundradet var användandet af munkstil ganska ringa, men den var dock icke alldeles omodern. Att

And be it further hereby enacted,
That the Mayors Bailiff, and
head Officers of every Town and
BOROUGH COETRELL

Nr. 58. — »Engrossing», skuren af Cottrell, omkr. 1768.

enry par la Grace de Dieu, Loy
de France et de Pologne, Comte
de Provence, Forcalquier, & Terrés

Nr. 59. — Lettres de civilité, skurna omkr. 1570 för Plantin af Ameet Tavernier.
Gjutna efter matraser i Enschedés gjuteri. (Efter Reed.)

den ansågs vara nödvändig, visar Moxon, då han i sin bok tecknat ett helt alfabet af »Black Letter». Den engelska munkstilen skiljer sig från såväl den flamländska som den

¹ JOHN DAY, född 1552, intager en framstående plats bland Englands stilgjutare och tryckare. Han begynte sin verksamhet 1546 och fann i ärkebiskop Parker en frikostig beskyddare. Day graverade en särskild stil Saxon, använd i ärkebiskopens berömda edition af ASSER MENEVENSIS' *Ælfredi Res Gestæ* 1574. Arbetet är ett af de första historiska dokumenten på engelsk stilgjutning och anses vara det bästa typografiska arbetet från denna tid. En del af detsamma är satt med antiqua, en del med kursiv. Day dog 1584 och utgaf omkring 250 arbeten.

tyska och eger en helt och hållet olika karaktär. Den har behagfulla linier, skarpa vinklar och fina hårstreck, men som bokstil torde den vara alltför svårläst, isynnerhet den moderna form på Black letter, som framträdte i förra seklet.

I England så väl som i Frankrike sökte man efterbilda den stil, som användes af de engelska och burgundiska skönskrifvarne. På så sätt uppstodo Secretary eller Gros Bâtarde¹, Set-Court, Base Secretary, Running Secretary, som närmast liknar lettre de civilité, Engrossing m. fl. Script liknande fransmännens Ronde, men var troligen af holländskt ursprung. Som textstil hafva dessa typer ingen betydelse och hafva som sådan ej heller funnit någon användning.

¹ Bâtarde eller med ett senare namn Batarde är icke skrifstil i vår mening, utan en något moderniserad form af den gamla munkstilen. Den användes såväl i Tyskland som i England och Frankrike. I det sistnämnda landet anses en tysk vid namn HEILMAN år 1490 hafva skurit de första punsarne. Stilen förekommer emellertid i den franska öfversättningen af Brants »Narrenschiff», tryckt af JACQUES LOCHER 1488.

KAPITLET IX.

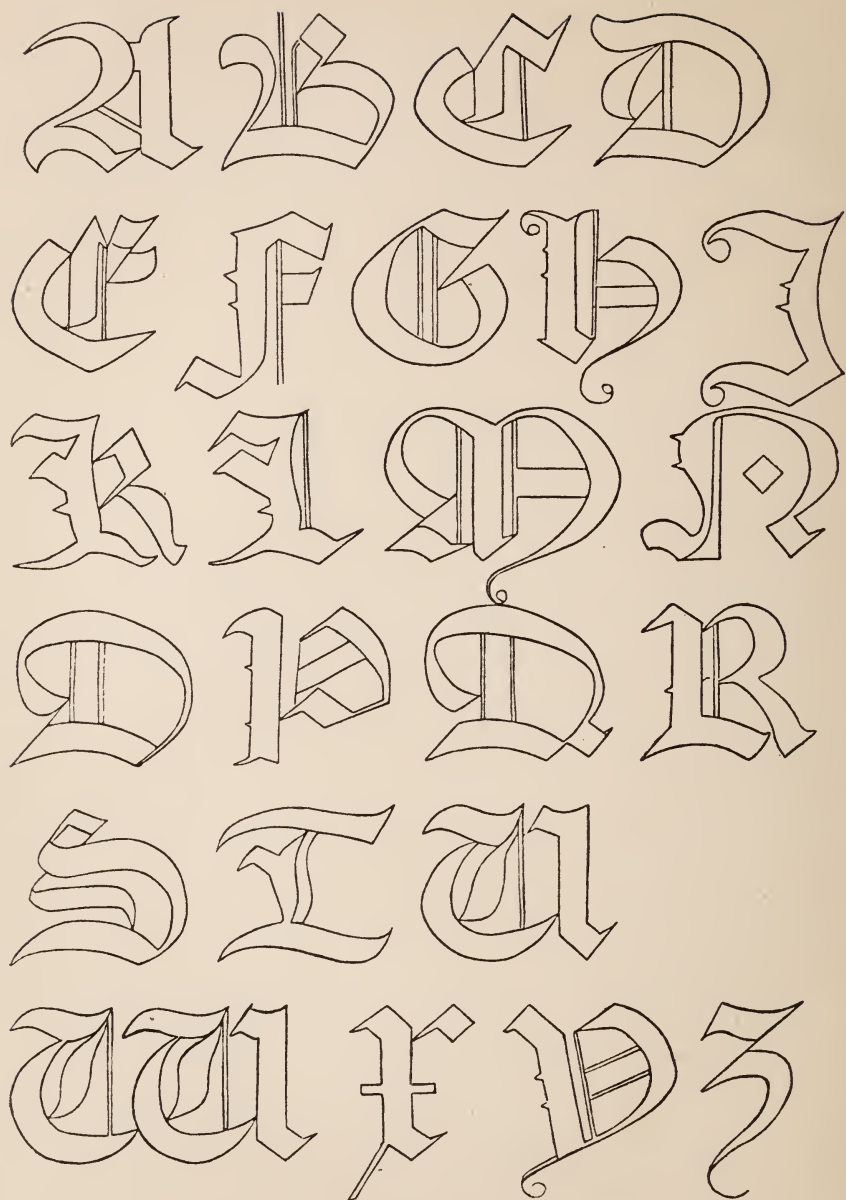
SENARE ENGELSKA STILGJUTARE.

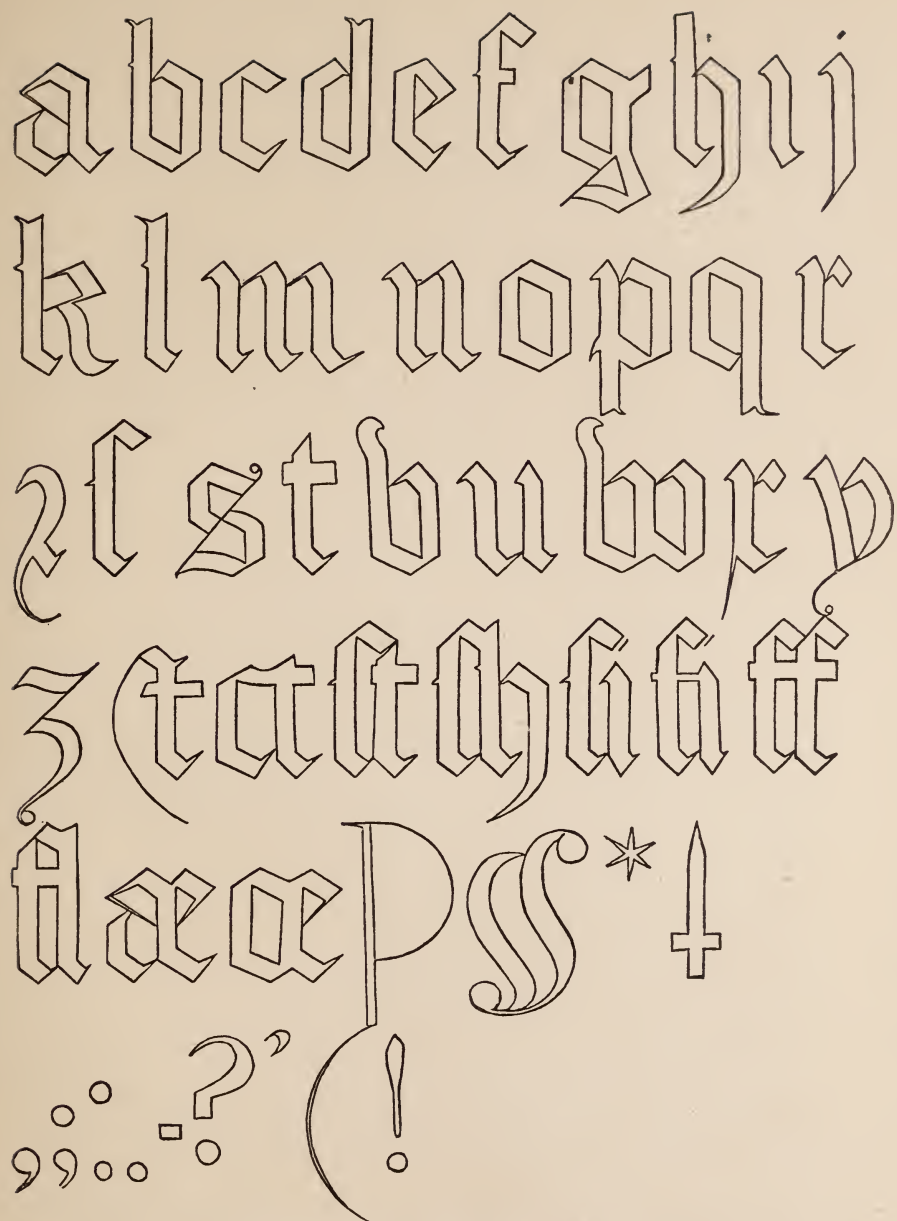

EFTER Johan Days död försämrades i England konsten att gravera typer. Hans efterföljare frambragte intet af vidare betydenhet, och det var först JOSEPH MOXON, som höjde den engelska stämpelgravvyrens anseende. Han var född i Wakefield i Yorkshire den 8 Augusti 1627 och är den förste praktiske författaren på det typografiska området i England. Han uppfostrades till instrumentmakare och var som sådan mycket framstående. 1665 blef han hydrograf hos konung Karl II. 1659 började han sin verksamhet som stilgjutare, med hvilken han fortsatte till 1683. Vid Russel street hade han sin verkstad och härifrån utgick 1669 hans förträffliga prof på typer, det första fullständiga stilprof man känner i England. I likhet med Dürer och Tory utgaf han en bok om bokstäfvernas rätta proportioner¹, mindre äfven den afsedd för typskärare än för tecknare och ritare. Han

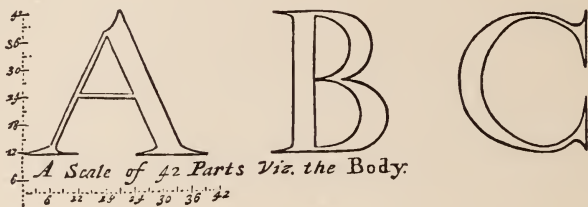
*Joseph
Moxon.*

¹ *Regulæ Trium Ordinum Literarum Typographicarum* by JOSEPH MOXON, Hydrographer to the King's Most Excellent Majestie. London. Printed for Joseph Moxon on Ludgate Hill at the Sign of Atlas. 1676. 4to.

tog van Dycks bokstäfver såsom modell och demonstrerade sedan proportionerna hos de olika bokstäfverna. Hans mest bekanta arbete, *Mechanick Exercises*¹, började utgifvas år 1677 med en serie af en gång hvarje månad utkommande »*Exercises*» för smeder, schatullmakare, snickare och svarfvare. Denna serie bildar första volymen. Den andra var helt och hållet egnad tryckarkonsten och börjar med en kortare

Nr. 62. — Bokstäfver, tecknade af Joseph Moxon. (Ur *Mechanick Exercises*, 1683.)

berättelse om boktryckarkonstens uppfinning, i hvilken författaren undviker att särskildt bestämma sig för Haarlem eller Mainz. Hans åsikter om bokstäfver är i det föregående kapitlet omnämndt. Typerna ansåg han skulle hafva följande egenskaper:

1. »Att bokstäfverna hafva en riktig form.»
2. »Att de äro djupt skurna.» (o:stämplarne).
3. »Att matriserna blifva djupa.»
4. »Att typerna gjetas af god metall.»

¹ *Mechanick Exercises, or the Doctrine of Handy-Works*. Began Jan. 1, 1677. And intended to be Monthly continued. By JOSEPH MOXON. London. Två Vol. 4to.

Vol. I. (14 nummer). The Smiths, the Joyners, the Carpenters, and the Turner Trades 1677—80.

Vol. II. (24 nummer). Applied to the Art of Printing, 1683—86.

Det kan icke gerna nekas, att Moxons Exercises visa, det typskäraren under hans tid visste föga mindre än våra dagars, hvilka, ehuru de hafva haft framför sig en tid af två hundra år af experiment, dock af de gamle ännu hafva mycket att lära sig.

Ehuru Moxons typer icke kunna jämföras med dem, hans stora samtida i Frankrike och Holland utförde, så voro de de bästa, som engelska stämpelskärare i 17:de århundradet hafva frambragt. Men både före och efter hans tid föredrogo förläggare och skriftställare utländska typer. Universitetet i Oxford betalade år 1672 4,000 £, en stor summa på den tiden, för typer, stämplor och matriser, som blefvo tillverkade i utlandet. HANSARD¹ säger, att »de ärorika arbetena i den engelska litteraturen, som odödliggjorde drottning Annas regering, blefvo egendomligt nog för allmänheten tillgängliga genom holländska typer». År 1710 begaf sig en ung typgjutare, THOMAS JAMES, till Holland för att köpa matriser af den berömda holländska stilen. Han mötte stora svårigheter, ty de holländske gjutarne ville gerna sälja sina typer, men icke sina stämplor. Athias ville icke en gång mottaga honom i sitt hem, och Voskens behandlade honom som om han varit en tjuf. Han erhöll emellertid i Haarlem de nödiga matriserna och grundlade dermed i London ett stilgjuteri.

Märkvärdigt är, att de bästa engelska stämpelskärarne först egnat sig åt andra yrken och derefter mera som autodidakter började skära typer. WILLIAM CASLON² var en gravör, som utförde prydnader på vapen och nycklar. Han började år

*William
Caslon.*

¹ Se noten å sid. 101.

² WILLIAM CASLON föddes i Hales Owen i Shropshire 1692. Redan år 1720 synes han vara en ansedd typskärare. Han skar typer till alla olika språk, arabiska, koptiska, armeniska, etruskiska, etiopiska m. fl. Härtill gotiska, gammalgotiska, antiqua och

A Compleat and Private List of all the Printing Houses in and about the Cities of London and Westminster, together with the Printers' Names, what Newspapers they print, and where they are to be found: also an Account of all the Printing Houses in the Towns in England; and humbly laid before the Right Honourable the Lord Viscount Townshend, 1724. Bowyer, Printer.

gjutning. Alla hans typer voro matematiskt noggranna och af stor likformighet, i detta afseende stodo de framför de af Tory, Jaugeon och Moxon tecknade bokstäfverna, och knapast har någon typgjutare före honom gjutit typer i så många olika grader och med samma jemna utseende. Hans minsta och största typer voro alla lika.

Caslons bokstäfver äro klarare och renare än de franska och mera tilltalande än Jensons bästa typer, dock likna de närmast van Dycks typer. De äro bredare och rundare än de holländska, staplarne äro förlängda efter gammalt mönster, hårestrecken å kapitalerna äro fina, men icke för fina, sned schattering begagnas å de gemenas öfre grundlinie, den böjda schatteringen liknar van Dycks och är ledig och vacker. De skarpa vinklarne och tvära böjningarne i bokstäfver som a och g bero icke på någon dålig smak eller mindre god teckning. Caslon ville hellre göra sina bokstäfver läsbara än vackra, och han hade nog förstånd att se, att en del tvära böjningar gåfvo mera relief åt bokstafven än för mycken rundning. Det bör äfven ihåggkommas, att engelska läsare år 1750 voro förtrogna med gotiska bokstäfver och att de således ännu gerna förlikte sig med vinklar. Caslons typform bibehöll sig i England i mer än 50 år. Caslon begynte tidigt sin verksamhet, uppnådde en hög ålder, arbetade blott för sig sjelf och hade fördelen af att hinna sjelf komplettera, hvad han påbörjat. Från 1720—1780 blefvo få arbeten tryckta med andra än hans typer, och få gjuterier kunna framvisa en samling typer af storlek och form så jemngoda som hans.

*John
Baskerville.*

Den mest berömda af Englands typografer, JOHN BASKERVILLE¹ från Birmingham, 1757 till 1775, var först skrifflärare,

¹ JOHN BASKERVILLE föddes i Wolverley i Worcestershire 1706. Han dog 1775.

och år 1745 återfinna vi honom som lackerare i en japansk affär. År 1750 föll han på den idéen att försöka sig som stämpelskärare för att om möjligt förbättra typerna. Det kostade honom mycket penningar och mycken möda, innan han lärde

XVIII.

The Fifth ODE of Horace, Lib. I.

Quis multa gracilis te puer in rosa, rendred almost word for word without rime, according to the Latin measure, as near as the language will permit.

WHATflenderyouth bedew d with liquid odors
 Courts thee on roses in some pleasant cave,
 Pyrrha? for whom bind'ft thou
 In wreaths thy golden hair,
 Plain in thy neatness? O how oft shall he 5
 On faith and changed Gods complain, and seas
 Rough with black winds and storms
 Unwonted shall admire!

Nr. 66. — Baskervilles English antiqua och kursiv. (Ur Milton, 1758).

gravera typer, som först och främst kunde tillfredsställa hans egna mycket stora fordringar och så äfven vinna kännares bifall. Universitetet i Cambridge, som visste att uppskatta hans förmåga, understödde hans sträfvanden, och år 1757 kom hans *Virgil* ut af trycket, hvilket verk väckte allmän

beundran. Efter detta arbete följde nu åtskilliga andra. Hans tryckeri blef snart berömdt och som tryckare stod han inom kort i första ledet. Han gjorde sjelf sina pressar, blandade sin färg, varmsattinerade de fuktiga tryckta bladen. Papperet gjordes i England under hans eget öfverinseende eller ock var det af någon utvald holländsk tillverkning. Efter hans död köpte ett litterärt sällskap i Paris år 1799 hans typer, som senare användes af BEAUMARCHAIS vid tryckningen af en praktupplaga af Voltaires arbeten.¹

Baskervilles typer liknade i början Caslons, men så småningom erhöilo de fullkomligt sjelfständig form. Hans mera mognade bokstafsform förekommer i hans foliobibel och i Book of Common Prayer, i hvilka böcker han visar typer af rund, öppen form utan tvära linier och med kraftiga hårstreck. De egenskaper, som hufvudsakligen utmärka hans romerska stil, jemförd med andra typer från samma tid, är dess runda, öppna och klara form. Hans kursiv, som i många bokstäfver utvisar den erfarne mästaren-ritarens hand, har deremot en smal gravyr. Samtida tryckare anmärkte på hans gravyr, att den var för fin och synnerligen lätt utsatt för skada; läsare anmärkte att den var för klar och bländade ögat. Hela felet torde hafva varit, att Baskervilles böcker voro tryckta med större konst och skicklighet än någon af hans samtidas. Det var måhända ett misstag af honom att införa en typsort, för hvilkens praktiska användning handtverket ännu ej egde tillräcklig skicklighet. Det fanns hvarken

¹ Ehuru tryckeriet gått dåligt efterlemnade Baskerville 12,000 £. Hans efterlemnade tryckta arbeten såldes för 1,100 £ till W. SMART, som var utgifvare af Worcester Guide. Mrs Baskerville fortsatte stilgjuteriaffären, men 1779 köptes all Baskervilles materiel af Beaumarchais för räkning Société Litteraire-Typographique för en summa af 3,700 £ och fördes öfver till Frankrike.

nog godt papper, icke heller goda pressar eller tryckare för att göra typerna full rättvisa. Sjuttio år efter Baskervilles död, då dessa förutsättningar för ett godt tryck voro gifna, kommo hans typer åter till heders, och många bokvänner anse nu hans bokstafsform vara den förnämsta och yppersta af alla. Före utgången af 18:de århundradet ansågs Caslons skrift för kraftig och Baskervilles för klen, men af de begge typsorterna hade Baskervilles minst emot sig; dock hade stämplarne och matriserna gått till utlandet, och typerna voro utslitna. Smaken för dagen lutade emellertid åt en rund och öppen form. HOGARTHS¹ nya teori, att den sanna skönhetslinien var den böjda, synes hafva tilltalat ganska många förläggare, som ansågo att typerna borde hafva flera böjda linier och mindre vinklar. För att gå denna smak till mötes tecknade JOSEPH JACKSON² bokstäfver af en form, som var ämnad att upptaga alla föregående typers goda sidor. De mest betydande af hans typer äro de latinska han graverade för MACKLIN'S edition af bibeln³, tryckt af BENSLEY⁴ — en edition i stor folio, antagligen den största bok som dittills utgifvits. Trycket var förträffligt, och dessutom voro bokstäf-

*Joseph
Jackson.*

¹ Traditionen angifver att HOGARTH tecknat Baskervilles typer.

² JOSEPH JACKSON, lärjunge af Caslon I, föddes i London 1733. Han inrättade 1757 sin första verkstad tillsammans med sin vän och arbetskamrat hos Caslon THOMAS COTTRELL jemte en holländare, BALTUS DE GRAFF, troligen förut arbetare hos Voskens i Amsterdam. 1759 lemnade Jackson affären för att gå till sjös. Återkommen år 1763 var han en kort tid åter hos sin vän Cotrell, men lemnade snart denne, medtagande tvenne arbetare och anlade sitt eget senare så berömda giuteri. Han dog 1792.

³ *The Holy Bible, embellished with Engravings from Pictures and Designs by the most eminent Artists.* London: printed for Thomas Macklin by Thomas Bensley, 1800. 7 vol.

⁴ BENSLEY, en rik boktryckare i London, är bekant såsom den, hvilken först i sitt tryckeri använde snällpress. FRIEDRICH KÖNIG kom 1807 till London och lyckades erhålla Bensleys hjälp för att bygga en tryckpress, som han konstruerat enligt ett nytt system. 1810 blef pressen färdig och i April 1811 för första gången använd. Det första ark, som trycktes, är arket H i *Annual Register* för år 1810. Senare gjorde König

verna af den vackraste symetri, som man till denna tid hade lyckats åstadkomma. En egendomlighet för denna bok är att kursiva typer fullständigt saknas och ord, som skulle tryckts med kursiv stil, utmärktes genom att sätta punkter under vokalerna för att söka undvika och förekomma den vanliga och tråkiga kontrasten mellan de sneda kursiva bokstäfverna och de upprättstående romerska. — Jackson hade icke blifvit utbildad till stämpelskärare af Caslon, utan lärde sig denna del af yrket genom att i hemlighet göra studier och experimenter. När han visade sin principal den första stämpeln, som han hade förfärdigat i sitt hem utom arbetstiden, blef han i stället för att erhålla beröm mottagen med en örfil och hotad att blifva sänd i arrest, om han befattade sig med något annat än sin ordinarie sysselsättning. Detta är en af de många yttringarna af narraktig afundsjuke hos de gamle stilgjutare. Den äldre Caslon och hans son blefvo dock tvungna att erkänna Jacksons förtjenster.

*Vincent
Figgins.*

Jackson blef död innan Macklins bibel var färdig. Hans lärjunge VINCENT FIGGINS var fullt hemma uti att skära och gjuta trogna kopier af hans typer, hvilka inom en kort tid blefvo ryktbara. Figgins blef en ansedd gjutare, och hans bokstafsform vann såväl universitetets i Oxford som andra förläggares bifall.

*William
Martin.*

WILLIAM MARTIN¹ var en annan typgjutare, som gjorde runda bokstäfver med fin gravyr. BULMER² använde hans

bekantskap med mekaniker BAUER från Würtemberg och begge lemnade England efter att der hafva rönt mycken otack och litet tillmötesgående. König köpte Prämonstratenserklostret Oberzell vid Würzburg, och här anlades år 1818 den i hela världen bekanta maskinfabrik, som ännu i dag häfdar sitt rykte som en af de förnämsta i världen.

¹ Antages hafva lärt yrket i Birmingham och kom omkring 1786 till London. Han började omkring år 1790 sin stiljutareverksamhet. Han dog 1815.

² WILLIAM BULMER var en af Englands förnämsta boktryckare, död 1830, 74 år gammal. Tillsammans med GEORGE NICOL, konung Georg den III:s bokhandlare och

typer med stort bifall i sin stora edition af Shakspeares arbeten.

Ehuru Baskerville och hans samtida stämpelskärare väl voro framstående på stilgjutningens område, torde deras största betydelse dock ligga deri, att de bragte konsten att

And I will appoint over
them four kinds, faith the
LORD: the fword to slay,
and the dogs to tear, and
the fowls of the heaven and
the beasts of the earth, to
devour and destroy them.

Nr. 67. — Two-line English (Dubbel-mittel) antiqua, skuren af Vincent Figgins, 1792.

trycka till en hög grad af fulländning. England har från denna tid att uppvisa en stort antal framstående boktryckare, bland

en framstående medlem af sin tids litterära klubbar, samt Mr. Boydell, grundlade han det utmärkta Shakespeare-tryckeriet, Shakespeare Press, hvarifrån 1791 utgick den ryktbara upplagan af Shakespeare arbeten: *The Dramatic Works of William Shakespeare*. Revised by G. Steevens. London: 1792—1802. 18 delar. 9 vol. Atlas folio. Med 100 gravyrer.

hvilka märkas Millar Ritchie¹, Bulmer, Bensley, Mc Creery² och Whittingham.³

Den ljusa och fina gravyr, som af en del boktryckare började föredragas, var dock före sin tid, ty få tryckare kunde med fördel använda de fina typerna.

Denna gravyrns tid inträder först, då större framsteg blifvit gjorda i konstruktionen af tryckpressar samt i pappers- och färgtillverkningen. Jernhandpressen, som konstruerades år 1802 och var i allmänt bruk år 1812, gaf tryckaren medel att å ett stort ark åstadkomma ett jemnare och säkrare samt bättre tryck än det som med den gamla träpressen kunde åstadkommas. Papper af större jemnhet och finare väfnad började göras af pappersfabrikanter. Några tryckare ansågo sig hafva upptäckt hemligheten med Baskervilles fina papper och började bruka packpressar för att pressa papperet före och efter tryckningen. Baskervilles vackra, svarta färg framkallade bland färgtillverkare täflan. Den, som dock gaf den kraftigaste impulsen till ett fint och vackert tryck, var nog hvarken stämpelskärarne eller tryckarne. Trägravyrerna återupplifvades på nytt af THOMAS BEWICK, som visade, att äfven med ett så enkelt material som buxbom kunde man framställa lika fina linier som från tryck med graverade kopparplåtar, men när dessa fina gravyrer fordrade ett noggrant och ytterst omsorgsfullt tryck, för att komma till sin rätt,

*Thomas
Bewick.*

¹ Denne boktryckarekonstnär var född i Skottland och tryckte från 1785. Hans serier af latinska klassiker gäfvö honom ett stort anseende. Han tryckte på Whatman's papper med öfverlägset god färg och nedlade mycket stor omsorg på tryckningen. Han använde Baskervilles typer.

² MC CREERY, en framstående boktryckare, tryckte 1803 med Martins typer ett poem, som han sjelf författat och hvars titel lyder: *The Press: a Poem. Published as a Specimen of Typography by John Mc Creery.* Liverpool: printed by J. Mc Creery. Houghton Street, 1803. 4to.

³ Whittingham egde Chiswick press och tryckte omkring 1843.

måste tryckaren uppbjuda hela sin förmåga för att tillfredsställa konstnärens fordringar. Detta är ett bevis för den åsikten, att då en konstnär befattar sig med ett yrke, höjer han alltid detsamma.

När det så blef bevisadt, att hårlinier kunde åstadkommas fina och vackra äfven med hjälp af en vanlig handpress, började typgjutarne skära fina linier till alla sina bokstäfver. Böjd och trubbig schattering förkastades alldeles, hårlinierna eller tvärstrecken blefvo skarpa och långa, hvarjemte staplarne afspetsades vid tvärstrecken. Detta nya sätt att forma bokstäfver tyckes mera afsedt att visa formskärarens skicklighet i att göra böjda linier och spetsar än att frambringa läsliga bokstäfver. Man glömde, att typernas tydlighet hänger mera på en väl afvägd oregelbundenhet än på stor likformighet, att regelräta linier, styfhet och ett tvunget utseende göra bokstäfverna mindre läsbara än en enformig rundhet. Den nya formen blef beundrad, då stora bokstäfver användes i stora böcker, men så snart den användes till vanliga böcker eller till tidningar blef förhållandet annorlunda. Dessa fina typer blefvo vid tryckningen gråa, luddiga och obestämda, i all synnerhet som trycket, hvilket helt naturligen ofta var förhållandet, utfördes med mjuk färg på dåligt papper. Gamla boktryckare och boksynte läsare började önska ett svartare tryck och gröfre bokstäfver.

För att gå dessa önskningsmål till mötes införde ROBERT THORNE¹ från London en helt ny bokstafsform omkring år 1810. Denna form på bokstäfver är i England bekant under namnet Boldface. De tjocka staplarne gjorde nog sidan mera

*Robert
Thorne.*

¹ ROBERT THORNE öfvertog 1794 Cottrell's gjuteri. Han utgaf en bok med titel *Rules and Regulations of the Letter Foundry* of Robert Thorne, London, Jan. 1806, som gifver en intressant inblick i ett stilgjuteri under denna tid. Han dog 1820.

svart, men icke läsligare. Då var en sida, satt med Caslons typer, vida läsligare, ty de grofva nya typerna hade ingen vacker kontrastverkan mellan hvitt och svart hvarken i eller omkring bokstäfverna. Oaktadt sina stora fel, bibehöll sig detta grofva snitt i närmare 30 år i såväl England som Amerika. Tryckarne kommo emellertid så småningom underfund med, att det grofva snittet icke var hållbart. Det fordrade starkare pression vid tryckningen än det gamla snittet och hårlinierna kunde icke skyddas vid det starka trycket. De började därför söka efter ett varaktigare snitt och påträffade detta hos de skottska stilgjutarnes bokstäfver.

*Alexander
Wilson.*

ALEXANDER WILSON,¹ Skottlands förste typgjutare, var i likhet med så många af sina föregångare till en början blott amatör. Han insåg vigten af att göra sina typer så, att de icke allenast företedde ett vackert utseende, utan äfven voro användbara. Att de voro både vackra och kraftiga, visa de af ANDREW och ROBERT FOULIS² utgifna editionerna af klas-siska författare, hvilka verk kunna täfla med Didots och flere andra framstående tryckares arbeten. Wilsons söner uppehöll det anseende deras far förvärfvat, och ordet skotska typer betraktades under en lång tid som ett uttryck för stor fullkomlighet. THOMAS HANSARD, son till Luke Hansard, som

*A. och R.
Foulis.*

*Thomas
Hansard.*

¹ WILSON föddes i St. Andrew 1714. Han var först bestämd för läkarebanan, kom till London och under ledning af Dr. STEWART studerade han derstädes företrädesvis astronomi. Af en händelse intresserad af stilgjutning började han tillsammans med en vän, Baine, ett gjuteri, som han sedan ensam öfvertog och förlade till Glasgow. Gjuteriet fortsattes af hans son och sonson och inköptes, sedan det flyttats till London år 1850, af Caslon Foundry.

² ANDREW FOULIS föddes 1712 och dog 1775. ROBERT FOULIS föddes 1707 och dog 1776. Den förstnämnde var i början fransk språklärare, den sistnämnde barberare. De hade förlagt sin tryckeriverksamhet till Glasgow och härifrån utkommo deras arbeten, berömda för sitt utseende och korrekthet. De utfäste till och med belöningar till dem, som kunde upptäcka några fel i deras editioner. *Horatius*, som utgafs år 1844, anses vara nästan felfri.

dog 1828 och var grundare af parlamentstryckeriet, prisar Wilsons typer, därför att de äro i saknad af den franska raka schatteringen men ega deremot de gamla typernas vackra former. Dock kort efter det detta yttrande fälldes, började äfven de skotska gjutarne göra typer med fin gravyr och hårlinier lika skarpa som de franska och engelska gjutarnes. Tidens smak fordrade en lätt, öppen gravyr och skarpa hårlinier och de voro tvungna att rätta sig derefter. De efterbildade dock med mycken urskiljning. Stapeln förenades med schatteringens tvärsnitt genom en obetydlig böjning, hvilken gaf en viss stadga åt bokstafven, utan att borttaga finheten eller ändra det smäckra utseendet. Schatteringen kan hvarken kallas rak eller böjd. Den runda bokstafsform, som Baskervilles typer egde, föredrogs, men denna gjordes vackrare genom de jemna böjningarne, som voro mera eliptiska än runda. Bokstäfverna voro smalare och vidden dem emellan mindre. Här var en typ, som tycktes lämpa sig för såväl bättre som godtköpsarbeten — en typform lika hållbar som vacker. Den nya bokstafsformen blef också till följd såväl af sitt utseende som af sitt väl utförda snitt inom kort tid öfverallt populär. I Frankrike kallades den *Écossais* och af tryckare gäfvos namnet skotskt, ofta mindre riktigt, åt hvarje snitt, i hvilket en böjd schattering förekom tillsammans med skarpa hårlinier och mjuka böjningar.

Baskervilles bokstafsform.

Efter lång pröfning ansågo mera förståndiga förläggare att denna typform, ehuru förträfflig till konstnärliga och poetiska arbeten, dock var för mjuk och vek för historiska, vetenskapliga eller teologiska arbeten. Den verkade irriterande vid läsningen och saknade kraft och stadga. Det skottska snittets hårlinier äro i allmänhet idealet af en matematisk linie: de hafva utsträckning men ingen bredd. När

trycket utfördes på torrt satineradt papper, med styf färg mot en hård yta, täcktes icke linierna med färg, utan syntes kraftlösa och svaga och gåfvo derigenom trycket ett mindre fördelaktigt framträdande.

*Glättadt
papper.*

Före 1845 hade allt slags tryck utförts å papper med rå yta, med mjuk pression från tjocka tryckfilter. Omkring år 1850 började de amerikanska pappersbruken använda glättningssmaskiner, och tryckpapper med fin, glatt yta, som icke hade behof af fuktning, kunde hädanefter erhållas i hvarje pappersaffär. Till detta papper var det icke nödvändigt att använda någon elastisk pression, som fallet var vid begagnandet af det råa, fuktade papperet, i hvilket bokstäfverna pressades in. Man fann, att det vackraste trycket åstadkoms med hård pression mot detta glatta papper. Ett nytt skede i tryckkonstens historia uppkom 1850 genom cylinderpressens införande. En tryckt sida ansågs icke för vacker, om den var svart, utan blott om den var fin och skarp. Om hårlinierna blott sågo lika skarpa ut som en linie, graverad i koppar, så öfversåg man om de voro gråa och mjuka. Den typform, som visade de finaste linierna blef mest beundrad. Ju närmare man kunde imitera koppartryck, dess bättre.

Stilgjutare gjorde allt för att främja denna dåliga smak, ty de voro lika angelägna som tryckarne att visa, att de kunde göra fina linier. Ingen tryckare eller stilgjutare kunde spåra någon olägenhet med skarpa hårlinier. Dessa voro blott, i jemförelse med gamla mästares förmåga, ett bevis på nyare tidens större skicklighet i skärning, och af denna anledning kunde typsnittet försvaras.

KAPITLET X.

SENARE ITALIENSKA OCH FRANSKA STILGJUTARE.

GIAMBATTISTA BODONI är den man i Italien, som näst Aldus gjort sig mest förtjent om boktryckarkonstens utveckling. Han var son till en fattig boktryckare i Saluzzo i Piemont och föddes år 1740. Efter fulländad lärotid fick han plats som sättare i ett tryckeri i Rom och fick här tillfälle att lära sig utländska, företrädesvis orientaliska språk. Vid arbetet med att ordna de i tryckeriet varande stämplarne till orientaliska alfabet fick han idén att sjelf försöka sig på stämpelskärning och typgjutning. Då hertig Ferdinand af Parma bland sina vetenskapliga institut äfven önskade uppsätta ett tryckeri med det kungliga tryckeriet i Paris som mönster, blef Bodoni erbjuden att öfvertaga ledningen af detsamma. Inom kort tid höjde han det nybildade institutet till det främsta i sitt slag i Europa och ansågs med sina arbeten hafva öfverträffat allt, hvad boktryckarkonsten förut frambragt. Om hans samtida häri hafva rätt, vill jag lemna

G. Bodoni.

osagdt. Bodoni ansåg, att principen för verklig skönhet låg i regelbundenheten i såväl sjelfva typens teckning och snitt som i anordningen af den satta stilen. I motsats till Aldus

Quousque tan-
dem abutêre ,
Catilina, pati-
entiâ nostrâ ?
quamdiu etiam
furor iste tuus

Nr. 68. — Ur Bodini, Manuale Tipografico.

hade han smak för stora bokstäfver och stora böcker, hvarför han med de pressar, han använde, ofta kunde trycka blott en sida åt gången. Han skar en mängd typer till olika språk, af hvilka somliga voro af stor förtjenst, men hvarken hans romerska eller kursiva bokstäfver torde kunna anses vara af

felfritt snitt. Hans uppstigande och nedstigande staplar voro mycket långa, grundstrecken tjocka, hårlinierna smala och schatteringen rak. Hans bokstäfver hade utseende af något geometriskt och noggrant konstrueradt. Hans kursiv är något ledigare, men äfven den verkar stel genom sina fullkomligt parallella staplar och sin noggrannhet i hvarje minsta detalj. Hans tryck bar utan gensägelse fullkomlighetens prägel. Han nyttjade alltid den svartaste färg, det bästa papper, han använde breda marginaler och stora mellanslag, ständigt nya typer och godt tryckmaterial, hvarjemte hans tryck alltid varmsatinerades. Härigenom åstadkom han arbeten, som närmade sig mästerskapet och med hvilka han förvånade och förtjuste hela den litterära verlden. I smärre grader är hans typsnitt icke så vackert, men hans arbeten med dessa typer torde dock otvifvelaktigt öfverträffa de flesta af den tidens mera framstående boktryckares. Såsom ett bevis på Bodonis framstående förmåga och skicklighet torde kunna tjena hans 1806 utgifna *Fader Vår* på 155 olika språk och med olika typformer. Bodoni uppnådde stort anseende och erhöll utmärkelser af många handa slag. Hans tryckerier (han hade äfven ett eget förutom det hertigligna) besågos af förnämna resande som en märkvärdighet, och de förnämsta tryckerier önskade förvärfva sig hans typer. Hans enskilda tryckeri handhafdes efter hans död 1813 af hans enka, som 1816 till minne af sin man utgaf ett storartadt stilprof i två band, *Manuale tipografico*, ett arbete, som kan anses som det bästa minnesmärket af den framstående boktryckaren.

Frankrike har oafbrutet försvarat sitt tidiga anseende att ega goda typskärare. Kungliga tryckeriet gaf arbete från år 1640 till 1790 åt några af de förnämste, åt GRANDJEAN och

*Franska
typskärare.*

ALEXANDRE, familjen LUCE, far, son och sonson,¹ åt FIRMIN-DIDOT, MARCELLIN-LEGRAND, JACQUEMIM och DELAFOND².

P. S. Fournier.

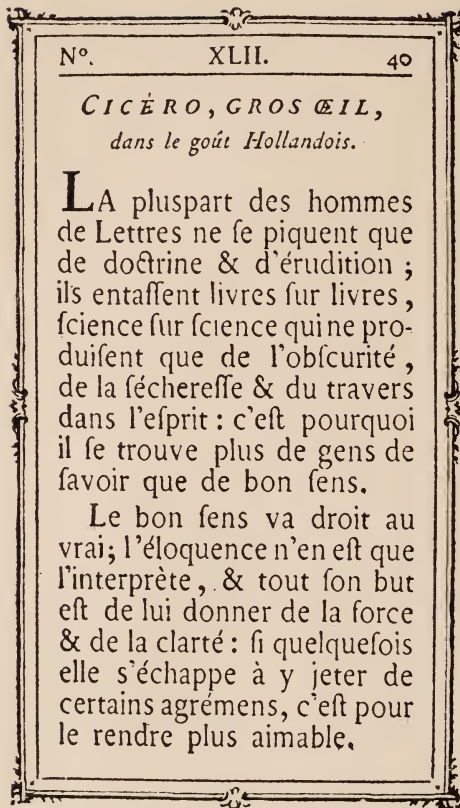
Den form på romerska typer, som användes i Frankrike under 18. århundradet och som en modern smak bör kunna gilla, är den af PIERRE SIMON FOURNIER tecknade. Fournier föddes 1712 och dog 1768. Han var broder till Fournier den äldre, hvilken år 1730 hade öfvertagit Guillaume le Bés gjuteri. Han inrättade 1736 ett eget gjuteri, för hvilket han sjelf skar alla stämplarne, hvarjemte han slog och justerade matriserna samt dessutom förfärdigade ett antal instrument af egen uppfinning. Fournier kan med skäl anses som Frankrikes Moxon. År 1764 utgaf han ett verk med titel *Manuel Typographique*,³ hvars andra del behandlar instrument och material för stilgjutning. Detta hans arbete utgör en i detalj gående beskrifning på alla verktyg till hvarje del af typgjutningen samt deras användning från skärningen af stämplor till typernas färdiggörande; alla beskrifningar äro åtföljda af förträffliga träsnitt. Med undantag af några få egenheter af rent nationell art och en del framsteg, är det ingenting annat än datum, som skiljer denna bok från en handbok i stilgjutning under midten af det 19. århundradet. Fourniers Manuel innehåller förutom prof på hans egna typer äfven en rikhaltig samling alfabet från skilda länder, omkring 118 alfabet och olika sorter musiknoter, då hans sträfvanden gingo ut på att samla och visa alla de typsnitt, som under denna tid begag-

¹ Kungliga tryckeriet inköpte 1778 af Luce texttyper och ornament, men de blefvo aldrig använda, emedan de förut varit ute i marknaden och det kungliga tryckeriet ej ansåg sig kunna använda några typer, som af enskilda tryckerier begagnades.

² De franska stämpelskärarnes arbeten finnas samlade i af det franska kungliga tryckeriet utgifna arbeten. Specimen: Ancienne Typographie. Paris 1819, och Specimen Typographique. Paris 1845.

³ *Manuel Typographique, utile aux gens de lettres*. 2 del. Paris 1764—6.

Cl. Garamond 1640		Grandjean och Alexandre 1693/1714		Marcellin-Legrand 1825	
A	a	<i>A</i>	<i>a</i>	A	a
B	b	<i>B</i>	<i>b</i>	B	b
C	c	<i>C</i>	<i>c</i>	C	c
D	d	<i>D</i>	<i>d</i>	D	d
E	e	<i>E</i>	<i>e</i>	E	e
F	f	<i>F</i>	<i>f</i>	F	f
G	g	<i>G</i>	<i>g</i>	G	g
H	h	<i>H</i>	<i>h</i>	H	h
I	i	<i>I</i>	<i>i</i>	I	i
"	j	"	<i>j</i>	J	<i>j</i>
K	k	<i>K</i>	<i>k</i>	K	<i>k</i>
L	l	<i>L</i>	<i>l</i>	L	<i>l</i>
M	m	<i>M</i>	<i>m</i>	M	<i>m</i>
N	n	<i>N</i>	<i>n</i>	N	<i>n</i>
O	o	<i>O</i>	<i>o</i>	O	<i>o</i>
P	p	<i>P</i>	<i>p</i>	P	<i>p</i>
Q	q	<i>Q</i>	<i>q</i>	Q	<i>q</i>
R	r	<i>R</i>	<i>r</i>	R	<i>r</i>
S	s f	<i>S</i>	<i>s f</i>	S	<i>s</i>
T	t	<i>T</i>	<i>t</i>	T	<i>t</i>
"	u	"	<i>u</i>	U	<i>u</i>
V	v	<i>V</i>	<i>v</i>	V	<i>v</i>
X	x	<i>X</i>	<i>x</i>	X	<i>x</i>
Y	y	<i>Y</i>	<i>y</i>	Y	<i>y</i>
Z	z	<i>Z</i>	<i>z</i>	Z	<i>z</i>

Nr. 70. — Ur *Manuel Typographique*.

nades. Oaktadt sitt arbete som gravör och ledare af ett stort stilgjuteri, har Fournier likväl visat sig som en ifrig forskare i boktryckarkonstens historia och resultatet af sina studier i biblioteken har han framlagt i det år 1759 utkomna arbetet *De l'origine et des productions de l'imprimerie primitive en taille de bois* samt i en 1764 utkommen historisk och kritisk afhandling öfver boktryckarkonstens ursprung.

Fourniers gravyr är kanske något kantig, men stadig och ren, väl tecknad och skarpt skuren och icke olik Caslons i totaleffekt. Förutom hans vanliga typform har han frambragt

typer, som närma sig den holländska formen samt särskildt en, »dans le goût Hollandois», hvilken var afsedd att fordra mindre plats och hvars gravyr af denna anledning gjordes smalare. Fournier kallar denna bokstafsform Gros Œil. De

korta bokstäfverna äro smala och höga, medan staplarne äro korta. Denrakaschatteringen vid nedre grundlinien och den sneda i öfre är mycket kort. Staplarne äro fina likasom hårlinierna. Versalerna äro icke smala utan ovanligt grofva. Det var en mycket läslig bokstafsform, men den tog dock större utrymme, än man förmodade. På en sida gick nog in flere rader, men på hvarje rad icke så många bokstäfver. Typerna förblefvo populära i Frankrike och Holland under nära ett århundrade, och trots sitt holländska ursprung äro de kända i England som franska typer. Emellertid öns-

skade franska förläggare en typ, som bättre passade för poesi och finare arbeten. För att tillmötesgå dessa önskingar graverade nu Fournier sin »Poétique», som är något finare och har längre upp- och nedstigande staplar. Snittet blef icke så

Nº.

XXXIV.

32

CICÉRO POÉTIQUE.

UN Général d'armée recevant de toutes parts des plaintes contre un Munitionnaire, le fit venir, & pour premier compliment le menaça de le faire pendre. Monseigneur, répondit froidement le Munitionnaire, on ne pend pas quelqu'un qui peut disposer de cent mille écus; & là-dessus ils passèrent dans le cabinet. Un instant après, Monsieur le Général en sortit persuadé que c'étoit un fort honnête-homme.

Ceci nous apprend qu'on ne doit pas juger trop précipitamment de la conduite du prochain, ni le condamner sans l'entendre. Il est bien aisé de dire que certaines gens sont des fripons, mais il faut le prouver.

populärt, men torde ännu användas. Ehuru en både praktisk och läsbar typsort, som blifvit ganska mycket använd af franska förläggare, vann den dock ej insteg vare sig i England och Tyskland eller Amerika.

Fournier har gjort typografien en synnerligen stor tjänst genom uppfinningen af ett system af typografiska punkter för att bestämma storleken och proportionerna hos typer — ett system, hvilket så småningom antogs af alla franska gjutare och som ännu i dag begagnas och är bekant under namn af »Didots system».¹

*Familjen
Didot.*

Familjen Didot har gjort mycket för att höja den franska typografiens anseende. FRANÇOIS AMBROISE DIDOT var son till en föga känd boktryckare FRANÇOIS DIDOT och föddes i Paris år 1730. Han införde stora förbättringar på pappersfabrikationens område och är äfven bekant som typometers konstruktör, hvarjemte han dessutom var framstående som boktryckare och gravör. Hans typer utmärkte sig särskildt för en frihet och en skärpa, som gifva dem utseende af att vara graverade i koppar. Af stor betydelse erhöilo de af honom gjutna hålstegen, som afhjelpade ett verkligt behof, då de förut begagnade trästegen icke tillstodde ett noggrant register. Didot skall äfven hafva varit den förste, som tryckt på fast, bländhvit velinpapper, hvilket saknade både linier och vattenmärke. Han dog år 1804, efter att 1789 hafva öfverlemnadt ledningen af sitt tryckeri och typgjuteri till sina söner PIERRE och FIRMIN DIDOT, den sedan så framstående

*Firmin
Didot.*

¹ Fourniers dotter var gift med den under franska revolutionen bekante boktryckaren MOMORO, vice president i Jakobinerklubben och afriktad 1793. Hon spelade sjelf en viss rôle i revolutionen och bars som förnufts gudinna i triumf genom gatorna i Paris. Momoro har författat en elementarbok i boktryckarkonst, hvilket är ett ansett och ganska betydelsefullt arbete.

gravören och gjutaren. Denne blef 1811 Institutets tryckare och år 1814 konungens boktryckare. Det är denne Firmin Didot, som åt detta franska bekanta tryckarenamn förlänat den glans det sedan bibehållit. De bokstäfver han graverat äro än i dag ansedda som mycket vackra, och de bokstafsformer, som efter honom graverats i Frankrike, visa den karaktär, som han skapat. Hans bokstäfver äro beundrade för sin form och äro enligt medicinska auktoriteter, som egnat dem en grundlig undersökning, utmärkta för sin stora läsbarhet. Bokstäfverna visa en blandning af Jaugeons och Bodonis former. Den raka schatteringen är en efterhärkning af Jaugeons stil; staplarne, bokstäfvernas fyrkantiga form och vidden dem emellan påminna om Bodonis.

KAPITEL XI.

ÅTERUPPTAGANDE AF DE ÄLDRE TYPFORMERNA.

FTT fel, som följde de hastiga vexlingarne på stilformer under första hälften af 1800-talet och hvilket fel vi äfven den dag som i dag är få betrakta, är de många olika slag af bokstäfver, som ofta förekommo i en och samma bok. Många af typerna från denna tid skuros speciellt för ett visst arbete, och någon hel serie af hvarje typsnitt blef oftast ej utförd. Följden blef den, att man i en och samma bok fick se texten satt med en bred typform och noterna med en smal. Användes kursiv, passade den ofta ej till textskriften. Ett stort fel, som typskärrarne begingo, var att mera fästa sig vid om typerna voro fina och smäckra än kraftiga och läsbara.

C. WHITTINGHAM, boktryckare i London, bekant för sina om god smak vittnande arbeten, var den, som först begynte återgå till gamla, goda former. År 1843 planerade han ut-

gifvandet af *The Diary of Lady Willoughby*¹. Detta diktverk ansågs härstamma från Karl I:s regeringstid, och han önskade till detsamma passande bokstäfver, men ingen tryckare hade de typer han önskade. Tjocka och svarta, geometriskt noggranna, men karaktärslösa, runda, fina och, som han sade feminina typer fanns det godt om, men hvad man, för att använda hans uttryckssätt, skulle kalla maskulina typer, det var omöjligt att erhålla. Han vände sig då till Caslon med begäran, att denne ville ur sitt gömsle framtaga den förste Caslons matriser, hvilka nu blifvit undanlagda såsom varande omoderna, och från dem gjuta de typer, han önskade.

Caslons
typer
nygjutas.

Typerna blefvo gjutna, och boken blef med dessa typer vackert tryckt, men den framkallade kritik. Några sade, att användandet af dessa gamla originaltyper blott var en typografisk tillgjordhet, men många tyckte mycket om försöket att åter införa de gamla bokstäfverna. Efter några månader blefvo emellertid typerna populära, Whittingham begagnade dem till andra arbeten, och snart uppsökte förläggarne de tryckare, som hade typer af gammalt snitt, och typgjutarne började taga fram sina gamla, föraktade matriser från det förflutna århundradet. Inom helt kort tid var »the old style» populär såväl i Frankrike som i England och Amerika. Den blef nödvändig i hvarje tryckeri, som önskade kunna utföra goda och mönstergilla arbeten.

Stilgjutare, som icke hade gamla matriser till äldre typer i sina förråd, utan voro tvungna att skära nya punsar, kopierade de gamle gjutarnes teckningar. De skuro i tanke att förbättra och i allmänhet skuro de förnuftigt. Proportionerna

¹ *The Diary of Lady Willoughby, as relates to her Domestic History in the Reign of King Charles I.* London 1844.

hos hvarje bokstaf rättades, finare bokstäfver gjordes gröfre och gröfre utfördes finare med tanke på ett vackrare totalutseende. Många bokvänner gilla dock icke den moderna kopieringen af det gamla. De erkänna nog, att den moderna formen är väl utförd och är ett bevis på högt uppdrifven teknisk färdighet, men de säga tillika, att kopisten åt den nya formen ej gifvit kraften, tydligheten och det intagande behag, som finnes hos och kännetecknar en Caslons och Fourniers bokstäfver. Detta oaktadt hafva många af dessa nya former sina förtjenster. Ehuru en gjutare tagit Caslons typer till modell, en annan Baskervilles och en tredje de holländska mästarnes, så hafva de allra flesta dock, möjligen omedvetet, vid skärandet tagit i betraktande de fordringar och anspråk, som den nyare tidens smak och det moderna trycket ställer på typer.

Af de typsorter, som nu användas i Frankrike och äfven i vårt land, äro flere kopior efter gamla mönster. Firman GUSTAVE MAYEUR i Paris har skurit en typsort, Les Elzevier eller Le 17. siècle, så benämnd därför att den är facsimil af typer, använda i en bok, som trycktes år 1659 i Leyden af Jean Elzevier. Dock har man litet svårt att tro, att dessa Elzeviertyper voro tecknade af holländska typgjutare, ty de äro mycket olika de typer, som van Dyck och hans samtida utfört. Denna typform är äfven sällan begagnad af Elzeviererna. De använde visserligen typer af franskt snitt, men de flesta af deras böcker äro dock tryckta med holländska typer. Gravyrens utseende liknar mera de franska stilgjutarnes från denna tid. Didot omnämner, att en stor del af de böcker, som Elzeviererna tryckte, voro utförda med det slag af typer, hvilka Garamond och Sanlecque hade tecknat och gjutit. Det är därför troligt, att denna form är af franskt

ursprung. Dessa typer kännetecknas af sin trubbiga och litet klumpiga schattering, sina korta och tjocka tvärstreck samt sina tjocka hårlinier. Versalerna äro vackra och likna mycket det gamla Roms tidigare bokstäfver. En annan typform från

Grundläggaren af firman *Elzevier* var *Louis*, en flamländsk bokbindare, som 1580 slog sig ned i Leyden. Han byggde ett hus midt för universitetet och öppnade der en boklåda. Louis var en god bokhandlare, men en helt vanlig förläggare. Han efterlemnade sex söner. Två af dessa, *Matthieu* och *Bonaventura*, öfvertogo affären och benämnde densamma *Ex officina Elzeviriana*. Firmans anseende härstammar från år 1626. De två *Elzeviererna* utvalde vackra typer och efter nio år utkom en *Cæsar* år 1635, ett ståtligt prof på officinens förmåga.

Nr. 72. — *Les Elzevier*, skuren af *Gustave Mayeur*, Paris.

Le livre, cette expression vivante et durable de la pensée et de la science humaine, fut de bonne heure l'âme d'une industrie multiple et féconde, la ressource d'un important commerce. En Grèce, d'où l'art du livre devait naturellement nous venir avec la poésie, l'éloquence et l'histoire, dont il est l'enveloppe matérielle et palpable, nous voyons déjà une classe active d'artisans se vouer à sa fabrication.

Nr. 73. — *Renaissance antiqua* från *Gustave Mayeur*, Paris.

samma firma är modellerad antagligen efter *Fournier* och är här känd under namn af *Renaissance Antiqua*. Såväl i Danmark som ock i vårt land har denna typsort funnit ganska stor användning. Dessa bokstäfver äro utan gensägelse af en tilltalande form, vackert tecknade och väl skurna, men de äro till sin höjd något för smala, och gravyren är något för klen och spinkig.

Firman Deberny i Paris har till en af sina bokstafssorter användt som modell af Didot tecknade och skurna bokstäfver. Dessa typer, som särskildt i Danmark vunnit mycket stor spridning, äro enkla och rena och därför lättlästa, en omständighet, som framför alla andra är i synnerligen hög grad beaktansvärd. Hårstrecken äro något för fina i förhållande till typernas öfriga linier. Formen på hvarje särskild bokstaf, staplar, schattering, höjd och bredd samt vidden bokstäfverna emellan är väl afvägd.

AMBROISE FIRMIN DIDOT öfvertog 1827 tillsammans med sin bror HYACINTHE sin fars tryckeri och erhöilo snart det oerhördt stora material, som satte dem i stånd att utföra arbeten af alla slag. På ett år tryckte de 227 arbeten och hade i sin tjänst två typografiska storheter LEFÈVRE och TASSIS, begge utgifvare af arbeten öfver boktryckarkonst. A. F. Didot var en framstående lärdd, han samlade ett bibliotek af sällsynta handskrifter och arbeten och skref en afhandling öfver boktryckarkonst, *Essai typographique et bibliographique sur l'histoire de la gravure sur bois*, 1863.

Nr. 74. — Antiqua och kursiv från firman Deberny, Paris.

Den bokstafsform, hvarmed denna bok är satt, är i de nordiska länderna och äfven Tyskland känd under namn af mediæval antiqua. Det är en moderniserad form af »Caslon old style» och var åtminstone i början af sitt framträdande utan tvifvel mera populär än Caslon's gamla form. De böjda hårlinierna och schatteringen vid foten är finare än hos den gamla formen, äfven staplarne äro finare. Typerna sedda hvar för sig äro öppna, ljusa och vackert formade, men i massa sammanställda verka de grå i färgen och göra ringare

verkan. Samma förhållande torde vara med flere så kallade mediævalstilar, vid hvilka man sökt förbättra äldre former.

För några år tillbaka har man börjat gjuta nya typer efter Caslons gamla matriser och till dessa bokstäfver graverat nya grader, så att numera en fullständig serie finnes af »Caslon old style». Det är särskildt de amerikanska gjuterierna, förgångsmän i så många afseenden, som tagit vara på de gamle stilgjutarnes alster och der så kan ske, göras nya gjutningar af gamla matriser eller ock kopierar man med stor pietet de gamla bokstäfverna. Så hafva tid efter annan framkommit Ronaldson, Chettenham, Roycroft och flera andra typserier af en tilltalande och vacker form. I allmänhet kan sägas om de amerikanska moderna typerna, att de äro rena och enkla samt lätta att läsa och sammanställda till ett helt verka de lifligt och färgrikt.

Vid omnämmandet af de gamla formernas återupptagande bör engelsmannen WILLIAM MORRIS icke förbigås. Morris är kanske mera bekant för den fullständiga omgestaltung af bokutstyrsel och bokornamentik, hvilken han skapat, och måhända mindre för sina typer, hvilka väl icke torde vinna något allmännare bifall. Och dock äro de af en tilltalande form och synnerligen dekorativa, men de äro icke lätta att läsa och därför icke synnerligen användbara till vanliga bokarbeten. Morris tecknade tvenne olika bokstafsformer, en romersk och en gotisk. Som modell till de romerska typerna hafva användts Nic. Jensons typer, hvilka blifvit omtecknade på ett sätt, som icke nog kan beundras. Meningarne kunna ju vara delade om bokstäfvernas skönhet. Frånvaron af alla fina hårstreck och de grofva tvärstrecken gifva bokstäfverna ett något klumpigt utseende, staplarne äro väl långa och den sneda schatteringen väl sned, men oaktadt dessa förhållan-

*William
Morris.*

den, hvilka i mångas ögon äro störande, är det en ytterst dekorativ och tilltalande bokstafsform. Hans gotiska typer äro tecknade efter Schoeffers och Zainers arbeten. Han hade en önskan att sjelf kunna åstadkomma en läsbar gotisk typform, men ehuru väl bokstäfverna otvifvelaktigt äro ur rent konstnärlig synpunkt vackra, så tror jag dock icke, att en sådan bokstafsform kan blifva populär, ty den är i likhet med de äldsta typerna för svart och fordrar, om sidorna skola verka tilltalande, samma prydnader i guld och färger, som lifvade upp de gamles arbeten. Morris tecknade sina bokstäfver sjelf, men punsarne skuros af E. P. Prince.

Den allt mer tilltagande popularitet, som »Old style» åtnjuter, tyckes bevisa, att smaken för densamma icke är i aftagande. Det finnes dock tryckare och förläggare, som anse, att de moderniserade gamla typerna endast lämpa sig till att omtrycka gamla arbeten med och som säga, att en ny novell, tryckt med typer af gammalt snitt, skulle te sig lika underligt, som om författaren klädde sig i en dräkt från 1700-talet. Det må nu vara huru som helst härmed, säkert är, att de bästa typformer, som under sista delen af 1800-talet gjutits äro de, som återgifva de gamle mästarnes idéer och det säregna i deras teckning, och ingen skall kunna neka till, att de äro både läsbara och tilltalande för ögat. Det latinska eller romerska snittet har utom i Tyskland nästan helt och hållet utträngt andra typsnitt, och det finnes väl numera få förläggare, som låta trycka en bok med typer af något annat snitt. Vare sig en bok är afsedd för barnkammaren eller för studiekammaren, så är den tryckt med romerska bokstäfver eller s. k. antiqua. Att denna stil icke är fri från fel torde nog en hvar medgifva. Många bokstäfver kunde kanske med fördel förändras, men hvarje försök i denna riktning hafva

hittills strandat och för en lång framtid få vi väl vara nöjda med denna bokstafsform sådan den nu är.

En afhandling på svenska om typformer borde, kan det synas, äfven upptagit de typformer, som här i landet begagnats. Vi hafva dock tråkigt nog hvarken något typsnitt, som vi kunna kalla svenskt, lika litet som vi kunna anse oss hafva någon svensk bokutstyrsel. Den förste, som tryckte här i Sverige, var tysk, och alltsedan dess hafva vi hemtat icke allenast våra typer utan äfven vår smak i bokkonst från Tyskland. Det är således under mer än 400 år vi i detta afseende gjort oss beroende af ett främmande land, från hvilket berende vi tyckas hafva svårt att frigöra oss. Väl stämmer vår smak icke öfverens med den moderna tyska konstriktningen, men vi äro dock nödsakade att arbeta med samma material som tyskarne, och af denna orsak kan ej vår tryckarkonst blifva själfständig. Allt boktryck hvilar på typerna, hvars form gifver trycket dess utseende. Det behag och den karakteristiska prägel, som hvilar öfver de gamle mästarne arbeten, kommer af, att i de land, der utmärkta bokarbeten sett dagen, såsom Italien, Frankrike, Holland och England, voro antingen boktryckarne sjelfva tecknare och gjutare af sina typer eller ock funnos stilgjuterier, som tillhandahöllo mästarne behöfliga typer, tecknade efter landets och tidens smak. Det är således bokstäfver, tecknade efter former, som tillfredsställa oss, som vi sakna. När vi ej behöfva välja bland den oräkneliga mängd på typsnitt, som de tyska profböckerna innehålla, när vi sjelfva här i norden teckna, gravera och gjuta våra egna typer, först då kan man börja skrifva en historia om svenska boktryckstyper.

TILLÄGG.

TYPKÄGLER OCH TYPERNAS BENÄMNINGAR.

Typkäglernas ursprung och de namn, som växt upp omkring dem, är en del af typografiskt vetande, som ligger höljdt i mer eller mindre dunkel. De första tryckarnes gjutform var af mycket primitiv konstruktion. Den var nog byggd på riktiga grunder och passade för de olika storlekar af bokstäfver, som götos mera efter öga än efter bestämda reglor. En kast typer blef blott så gjuten, att kägel, höjd och linje inom samma kast ordnades, men helt och hållet oberoende af kägel, höjd och linje inom annan kast. Först när man blef tvungen att till samma arbete blanda kasterna blef en likformig höjd nödvändig. När så två eller flera kaster voro nödvändiga att blanda på samma linje, kommo fordringarne äfven på samma kägel och om möjligt äfven att gjuta dem å samma linje. När det fordrades att insätta initialer och marginalnoter i texten, så uppstod af sig själf nödvändigheten af matematiska proportioner emellan en kägel och en annan.

Först gaf tryckaren typstorleken namn efter det arbete, hvartill typerna användes. Hans Canontyp blef den större karaktär, med hvilken han tryckte de Canoniska böckerna eller de kyrkliga reglementena. Hans Cicerotyp blef de bokstäfver, hvarmed han tryckte klassiska författares arbeten. Hans Saint Augustin, hans Primer, hans Brevier, hans Philosophiæ, hans Picatyp voro benämningar, genom hvilka han ville särskilja de olika storlekarne af bokstäfver, som han använde vid tryckningen af sina arbeten. Med stor säkerhet kan man säga, att dessa namn betecknade icke blott käglern utan äfven snittet. När detta godtyckligt och af en tillfällighet uppkomna namnsystem öfvergick till en bestämd typografisk terminologi, är mycket svårt att bestämma. Förmodligen gick detta så småningom och systemet erhöll först stadga, när typgjutningen kom in på en bestämd och från boktrycket skild väg.

De första, som talade för former och proportioner på bokstäfver — A. DÜRER, G. TORY och J. YCIAR — begagnade visserligen uttryck för att särskilja de olika typsnitten, men begagnade aldrig några särskilda benämningar på käglern. TORY använde visserligen namnen Canon och Bougeoise, men i båda betecknar han bokstafvens snitt. YCIARS benämningar »teste y glosa» hänvisar till den mindre och större typ han be-

Kvart- petit	SVERIGE	TYSKLAND	FRANKRIKE	ENGLAND	HOLLAND	ITALIEN	SPANIEN
2	Diamant	Diamant	Diamant	Diamond	Dimand	Parmigiana	
2 1/2	Pert	Pert	Perle Parisienne, Sedan	Pearl	Robijn Pearl		
3	Nonpareille	Nonpareille	Nonpareille	Ruby	Ioly		
3 1/2	Mignon (Colonel)	Colonel	Mignonne	Nonpareil	Nonparel	Nonpariglia	Nonpareli
4	Petit	Petit, Jungfer	Petit Texte	Minion	Colonel	Mignona	Glosilla
4 1/2	Bourgeois, Borgis	Bourgeois, Borgis	Gaillarde	Brevier	Brevier	Testino	Breviario
5	Corpus	Corpus, Garmond	Petit Romain	Bourgeois	Bourgeois eller Galjart	Garamoncino	
6	Cicero	Rheinlind, eller Kleine Cicero	Philosophie	Long Primer	Garmond	Garamone	Eutredos
7	Mittel	Kleine Mittel	Cicero	Small Pica	Descendian	Filosofia	
8	Tertia	Grobe Mittel	St. Augustin	Pica	Mediaan	Lettura	Lectura
10	Text el. Secunda	Tertia	Gros Texte	English	Augustyn	Silvio	Atanasia
12	Dubbel Cicero	Paragon	Gros Romain	Great Primer	Text	Soprasilvos	Texto
14	Dubbel Mittel	Text el. Secunda	Petit Paragon	Paragon	Paragon	Parangone	Parangona
16	Fin Canon	Doppel Cicero el. Roman	Gros Paragon	Double Pica	Dubbelde De- scendian eller Ascendonica	Ascendonica	Misal
20	Grof Canon	Kleine Canon	Palestine	2 line Pica	Dubbelde Me- diaan	Canoncino	
26	Fin Missal	Doppel Mittel	Petit Canon	2 line English	Dubbelde Au- gustin	Sopracanoncino	Peticano
32	Grof Missal	Kleine Canon	Trinegiste	2 line Great Primer	Kanon	Canone	Canon
38	Fin Sabon	Canon	Gros Canon	2 line Double Pica	Groote Kanon	Corale	Canon grande
42	Grof Sabon	Grobe Canon	Double Canon	French Canon	Parys Kanon	Ducale Reale	
		Kleine Missal	Triple Canon			Imperiale	
		Grobe Missal	Grosse Non- pareille			Papale	
		Kleine Sabon					
		Grobe Sabon					
		Real					
		Imperial					

gagnar till texten och noterna i samma arbete. MOXON beskriver 10 olika kägler, som användes på hans tid och tillfogar till denna lista det antal typer af hvarje kägél, som ingå på en fot.

Pearl	184	på en fot	English	66	på en fot.
Nonpareil	150	» » »	Great Primer	50	» » »
Brevier	112	» » »	Double Pica	38	» » »
Long Primer	92	» » »	2-line English	33	» » »
Pica	75	» » »	French Canon	17 $\frac{1}{2}$	» » »

Genom ett dekret bestämdes i Frankrike 1725 typernas stamhöjd samt de olika käglernas storlek, men systemet visade sig olämpligt. Fournier uppfann 1737 sina typografiska punkter, och detta system utvecklades af DIDOT, som därmed gaf Frankrike en förenklad typografi. Närläggande tabell är ett utdrag ur profböcker från 18. århundradet och visar namnen på de olika typstorlekarna hos olika nationer. Till jämförelse äro, med angifvande af kägél, införda de svenska namn, som i vår tid begagnas. Tabellen gör icke anspråk på att vara fullt riktig, då meningarna om de olika käglernas storlek äro delade, men torde dock vara ganska tillförlitlig.

Några få uppgifter om ursprunget till de olika benämningarna på kägler skall gifva tabellen ökad intresse.

CANON. De kanoniska böckerna trycktes med stora bokstäver, och man antager, att då äfven denna storlek användes till kyrkohandböcker typstorleken härifrån fått sitt namn, hvilket äfven den tyska benämningen Missal angifver. TORY betecknade med namnet Canon de bokstäver, som voro tecknade med linjer eller de bokstäver, som gjordes efter den tyska bokskriften i XV århundradet, *Lettres de forme*, till skillnad från dem, som icke så voro skurna, *Lettres bastardes*. *Lettre qu'on dict Canon* blef alltså en allmän benämning på bokstäver af mera regelrätt och stelt snitt. Så småningom gafs den största bokstafven af denna typsort namnet Canon. I England kallades den French Canon. I Tyskland kallades den Missal och i Holland Parys kanon. England och Holland hafva tagit detta namn från Frankrike, vi hafva vårt från Tyskland. Den numera vanliga kägeln kanon benämnas i England Two-line Great Primer och Canon kalla moderna engelska gjuterier den bokstafsstorlek, som förekommer i three-line Pica, gjuten på four-line Pica-kegél.

DUBBELMITTEL och TEXT. Dessa bägge namn äro icke de ursprungliga benämningarna på dessa kägler. Text benämnas dock ännu i dag med sitt gamla namn secunda. Till tryckningen af bibeln användes tre olika bokstafsstorlekar och dessa kallades prima, secunda och tertia. Dubbel Mittel, som på engelska kallas two-line English, var förmodligen prima eller den första af de till Den heliga skrift använda bokstäfverna och text eller secunda, motsvarande i England Double Pica, den andra.

PARANGON är ett namn af gammalt datum, ehuru det icke omnämnas af MOXON. Den var en mycket omtyckt storlek af de tidigare boktryckarna och användes exempelvis af CASLON. Benämningen härstammar troligen från Frankrike och gafs som nästan alla andra åt snittet och icke åt kägeln. Nonpareille och Parangon äro de enda namn, som äro lika i alla länder. I Sverige användes icke Parangon.

TERTIA. Denna storlek var den tredje, som användes till den heliga skrift och blef därför i Tyskland benämnd Tertia. I England kallas den Great Primer, hvilket

namn härledes från tiden före reformationen, då denna typstorlek allmänt användes till kyrkans större bönböcker. HENRIK VIII lät 1545 trycka en engelsk bönbok med titeln *The Primer*. Den innehöll böner, psalmer och verser. Katolska bönböcker, *Primers*, trycktes för engelska kyrkan i Paris redan 1490 men första gången i England 1537. *Primer*, *Peys* och *Breviaries* trycktes med alla de gängse typstorlekarna, men af dessa föredrogo de gamle boktryckarna en, som af några kallades Great Primer och af andra bibeltext. I Holland, Italien och Spanien har namnet text bibehållit sig. I Frankrike kallas denna storlek Gros Romain.

MITTEL. Af de sju olika typer, som vanligen användes, gafs åt den mellersta namnet mittel. I England heter den English, därför att denna storlek allmänt användes till tryckning af specielt engelska handlingar, parlamentsakter o. d. I Frankrike benämnes den St. Augustin, därför att ULRIC HAHN använde bokstäfver af denna storlek till sitt i Rom 1474 tryckta verk St. Augustini *De Civitate Dei*. Somliga anse, att namnet härleder sig från en stor edition af St. Augustinus, tryckt i Basel 1506 af AUERBACH. Spaniorerna kalla denna storlek Atanasia, antagligen från dess begagnande vid tryckningen af kyrkofadern ATANASII arbeten. I Tyskland, England, Frankrike och Italien finnas två olika storlekar af denna kägel.

CICERO benämndes i Tyskland och Frankrike den storlek eller rättare den typsort, hvarmed editionerna af *Orationes Ciceronis* trycktes. Såväl den af FUST och SCHÖFFER i Mainz 1466 tryckta Cicero, som den af HAHN i Rom 1469 utgifna ha typer af denna storlek. I England trycktes den äldre kyrkans handböcker med denna storlek, hvarför den erhöll benämningen Pica. MORES berättar, att bönboken, *the Pie*, var ett reglemente för tjänsten i kyrkan. Den kallades Pie, därför att den ursprungligen var skriven i två färger, med röda och svarta bokstäfver. De s. k. Picamunkarna hade äfven fått sitt namn efter sin klädedräkt i två färger, svart och hvitt. Två färger förekomma hos skatan (Pie eller magpie, skata) och härifrån skulle namnet härleda sig. I Holland benämndes storleken Mediaan, då den var den mellersta kägeln.

BREVIER eller Kleine Cicero kallades i Tyskland den storlek, som användes till breviaries eller mässböcker. I Frankrike och Italien kallas den Filosofia, antagligen därför, att den var en mindre grad af Cicero, och holländarne benämna den Descendiaan såsom varande något mindre än Mediaan. I England heter den small Pica och användes där först vid tryckningen af CHAMBERS' *Cyclopadia* 1728.

CORPUS är den typsort, hvarmed i Tyskland trycktes *Corpus juris civilis*, en samling rättskällor under medeltiden. Tyskland gaf, i likhet med Holland och Italien, denna kägel äfven namnet Garamond efter den store franske typgjutaren CLAUDE GARAMOND, hvilken för kungliga boktryckeriet i Paris skar en berömd grekisk typ på denna kägel. I Frankrike är denna storlek benämnd Petit Romain, därmed angifvande dess förhållande till Gros Romain. Long Primer, som den kallas i England, anses komma därifrån, att bönböcker, som trycktes med denna storlek, icke afdelades i spalter, utan sattes i långa linier. Många anse, att det ock var därför, att sidan i dessa böcker var ovanligt lång i förhållande till bredden eller ock att gudstjänsten häri förekom till sin hela längd, a long, och icke i sammandrag.

BOURGEOIS. Denna mellanstorlek tillkännagifver genom sitt namn sin nationalitet. Namnet kommer icke, som några antaga, därifrån att typstorleken begagnades

af franska, borgerliga tryckare, utan från Bourges, den store mästaren GEOFROY TORYS födelseort. TORV gaf namnet *Bourgeoise* åt ett slag af *lettre de somme*, alldeles oberoende af storleken, för att skilja detta från *lettre Canon*. Fransmännen kalla nu denna storlek Gaillarde, troligen efter tryckaren med samma namn.¹

PETIT var namnet på den minsta kägel, som användes och kallades i Tyskland äfven Jungfer eller Maidenschrift (jungfrubokstäfver). I England, Holland och Spanien kallas den Brevier, för hvilken anledning är obekant, ty denna storlek är aldrig använd till Brevearier.

MIGNON är som namnet angifver en »nätt och fin» kägel af franskt ursprung och kallas så i England, Frankrike och Italien. I Tyskland och Holland benämnes den Colonel, i Spanien Glosilla.

NONPAREIL antages först blifvit skuren af GARAMOND omkring 1560, men några antaga att, därför att holländarne på Moxons tid kallade snittet i sina profböcker »Englese Nonpariel», det först är utfördt i England, men troligt är, att det är ett holländskt snitt, möjligen efter engelskt mönster. PAULUS PATER² säger, att i betraktande af bokstäfvernas underbara litenhet och klarhet kallades holländsk nonpareil silfverbokstäfver och antages första gången vara skurna i denna metall.

PERL var känd i England på MOXONS tid, men torde hafva förekommit såväl i Frankrike som Holland redan tidigare. Stämpelskäraren JOHANN FRÅN SEDAN skar 1625 en typsort, hvarmed de berömda små sedaneditionerna trycktes. Denna benämndes af JACQUES DE SANLEEQUE Parisienne eller Sedan och motsvaras af holländarnes Joly och engelsmännens Ruby. 1740 skar fransmannen LUCE en annan stil, hvilken framkallade en mycket skarp kritik af FIRMIN DIDOT.

DIAMANT skars omkring 1700 af holländaren DICK VORSKENS. I slutet af 1700-talet ritade och gjöt i England D:r FRY en typ, som han sade vara den minsta, som var i bruk och som »var mindre än den utmärkta holländska Diamand». Medan redan VAN DYCK skar bokstäfver på en kägel, kallad Robijn, något större än den holländska diamand och hvilken förekommer i DANIEL ELZEVIERs profblad af 1681. Henri Didot gjöt en typ på en mindre kägel, som han benämnde Semi-nonpareil.

BOKTRYCKERIER gifva vanligen typerna namn efter kägeln och särskilja snitten genom nummer, Korpus Antiqua N:o 5, 6 etc., Petit Mediæval N:o 1, 2 etc. Några benämningar, som hänvisa på snittet, förekomma väl, men då helt allmänna, engelsk eller fransk antiqua, skolantiqua m. fl., men dessa namn äro intetsägende. Vanligen köper ett tryckeri af ett snitt icke hela serien, utan blott några få grader. Dessa blifva kanske kompletterade, men hvad som förut köpts har redan blifvit inrangeradt i tryckeriets stilprof och därför ser man samma typsnitt förekomma å olika ställen i profvet. Häraf följer, att man ofta får höra, att »en stil» benämnes Korpus Antiqua N:o 6 och en annan Petit Antiqua N:o 5, ehuru båda tillhöra samma typsnitt.

¹ Den förste medlemmen af denna parisiska tryckarefamilj arbetade omkring 1615.

² *De Germainæ Miracule*. Lipsiæ 1710.

Det kan synas tämligen oviktigt, hvilka namn man gifver sina typer, men säkert är, att ett helt annat intresse skulle förknippas med hvarje typsnitt, om benämningarna gåfvos med hänsyn till typkaraktärens ursprung. Såväl boktryckaren själf, som beställaren skulle säkerligen betrakta de bokstäfver, som förekomma i hans arbeten, på annat sätt, om åt typerna gåfvos en benämning, som syftar på deras tecknare eller på deras historia. Af moderna typer, som numera användas till text, finnas nästan inga, som icke i ett eller annat afseende utgöra en imitation af gamle framstående formskärars arbeten.

BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY

3 1197 20712 1564

